

ISTORIA POPORULUI ROMÂNESC

DE

N. IORGA

TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ

DE

OTILIA ENACHE IONESCU

VOLUMUL IV

PARTEA a II-a

EDITURA CASEI ȘCOALELOR

1928

ISTORIA POPORULUI ROMÂNESC

DE

N. IORGA

TRADUCERE DIN LIMBA GERMANĂ

DE

OTILIA ENACHE IONESCU

VOLUMUL IV

PARTEA a II-a

EDITURA CASEI ȘCOALELOR

1928

CAPITOLUL V.

Statul unit al României. — Domnitorul Cuza și Regele Carol I.

Iubitorul de petreceri „Alec Cuza“, care până acum trăise fără de griji și pe care Vogoridi binevoia a-l numi „Cuzachi“, se găsea acum într'o situație serioasă, grea și plină de primejdii. El era, ce-i drept, Domn al Principatelor-Unite, dar protestări puternice erau de așteptat din partea Turciei, Austriei și poate și a altor Puteri împotriva alegerii sale, potrivită cu litera, dar nu cu însuși înțelesul Convenției. Avea numai puțini prieteni, niciun partisan politic încercat și niciun nume cunoscut. Ca Moldovean el trebuia să se poarte în Muntenia cu foarte multe preveniri amabile, numai pentru ca să fie considerat ca bun Român, iar cei cari-l urcaseră pe tron în Moldova îl considerau doar ca pe locțiitorul vremelnic al „Domnului străin“. Că-l doriau pe acesta, se rostiseră acum printr'o declarație prealabilă a Adunării și, în proclamația sa, el crezu că trebuie să se recunoască astfel. Dar era de prevăzut că până la sfârșitul carierei sale domnești partidul național îl va saluta continuu cu strigătul după Domn «străin», care în definitiv era dorit. În sfârșit banii lipsiau în vistieria ambelor State. Fără bani, fără experiență și fără partizani, în

mijlocul contra-candidaților de până acum și a unor persoane dintre care fiecare se credea chemat la un rol de conducător, el trebui să facă totul singur: i se cerea să pună de acord Regulamentul, urâtul Regulament, cu sfânta, dar neaplicabila Convenție de la Paris, să țină în frâu Adunările zgomoase și pline de certuri, să numească o comisie de la Focșani și să-i dea o ocupație, să-i pună ca țel al străduinților ei patriotice facerea unei Constituții. Această Constituție fu cu neputința de primit; refuzul însă trebuia așa fel făcut, încât să nu jignească prea tare pe zeloșii ei autori. Gelosia dintre București și Iași, cele două Capitale, trebuia să fie domolită și să se stabilească ordine într'o țară, care de la 1848 înainte traise aproape mereu într'o eră de prefacere și care socotia continuarea unei situații obișnuite ca lucru nefiresc. El trebuia să introducă noțiunea unei autorități netiranică într'o societate care era obișnuită să se apropie numai tremurând de stăpânii ei, buni sau răi, și să dea deslegare unor chestiuni mari, de care se ferise până acum fiecare, generalul rus tot atât cât și revoluționarul de la 1848, Domnul reglementar legal ca și Divanul nerăspunzător. Înainte de toate trebuia o hotărâre în chestia mănăstirilor «închinată»¹, fără a căror deslegare nu se putea merge înainte. Cuza, cu toate lipsurile caracterului său, se arată omul care putea să ieie pe umerii săi toată această povară.

Întăiu el avu norocul că îndărătnicia Austriei fu sfărâmată prin nenorocitul războiu cu Franța, la care ajunsese din pricina năzuințelor italiene de unire. Încă înainte de furtună, în Aprilie, Comi-

¹ „Couvents dédiés“ sună expresia adoptată de diplomație în timpul tratării acestei chestiuni. Pe românește se numesc „mănăstiri închinată“, pe grecește αφιερωμένα μοναστήρια. În ce privește înțel sul, vezi mai sus

siunea europeană recunoscuse îndoita alegere a lui Cuza și atunci Austria ridicase pentru ultima oară vocea împotriva lui. Turcia se supuse inevitabilului și corpul de armată, cam de vreo 10.000 de oameni, adunat aproape de Ploiești, în care pentru întâia oară își întindeau frățește mâinile spre apărarea patriei comune soldați moldoveni și munteni, rămase numai o demonstrație. Patrioții unguri trimeseră, ce-i drept, pe generalul Klapka la noul Domn român, ca să-i atragă atenția asupra Bucovinei, ca punct de atac, și să-i pună în vedere un sprijin printr'o revoltă ungurească, dar Cuza nu se lasă momit de o astfel de politică de aventuri, care ar fi compromis cele mai însemnate interese ale națiunii române, de și el crezu că nu trebuie să refuze iscălitura sa supt un «tratat» care-l lega de altfel puțin, pentru ca să facă pe placul protectoratului frances¹. O intervenție în Ardeal ar fi putut avea numai urmări păgubitoare față de lipsa totală de organizare a Românilor de acolo. Și, cu privire la desăvârșirea uniunii, «recele» Cuza se arată în stare să aștepte momentul potrivit.

Până în anul 1861 el guvernă cu două Camere, două Ministerii și pe lângă acestea cu balastul Comisiunii comune, observând în același timp cu stricteță tratatul din Paris și Convenția de la Paris. Acești doi ani nu trecură însă fără folos, căci prin dese schimbări de Ministerii, prin care Cuza își atinse scopul, de a pune la încercare diferitele personalități pentru a deosebi pe cel pricepuți și gălăgioși, prin unele măsuri legislative, cum și printr'o purtare energică în fiecare cas în

¹ V. Scrisorile din exil ale lui Kossuth, II, p. 332, sau Ghica, *Amintiri din prăbiegie*, p. 617 și urm. Românilor ardeleni li se acordă de către împunernicii unguri privilegiul întinse.

care demnitatea națională amenința să fie atinsă de consuli obișnuți cu porunci — cel frances chiar se plânse în curând pe fața de prietenul de odinioară —, Domnul izbuti să alcătuiască din Principatele anarhice un Stat, în care nicio Putere străină să nu mai exercite vre-un control și în care afacerile de administrație zilnică să se destășurè destul de curent. Cu acestea însă pregătirea necesară pentru măsurile hotărâtoare, care alcătuiesc titlul de glorie al lui Cuza, era gata.

Numai câteva săptămâni după îndoita alegere, Kogălniceanu, într'un discurs entusiast, făcuse propunerea să se mute cele două Adunări la Focșani și să se întrunească în primul parlament al țării celei nouă, «România». Cuza era, evident, și el în sufletul său pentru o astfel de măsură, dar nu vedea nicăiri un punct de sprijin pe care să se încreadă pentru ca să se poată încumeta la un pas așa de hotărâtor. De aceia se supuse necesității și amână astfel, împotriva interesului său, împotriva dorințelor întregii națiuni și împotriva celor mai elementare cerinți ale unei bune administrații, desăvârșirea Unirii. Pe când el nu se conforma astfel cererilor des exprimate ale țării, represintantul său de la Constantinopol, vechiul său prieten C. Negri, care în calitatea de agent al Domnului la Poartă își câștiga mari merite ca diplomat destoinic și care duse cu energie și demnitate la bun sfârșit însărcinări grele, lucră totuși mereu ca să ajungă pe cale legală la îndeplinirea și încoronarea operei începută a Unirii, fără să umilească Statul român sau să cumpere cumva favoarea mai marilor Turci cu daruri, ca mai nainte, în vremuri de ocară. Puterile garante voiau să lege resolvirea acestei chestii de o reor-

ganisare a legii electorale, dar Cuza accentuă că pentru moment el nu se gândește decât la Unire. În Maiu 1861 putu el în sfârșit să comunice Camerelor sale că tratativele cu Puterea suzerană se terminaseră. Ce-i drept, Sultanul nu se învoi la toate cererile și adoptarea principiului Unirii fu însoțită de multe clause restrictive, dar acestea din urmă existau de fapt numai în teoria diplomatică. Ceia ce Domnul numia un «act», fu denumit din partea Turcilor «firman», și în principiu se recunosc numai calitatea lui Alexandru Ioan de administrator al ambelor Principate, nu însă o unire statornică a țărilor și după moartea acestuia. Comitetul central din Focșani nu fu desființat definitiv, ci numai suspendat într'o formă nehotărâtă, și în locul său trebuiau să se facă «adunări provinciale». Dar în fond Cuza câștigase partida; el putea oricum considera ceia ce câștigase el ca o «realizare a Unirii», ca «întemeierea unui Stat național românesc» și nu mult după aceea el întrebuiță numirea, adoptată în definitiv de toți, de *România* pentru Statul înăuntrul căruia supt un Cărmuitor, un Ministeriu, o Cameră, un steag și o Capitală — Iașul căzuse pe încetul, și aceasta fu dureros simțit aici, la rangul de capitală onorifică, de „a doua Capitală” — nu mai existau niciun fel de granițe.

Acum se putea pași și mai departe. Cuza nu era un om al datoriei, un murcitor sistematic în domeniul afacerilor politice, niciun bun administrator și harnic calculator, cum fuseseră înaintașii săi, Bibescu, Mihai Sturdza și Știrbei, dar el se simția represintantul poporului său, al generației sale, ca acela care, însărcinat de luptătorii din 1859, era dator să prefacă în faptă idealul lor politic. El desprețuia formele zădarnice, a căror

observare făcuse plăcuți pe cei mai mulți «hospodari» tipici de până atunci; el posedea, ca bărbat cu totul desinteresat, simțul pentru tot ce-i mare în vicisitudinile și creațiunile politice, și era destul de cutezător ca să urmărească pe drumul cel drept marile țeluri, lui bine cunoscute. Mulți alții, ca Rosetti și Panu, ar fi dorit o idilică viață de libertate republicană, un corect constituționalism belgian, în cadrele căruia niște Camere suverane ar fi făcut nesfârșit de mult pentru binele unui «popor» abstract. Practicul Brătianu, care pe de altă parte nu era un pătrunzător prea adânc al lucrurilor, voia să creeze organizații administrative și financiare după modelul frances, napoleonian și tot odată, din punct de vedere social, să facă o politică a clasei mijlocii. În Muntenia clasa mijlocie era reprezentată prin Români și creștini¹ romanizați, și cu ajutorul acestora se putea întemeia și păstra un *régime bourgeois*. Domnul, din potrivă, avea scopuri mai înalte: el voia o deslegare a tuturor problemelor mari, de care atârna viitorul poporului românesc, fără ca pentru aceasta să piardă din vedere organizarea launtrică a țării.

Începutul îl făcu el cu mănăstirile «închinate». Încă de la începutul veacului al XVII-lea se luase obiceiul de a supune mănăstiri din Țară, bogat inzestrate, celor vestite de la Muntele Athos, Sinai, Ierusalim și mănăstirilor așezate în alte regiuni ale Orientului greco-turc, ceia ce se numia *închinare*, ἀφιέρωσις, *dare supt ascultare*². Actele care aveau de urmare o astfel de închinare se petreceau mai numai cu prilejul călătoriei sau al unei

¹ În Moldova prin Evrei, cari, politicește, nu puteau fi ținuți în samă.

² Cf. mai sus.

șederi mai îndelungate în țară a marilor Patriarhi cerșitori, adunători de mile; așa apărură dincoace de Dunăre în al XVII-lea veac Chiril Lukaris, Dosofteiu din Ierusalim și mulți alții, ca niște călugări nevoiași, lipsiți de bani, și povestiră piosului creștin român marile datorii ale Bisericii lor. În astfel de rătăcitori însă poporul vedea aproape niște întrupări ale ființei divine, și de aceia judecățile acestora, hotărârile lor, atestarea și mărturia lor scrisă erau mult prețuite și fură bine plătite. Ei primiau chiar bani sunători¹ și în totdeauna, din cele mai vechi timpuri², fusese obiceiul ca Domnii români să facă daruri de bani vestitelor lăcașuri sfinte din Orient. Dar banul era foarte rar în toată Împărăția turcească și aproape totul era înghițit de fiscul Sultanului, care adumea îndată unde se găseau ceva bani. Pentru a-și asigura pe veșnicie rugăciunile multilor călugări cari locuiau într-o mănăstire vestită, nu mai puțin pentru a garanta pe cât se poate continuarea unei ctitorii pe pământ românesc împotriva oricărui atac nelegiuit, lacom, și nu în ultimul rând pentru a da o mână de ajutor năpăstuiților creștini din Orient, se ajunse la introducerea acestei *δφιερωσις*. Prin ea mănăstirea străină capăta foarte însemnate puteri; ea obținea dreptul de a numi în mănăstirile închinare pe stareț sau egumen, precum și mai mulți sau mai puțini călugări — acest din urmă cas nu se întâmplă însă totdeauna — și lua prisosul veniturilor, după ce se împliniseră toate îndatoririle prescrise de ctitor, precum și toate cheltuielile zilnice necesare sau cele cerute de reparații. Din Moldova, cel puțin până la 1700, prisosul se trimitea la Locul Sfânt grecesc în bani

¹ Cf. Iorga, *Contribuții la Ist. Munteniei*, p. 38: Mihnea Turcitul, 1587.

² Langrois, *Le Mont Athos*, și Miklosich, *Slavische Bibliothek*, I.

sunători, pe cari Mitropolitul țării îi pecetluia¹. Încolo, mănăstirea «închinată» nu se deosebia prin nimic de celelalte; ea era supusă ca și celelalte jurisdicției înaltului cler românesc și puterii nemărgenite a poruncilor domnești, care nu făceau nicio deosebire.

Dar mai târziu, pentru a-și câștiga merite față de Cer, mulți boieri închinau anume mănăstiri numai în calitatea lor de urmași ai vechilor ctitori; în secolul al XVIII-lea mai cu samă, chiar Domnii se crezură direct îndreptați la astfel de măsuri². Clerul grecesc ajunsese în acest chip la o mare putere amenințătoare, căci o cincime din pământul românesc căzu cu încetul supt puterea lui, nu destul de limitată. Totuși, după întâmplările din 1821, Domnii căpătară de la Poartă, care combătea peste tot grecismul, dreptul de a izgoni pe călugării străini, de a arenda pentru Stat moșiile poseda de ei și de a da în schimb numai o sumă hotărâtă la Constantinopol pentru Locurile Sfinte corespunzătoare. Când însă Poarta intra iarăși în relații diplomatice cu Rusia, această Putere, ca ocrotitoare convențională a creștinilor ortodocși din Răsărit, pusese condiția ca Grecii să fie chemați îndarat, și obținu chiar un firman în acest sens³. Dar Domnii, în înțelegere cu ocârmuirea turcească⁴, zăboviră totuși, și abia următoarea ocupație rusească dete călugărilor posibilitatea întoarcerii.

În Regulamentul Organic se luară însă din nou

¹ Cf. *Uricariul*, V, pp. 217-218.

² Cf. *Cronica lui Const. Filipescu*, p. XXVI; *Uricariul*, V, p. 329; *Mag. ist.*, p. 138; *Doc. Cantacuzinilor*, pp. 61-62, 64-65, 113 și urm.; *Studii și doc.*, V, pp. 437, nota 1, 551 și urm., și scrierile polemice citate de Xenopol în *Istoria lui Cuza-Vodă*.

³ Hurmuzaki, X, Supliment: 1827, p. 608.

⁴ *Uricariul*, I, pp. 372-376.

hotărâri care trebuiau să oprească exploatarea mai departe a moșiilor mănăstirești de către străini, de oare ce aceasta era păgubitoare îngrijirii de mănăstirile din țară, de școli, de instituțiile de binefacere. Ba o parte hotărâtă din venituri se acordă prin aceasta Statului, care confiscă îndată mănăstirile *neînchinat*e și supuse adminis rația lor Ministerului Cultelor. Bine înțeles că sfinții părinți de neam grecesc nu voră să recunoască această măsură, și urmarea fu începutul unui lung șir de memorii, care apelau la Rusia ca arbitru. Rușii, cari acordau protecția lor ambelor partide în luptă oferă Grecilor întâiu un soroc de zece ani și apoi încă unul, pentru ca, în acest răstimp, în care Grecii rămaseră în folosință provisorie a drepturilor acordate prin Regulament *tuturor* proprietarilor, să se înțeleagă cu adversarul lor. Românii, din parte-li, cerură dreptul să arendeze pe sama Statului moșiile mănăstirești și să ia un șfert din venit pentru scopuri de binefacere și pentru acoperirea cheltuielilor de întreținere. În anul 1851 pentru întâia oară moșiile fură arendate de puterea laică, dar curând după aceia veni timpul noii administrații a țării, și în așa-numitul «Protocol XIII» Convenția de la Paris stabili din nou un soroc pentru regularea definitivă a chestiunii.

Cuza era hotărât să mântuie cu Grecii printr'o sumă de despăgubire și 'n felul acesta să îndepărteze pe oaspeții nepoftiți, cari lăsau să se ruineze clădirile mănăstirești, apăsau numeroasele sate dependente, ațâțau împotrivirea față de lege și încetațeniau o limbă străină în slujba bisericească. Ei își justifică hotărârea prin necesitatea absolut cerută de interesul național, prin politica bisericească a tuturor Statelor europene și prin

dreptul istoric, care nu acorda călugărilor o astfel de stăpânire în străinătate. Firește că părinții greci plânseseră lacrimi amare, iar Poarta îi sprijini pe acești promovatori involuntari și siliți ai corupției turcești. Anglia văzu în aceasta iarăși o îndrăzneală românească, și Rusia, cu toate că ea însăși se gândia la secularizare în Basarabia, nu voia să-și piarda simpatiile grecești. Dar guvernul român lucra cu o hotărâre liniștită ; el opri serviciul divin în limba străină, izgoni pe călugării nesupuși, strânse singur veniturile mănăstirești și, în sfârșit, pe când durau încă tratativele în Constantinopol, Camera decretă, la 13 Decembre 1863, secularizarea mănăstirilor în schimbul unei anumite sume de despăgubire. Dar călugării, cari de altfel nu aflară nicăiri un sprijin real, voiau totul sau nimic și, după ce Românii așteptară patru ani, în 1867, în urma căderii lui Cuza, Camera declară «închisă» chestia mănăstirilor. Dar Alexandru Ioan se putea fali că el recăștigase noului Stat cinci-mea înstrăinată din pământul național.

Adunarea, care în Decembre 1863 primi cu multe aplause secularizarea, era întocmai ca toate cele premergătoare ; ea se deosebia de ele numai prin aceea că necuviincioasa opoziție fără rost nu ataca numai pe miniștri în mod mai mult sau mai puțin neacoperit, ci cuteză să se atingă chiar de persoana Domnitorului, pe când în același timp se fauriau în afară de Camera intrigi în țară și în străinătate ca să răstoarne pe Domn. Pe atunci în mica lume politică privilegiată a României nu existau încă partide adevărate ; cei mai mulți membri ai Adunării arătau numai o alipire nestătornică față de unii din numeroșii bărbați cari fuseseră pe rând, pentru scurtă vreme, miniștrii lui Cuza. Așa-numiții „boieri“, „oameni ai trecutului“,

cari primiau bucuros astfel de denumiri sau le răsplineau cu indignare, după orator și după zi, nu urmăreau de loc un plan unitar. Ceia ce-i ținea strânși laolaltă era numai temerea de o lege agrară «comunistă» îndreptată contra lor și care se pregătia de mult în cabinetul Domnului. Aproape sexagenarul Barbu Catargiu, un puternic și bogat în icoane orator, de o neobișnuită tărie de caracter, era, dacă nu conducătorul lor ales, cel puțin acela, în care oricine vedea întrupat, în cel mai mare grad, pe reprezentantul intereselor sale. Catargiu după o tinereță furtunoasă studiasse în Franța, se alipise după 1848 partidului «anti-naționalist» și nici acum nu vorbea niciodată despre viitor, care pentru dânsul părea că n'are nimic atrăgător. Pentru dânsul țeranul nu era alt nimic, decât un arendaș de pământ străin, iar nu fostul proprietar al acestuia, așa cum se potrivía de fapt în cele mai multe cazuri, arendaș care își pierduse în chip legal, dar pe nedrept, proprietatea sa și care afară de acestea meritase de atâtea ori să o recapete prin munca-i supraomenească. De altfel Catargiu se răsimea tot atât de tare pe Convenție ca mai înainte pe Regulamentul Organic; pe lângă acestea era, ce-i drept, un om priceput, dar fără vre-un ideal sau vre-un sentiment. Ca prim-ministru, după o răscoală țerănească, el opri o serbare în amintirea „revoluției“ din 1848 și de aceia fu împușcat în trăsura sa, la părăsirea Camerei, în anul 1862, de o mână rămasă necunoscută.

Acum luă primul loc printre «boieri» foarte puțin înzestratul, evident, dar foarte activul și ambițiosul Dimitrie Ghica, fiul fostului (1822 până la 1828) Domn Grigore. Oamenii de la 1848 aveau la îndemână răspânditul ziar al lui Rosetti și neo-

bosita agitație a lui I. Brătianu, pentru combaterea „aristocraților“; lor li veni în ajutor îndemânarea și fineța diplomatică a lui Ion Ghica, care cu vremea ajunsese cel mai mare dușman a lui Cuza, și tot așa dorința de răsbunare a fostului Caimacam Panu, care de altfel sfârși curând după aceea în casa de nebuni. Ei vedeau în Domn numai un om care năzuiește la dictatură și care vrea să imite pe „tiranul“ frances, ba nu recunoșteau într'însul nici măcar pe luptătorul pentru autonomie și pentru reforma socială. Cu ambele „partide“ nu era nimic de făcut, și Cuza, care la început sperase într'o „grupare liberală moderată“, recurse, pentru a-și putea mai ales continuă opera, la cel mai bun om, pe care de altfel nu-l iubia, pe care mai târziu îl pizmui și pe care curând după ce trecu periculosul „hop“ îl îndepărtă iarăși: la Kogălniceanu.

Reforma agrară fu dusă la capăt. Printr'însa țăranul ajungea stăpân pe partea de pământ ce i se dăduse prin Regulament în calitate de câmp de muncă, pentru că de *drept* el ar fi trebuit să-l stăpânească totdeauna; pentru dânsa plăti el numai zece ani o despăgubire modestă. În așteptarea acestei legi Camera se ocupase cu puține propuneri însemnate, care în cea mai mare parte și fură aprobate. Dintre acestea fac parte legea militară, legea prin care se înființa un Consiliu de Stat, legea de control a finanțelor, legea județelor și comunelor, introducerea Codului Napoleon, construirea primelor drumuri de fier în Moldova și Muntenia și în sfârșit legea Evreilor, care, în așteptarea unei viitoare asimilări, înlesnea împământenirea individuală a subofițerilor evrei, a posesorilor de grade academice și a marilor industriași. Când însă legea agrară fu dată la lumină — Ministeriul publică

proectul, permise întruniri de țărani în Capitală și ceru un credit pentru un nou lagăr de concentrare —, o vie neliniște cuprinse Camera, care voia să facă de la sine un alt proiect, mai puțin favorabil. Dar Domnul nu îndepărtă pe Kogălniceanu, cu tot votul de blam al Adunării, ci o amână pe aceasta până după serbatori și o disolvă la 2 (14) Maiu 1864, în prima ei zi de redeschidere.

Acum, după ce „boierii“ și „radicalii“ intriganți se împrăștiaseră zgomotoși, Cuza pași spre o măsură care i se recomandase de mult și cu privire la care se înțelesese și cu Puterile: el făcu cunoscut o nouă Constituție, o lege fundamentală a Statului, care după un exemplu italian fu botezată „Statut“ și a cărei legitimitate trebuia să fie confirmată prin votul „poporului“ chemat după dăina napoleoniană la un plebiscit. Consultarea «Națiunii» se termină admirabil, cu toate că opinia publică din orașe se ținu cam indiferentă față de aceasta, iar în satele înfometate nu prea putea fi vorba de o „opinie publică“. Conform Statutului Domnul avea dreptul să dea decrete cu putere legală, să prelungească bugetele peste termenul lor, să dea un președinte Camerei și să numească mai mult din jumătatea membrilor noului Senat, ce era să se înființeze. Acest Senat primise și el drepturi întinse: el avea să pregătească și să verifice legile, să primească petiții, să păzească asupra Constituției ș. m. a. În comunitate cu Consiliul de Stat și cu Camera ținută în frâu se imită regimul napoleonian. Printr'o nouă lege electorală se lărgi cercul alegătorilor: intelectualii și «profesiunile libere» fură mai favorizați și prin păstrarea celor două colegii electorale se acordă țăranilor un rol mai însemnat, asemănător în totul aceluia pe care-l dăduse Napoleon al III-lea în Franța.

Această măsură revoluționară, numită de dușmani lovitură de Stat, cu alusie la evenimentele franceze de la începutul celui de-al doilea Imperiu, află la început, cum și era de așteptat, o vie desaprobare la majoritatea Puterilor garante. Dar ele se lăsară ușor înduplecate, cu toate că oligarhii destituiți, de culoare albă (conservatori) și roșie (liberali), publicară o enormă mulțime de broșuri de protestare în limba franceză. Napoleon al III-lea nu se putea declara decât de acord cu fapta lui Cuza; Domnul se duse pentru a doua oară la Constantinopol și acolo primi de la Poartă și de la Conferința Consulilor, adunată în acest scop, recunoașterea Constituției sale; tot odată smulse și pentru țară dreptul de a-și da legi, și astfel reînvié vechea autonomie. Reforma agrară și alte câteva legi intrară de acum în vigoare.

Cu aceasta Cuza nu credea de loc că a desăvârșit consolidarea Statului român; ba el știa prea bine că afară de deplina neatârnare mai erau încă multe altele de cucerit: apoi, în urma vechilor și noilor experiențe, își cunoștea destul de bine țara. Multe nici nu se încercăseră măcar, iar cele mai multe măsuri administrative și financiare nu puteau fi privite decât ca expediente provisorii, căci ele erau doar stângace imitații pripite ale organizațiilor franceze și existau în cea mai mare parte numai pe hârtie, fără să poată prinde rădăcini în popor. Reforma agrară avu de urmare o crasă, căci țaranii, în așteptarea a ceva nou, părăsiră munca pe ogorul boierului înainte chiar de a fi intrat în stăpânirea asigurată a bucățelei de pământ liber. Industria și comerțul vegetau într'un chip jalnic, iar în Moldova amândouă aceste ramuri ale economiei naționale erau cu totul în mâinile dușmănoșilor Evrei, cari se îmbrăcau ca în

Galiția, vorbeau nemțește și simțiau austriacește. În politica vamală Domnul însuși era nehotărât și, cu toate cele câteva convenții telegrafice și poștale cu Statele vecine, era de așteptat în această privință o puternică împotrivire a Porții, căci aceasta nu voia să recunoască vechiul drept al Principatelor de a alcătui un domeniu economic propriu¹. Caile de comunicație erau într-o stare de plâns; se călătoria mai comod de la Iași la București ocolind tocmai pe la Viena, și știrile din Moldova ajungeau adesea întâiu prin străinătate în Muntenia. Șoselele erau neîndestulătoare, căci vechea rețea, așa cum se făcuse prin îngrijirea lui Bibescu și Mihai Sturdza, nu mai fusese aproape de loc prelungită; și abia în 1865 se încheiară primele contracte cu privire la construirea liniei ferate moldovene pe Siretiu și a unei linii muntene București-Giurgiu. Pentru noua organizare a finanțelor lipsia personalul potrivit, și încă nimeni nu pricepea arta de a stabili un budget regulat, așa că se târau de la un deficit la altul. Împrumuturi în țară erau o imposibilitate; cele contractate în străinătate însă erau socotite ca afaceri hasardate, și de aceia se făceau în condițiuni foarte scumpe.

Biserica națională își păstrase, ce-i drept, sinodul, dar Clerul, mai ales în Muntenia, era cu mult mai înapoiat față de cerințele timpului. Numeroasele școli nou-înființate n'aveau niciun program; legea din 1864 în parte crease, în parte terminase cele două Universități din București și Iași, școli de bele-arte, licee și gimnasii, pe când școlile primare erau proaste și puține

¹ Cf. *Règne de Bibesco*, I, și Băicoianu, *Geschichte der rumänischen Zollpolitik* (München 1894).

și li lipsia aproape cu totul o metodă de predare¹. Funcționarii erau leneși și neconștiincioși și erau schimbați fără milă după vântul politic de partid al momentului. În aristocrație nu domniă un spirit curat național; lipsia iubirea de patrie și o pricepere mai adâncă pentru cultura românească. Boierii, crescuți franțuzește, simțiau franțuzește, arătau față de tot ce era frances o adorație ridiculă și se serviau în saloane, în scrisori, ba chiar și în corespondența lor politică, întocmai ca și Prusia veacului al XVIII-lea, de limba francesă. Adesea mai că nu știau românește. Literatura ajunsese fără putere și era fără îndoială în decadență, căci oameni de felul lui Kogălniceanu, Alexandri și Bolintineanu erau cu totul prinși de politică. Cei mai mulți scriau o românească împestriată cu franțuzește, și în această limbă ușoarele gândiri și sentimentele simulate ale poezilor apăreau încă și mai puțin serioase. Un puternic și fidel descriitor al adevărului, nuvelistul Filimon, abia își putea adăposti în gazete și reviste frumoasele sale povestiri de o valoare trainică. Reprezentanții noii școli istorice publicară, ce-i drept, izvoare și se folosiră de ele în lucrările lor, dar nu întâmpinară un sprijin entusiast. Dintre aceștia fac parte Papiu Ilarian, care publică *Tesaurul său de monumente istorice*, și B. P. Hasdeu, Român basarabean, un spirit universal, care lucră în multe direcții, tăind drumuri nouă, dar care din nenorocire ținea prea mult — și chiar cu cât îmbătrânea, cu atât mai mult — de romantismul care în Rusia domina știința; el publică povestiri și adună în revista sa, *Archiva istorică*, rămășițe slavone, românești și altele de tot felul din trecut, dar nici el nu găsi o pricepere generală pentru aceste lu-

¹ V. Iorga, *Istoria învățământului*, Bucur și, 1928.

crări într'o epocă în care declamații patriotice goale de înțeles slujiau drept unitate de măsură pentru producțiile poetice. Ca un semn isolat al unui viitor mai bun se ridică totuși *Revista Româna* a lui Alexandru Odobescu și a altor reprezentanți ai generației tinere; e o revistă model, în care fiii de boier întorși din Franța presintară povestiri din trecut și tratară chestii la ordinea zilei, într'o românească curgătoare.

Cuza fu copleșit de această povară uriașă, de care de altfel în mare parte nici mult mai târziu n'am scăpat; cu viața sa zvânturată îmbătrânise de timpuriu. Mai știa apoi că și Napoleon, care vedea acum într'însul un prieten al Rusiei și care-i fusese cel mai bun sprijin până atunci, nu-l mai simpatiza. De Kogălniceanu se desfăcuse din gelosie, și celelalte personalități însemnate îl urau neîmpăcat. Radicalii erau hotărâți să-l combată pe toate căile, mai ales după ce-și legitimase copiii pe cari-i avuse cu doamna Obrenovici¹. Naivi din provincie salutau acum în adresele de felicitare pe cel mai mare dintr'înșii ca pe „tânărul principe Alexandru, Moștenitorul Tronului“. Pe timpul petrecerii la băi a lui Cuza, în vara lui 1865, izbucniră în București tulburări de stradă uneltite de Brătianu, și cu această ocazie se traseră focuri asupra mulțimii. Și Turcia încercă să se amestece, dar Domnul preîntâmpină cu o minunată dibăcie planul acesta². În discursul la mesagiu, cu care deschise Camera, care arătase până acum foarte supusă, Domnitorul vorbi cu entuziasm chiar despre posibilitatea abdicării sale, ca să înlesnească Românilor împlinirea dorinții lor de a avea un Domn străin. «Nu vreau o putere care

¹ Născută Catargiu, mama viitorului rege sârb Milan.

² V. culegerea mea de mesagii, proclamații, etc., ale lui Cuza.

nu s'ar întemeia decât pe forță. Fie în fruntea voastră, fie alături cu voi, voi fi totdeauna cu Țara, fără altă țintă decât voința națiunii și marile interese ale României. Vreau să fie bine știut de toată lumea că niciodată persoana mea nu va fi o piedecă în calea unui eveniment care ar îngădui consolidarea edificiului politic la punerea temeliiilor cărui am pus și eu umărul. În Alexandru Ioan I, Domn al României, Românii vor găsi totdeauna pe colonelul Cuza, pe acel colonel Cuza care a proclamat în Adunarea ad-hoc și Camera Electivă a Moldovei marile principii ale regenerației României, și care, fiind Domn al Moldovei, declara oficialmente Înaltelor Puteri garante, când primia și coroana Valahiei, că el primește această îndoită alegere ca expresia neîndoielnică și statornică a voinții naționale pentru Unire — însă numai ca un deposit sacru».

Dar prin acest discurs el nu făcu decât să hrănească speranțele dușmanilor săi întărâtați; ba chiar Camera, Camera nevrednică se arată acum nesupusă față de slabul Ministeriu al d-rului N. Crețulescu. „Roșii“ și câțiva boieri, ca Lascar Catargiu, se puseră în legătură cu unii ofițeri cari-și uitara de datorie, și în noaptea de 11(23) Februar 1866 Cuza fu surprins de conjurați în palatul său. Abdică fără împotrivire și fu primul Domn român exilat, care în anii săi de durere nu scoase niciun strigăt de plângere și, cu toate că primi de la urmașul său voia de a se întoarce, pentru ca să-și cruțe țara rămase pe pământ străin, unde a și murit în anul 1873.

Ce-a urmat după aceea, a fost numai o repetare a evenimentelor din București din 1848 și o imitare a ceea ce făcuse Cuza însuși, după exem-

plul Franciei imperiale. În fața Camerelor, care nu fură disolvate — Senatul Domnitorului căzut fu atât de josnic, încât puse să se smulgă de pe tron, în sala de ședințe, marca țării cu numele lui Cuza —, apăru, în numele unui guvern provizoriu, compus din generalul Golescu, un fost pretendent liberal la Coroană, din solidul, asprul, puțin învățatul Lascar Catargiu și din generalul Haralambie, un Ministeriu pe care însuși Cuza îl arătase în actul său de abdicare ca «ales de popor». Lovitura de Stat fusese făcută în înțelegere cu unele cercuri ale Curții din Paris, cu Camarila, și Ion Brătianu stătu la Paris, ca să se îngrijească de un candidat domnesc de origine străină, văzut bine acolo. Mai înainte însă ca el să fi putut trimite vre-o recomandajie în țară, aici trebui să se aleagă răpede, din prevedere, noul stăpânitor, iar «represintanții poporului» aleseră cu unanimitate pe contele de Flandra, care mai târziu trebui să renunțe din cauză de boală la moștenirea regelui Belgiei, fratele său, și care nici nu-și tulbură călătoria de plăcere la Roma prin alegerea lui în depărtata țară, atât de defăimată, de la Dunăre.

Dar aceasta nu era oarecum singura greutate. Abdicarea silită a lui Cuza însemna o abatere de la tratatele existente; ea era un nou act revoluționar, care avea nevoie pentru validitate de aprobarea Puterilor garante. De aceia se convocă o conferință la Paris, care trebuia să hotărască încă odată soarta țării, în care Turcia vedea numai niște Principate unite temporar și o «parte integrantă» a Împărăției ei. Rusia spera și ea să facă, cel puțin în parte, neavenite faptele de până acum, și tulburările separatiste izbucnite în Iași (Aprilie) slujiră tocmai pretextul dorit. Ușuratecul Mitro-

polit Calinic Miclescu intră în înțelegere cu bogatul boier Nicolae Rosnovanu, care, cu toată incapacitatea sa, de toți cunoscută, se socotia vrednic de o Coroană vasală; arhipăstorul moldovean, îmbrăcat în odăjdii episcopale, cu crucea în mână, încercă să însuflețească poporul la luptă pentru despărțirea de «Valahia»; aceasta fu însă împiedecată îndată și aproape fără nicio vărsare de sânge. Atunci se ceru de la Conferință învoirea ca Moldovenii și Muntenii, după o experiență de șapte ani, să se poată declara, prin represintanții actuali din Cameră, pentru sau contra Unirii. Supt presiunea evenimentelor și față de atitudinea pe care o luară cele mai multe Puteri, Franța lui Napoleon al III-lea¹, încă prietenoasă Românilor, trebui să se plece, și prin hotărârea din 1 Maiu 1866 se ceru de fapt această nouă hotărâre din partea supușilor de până acum ai lui Cuza. În același timp însă bărbații conducători de la Paris se declarară pentru noul *fait accompli*: alegerea Domnului străin, căruia i se refușă, e adevărat, în primul moment, recunoașterea, dar nu-i fu oprita de fapt exercitarea dreptului de guvernare, numai pentru simplul motiv că niciunuia din vecinii dornici de anexiune nu i se putea acorda din partea Europei dreptul unei intervenții armate.

Din partea agenților oficiali și neoficiali ai Principatelor se începură în Apus, încă din Martie, după o dorință venită indirect de la Paris, tratative cu cel de-al doilea fiu al fostului prim-mi-

¹ Mai târziu Împăratul frances era gata — cum se vede din memoriile generalului Lamarmora (*Un poco piu di luce*) — să cedeze „Principatele” Austriei în schimbul trecerii Veneției la Sardinia! De altfel, în acest an 1866, apar și alte proiecte, și mai aventuroase, de schimb în dzuna României. — V. și primele capitole din Iorga, *Isto ia razb iului din 1877-8*, București 1927.

nistru prusian, al lui Anton de Hohenzollern, șeful liniei Sigmaringen. Principele, în vârstă de douăzeci și șapte de ani, era înrudit de pe mamă cu Napoleo-nizii, iar purtarea liberală a tatălui său lăsase o bună amintire. Principele Carol nu refuză, și tot atât de puțin primul ministru al Prusiei; în sânul familiei totuși se ridicară la început obiecții, mai ales în privința felului cum trebuia să se facă primirea depărtatului tron străin. Dar, fără să aștepte cu-vântul hotărâtor și încă înainte de sfârșitul alegerilor pentru Cameră, care se făceau în România, guvernul păși la alegerea Domnului: principele Carol de Hohenzollern fu proclamat prin voința poporului drept Carol I — aceasta se petrecea la 8 Aprilie —, și abia după câteva zile se întruni Adunarea, numită Constituantă, ca să confirme solemn la 1-iu Maiu Unirea și să recunoască, cu o mare majoritate de voturi, alegerea făcută de popor.

Acum se apropia războiul, prevăzut de mult, între Prusia și Austria, care în precedenta conferința tocmai de aceia se arătase „reservată“ și se temea de mișcări iredentiste ale Românilor din Ardeal; căci acolo ideia națională a „Românilor“ se întăria zilnic, datorită desvoltării culturale firești. Nou-alesul „Domn străin“ al României în aceste împrejurări nu mai putea întârzia; el călători incognito până la granița românească, și la 10 Maiu călătorul purtător de ochelari al unei clase a doua de pe un vapor dunărean austriac, uitând că-și luase bilet pentru Odesa, scobori în pavoasatul oraș Turnu-Severin, unde-l aștepta Ion Brătianu, ca să-l însoțească în mare triumf spre București, unde era așteptat cu bucurie. Astfel începu, în mijlocul războiului european și al certu-

rilor launtrice pentru Constituție, lunga, greaua, dar rodnică Domnie a regelui Carol.

Domnul nu căpătă ușor întărirea sa la Constantinopol, și aceasta îi atinse mândria. Cuza fusese un om fără scrupule, nu voise să întemeieze o dinastie și nici nu se gândise măcar serios la o stăpânire a tronului până la bătrânețe. De aceea supt dânsul Turcii trebuiseră a se obișnui ca, la orice încălcare mai mare a lor, să li se răspundă din București cu tărie; răspunsul lui Cuza la observațiile Marelui-Vizir după tulburările din 1865 e în felul lui chiar o capodoperă de polemică diplomatică. Acum însă Poarta, când își dădea aprobarea la niște prefaceri atât de însemnate, cum erau: unirea necondiționată a Principatelor și alegerea unui Domn străin, spăra să tragă și pentru dânsa foloase considerabile. De aceea trimise un corp de pază la Rusciuc, și acesta era destul de tare ca să facă situația destul de critică; căci armata lăsată de Cuza nu se putea măsura câtuși de puțin, nici ca tărie, nici ca armament și nici ca pregătire de mobilizare, cu armata modern preparată a Sultanului. Câteva detașamente refuseră chiar să pornească, iar tesaurul public era lipsit de orice mijloace, așa că se recurse la bonuri de tezaur pentru ca să se poată face măcar ceva pentru apărare. Un mare deficit era în perspectivă. Rusia se împăcase numai în aparență cu noile împrejurări din fosta țară de protectorat, căci ea tot nădăjduia în ceasul răsplătirii și vorbea de trimeterea unui comisar turc la București. Austria, cu toată înfrângerea ei militară din Boemia, tot se mai gândia și acum la posibilitatea unui câștig teritorial la Dunăre. Cât despre Prusia nu se putea admite că ea va subordona interesele ei naționale în străinătate unor

considerații dinastice. Propunerile revoluționare sârbești sau ungurești nu puteau fi ținute serios în samă. Turcii însă, cari după 1853 își dădeau aiere de putere modernă, vorbiră un limbajiu energic și vrură să obțină condiții ca acestea: renunțarea la numele de „România” și reluarea vechilor numiri de «Moldova și Muntenia», care până acum nu aveau niciun răsunset național și care se potriviau cu împărțirea provincială a Imperiului; anulara tuturor măsurilor luate de către Guvernul provisoriu nerecunoscut, excluderea ideii dinastice, păstrarea armatei în anumite limite, sprijin militar Turciei, închiderea granițelor pentru refugiații bulgari, cari-și aveau în Brăila, București și în micile porturi dunărene șefii lor, comitetele lor, presa și depozitele lor de arme, renunțarea la orice politică străină independentă, admiterea tuturor tratatelor turcești, la a căror încheiere vor fi întrebați și «Moldo-Valachii», recunoașterea unui agent al Sultanului în Capitală, creșterea tributului, resolvirea imediată a chestiei mănăstirilor, de care și Rusia se interesa din nou, și în sfârșit făgăduiala de a nu bate monedă proprie și de a nu crea decorații. Domnul trebuia să se presinte înaintea Sultanului pentru a primi de la dânsul firmanul de investitură și în acest chip să înceapă cărmuirea conform tratatelor asupra unor provincii care erau «partie întégrante» a Imperiului. Aceasta era tot una cu acea «autonomie» în sens modern, bine mărgenită, fără să mai vorbim de multele drepturi care existaseră în vremea trecută, înainte ca Rușii și diplomația europeană să fi încheiat tratate cu Turcii¹.

Domnul și sfetnicii lui făcură tot posibilul ca

¹ Cf. Iorga, *Politica externă a Regelui Carol*, a 4-a ediție, și *Correspondance diplomatique de Charles I-er*.

să se sustragă primirii acestor condițiuni, dar, cu toată răscoala izbucnită în Creta și cu toată politica dușmănoasă a Guvernului grecesc, diplomația fanariotă și levantină a suzeranului se arată neînduplecată. Numai asupra câtorva puncte se câștigă schimbări, și printre acestea se rezolvă înainte de toate chestia dinastică în sens românesc, se încuviință încheierea de tratate cu caracter nepolitic și baterea de monedă proprie cu un semn de vasalitate. În sfârșit se mai învoia ca înțelegerea să se facă în forma, mai puțin umilitoare, a unui schimb de scrisori între Domn și Marele-Vizir —, în care de altfel se accentuă relația de vasalitate. Când apoi Domnul se duse într'adevăr la Constantinopol, semnele de onoare ce i se arătară într'un grad mai mare decât p - mergătorului său, Cuza, aveau în vedere, nu atât pe stăpânitorul român, cât mai ales pe vărul regelui învingător al Prusiei.

Și după aceasta înțelegere și această călăorie, cu prilejul căreia Domnul puse pe ministrul său de externe să i lea firmanul de investitură, pe care Sultanul i-l întinsese și pe care el îl lăsase nedeschis pe masă¹, Poarta, care nu se temea de nimic mai mult ca de o deplină desfacere a acestui puternic Stat vasal condus de un Hohenzollern, avu același purtare bătoasă și întrebuiță același ton jignitor, care indispunea foarte mult. Împotriva baterii de monedă și a încheierii unui tratat comercial cu Austria, în anul 1875, diplomația turcească ridică neputinciosul ei protest. Cu o îndărătnicie copilărească întrebuiță ea în note și acte numirea de «Principautés», pe care nu o mai întrebuiță nimeni, nici chiar Rusia, numai pen-

¹ V. *Aus dem Leb n K. Karls.*

tru a jigni cât se poate de des. În anul 1871, când Domnul, provocat de nesuferita ceartă de partid a liberalilor, se gândia să abdice, Poarta simți chiar oarecare plăcere să se amestece, și Vizirul Aali-Pașa telegrafiè lui Carol I-iu, relativ la rușinoasele scene de stradă înscenate de capete zăpăci'e, de nerăbdători candidați la ministeriu și de visători neresponsabili: «à ce que pareilles scènes ne se renouvellent plus, scènes que la Sublime Porte réproouve». Acesta era un limbagiu care nici supt Cuza nu se ținuse și care ar fi fost la locul lui numai față de administratorul unei provincii turcești. Când în anul 1874 sosi la București o delegație militară spaniolă ca să notifice Domnului suirea pe tron a lui Alfons al XII-lea, Poarta iritată amenință cu rechemarea consulului ei din Madrid, pentru că monarhul spaniol întreținea relații oficiale directe cu vasalul român. În desnădăjduita situație a anului 1876 Poarta trebui, ce-i drept, de voie sau de nevoie, să rabde multe, dar cu toate acestea nu admise propunerea ministrului de Externe român, M. Kogălniceanu, care pretindea primirea agentului român în corpul diplomatic, punerea pe un picior de egalitate a supușilor români cu cei ai națiilor străine, garantarea teritoriului român, la care trebuiau să se socoată conform tratatului din 1829 și insulele dunărene, încheierea diferitelor tratate de export, comerț, poștă și telegraf, valabilitatea pașapoartelor românești și stabilirea hotarului pe la mijlocul fluviului. La izbucnirea războiului cu Rusia Vizirul telegrafiè în sfârșit Domnului român ca unui funcționar subaltern, făcându-i cunoscut însărcinările necesare pentru apărarea Imperiului, a cărui «partie intégrante» era România. Când se auzi la Constantinopol de trecerea Rușilor, agentul român

fu pur și simplu «depus», ca și când ar fi fost un funcționar al Sultanului. Turcia făcuse deci totul, ca să împingă România și pe Domnitorul ei la declararea neatârnării și la războiu.

Și relațiile cu Austria în primii ani de Domnie ai principelui Carol au fost puțin promițătoare. «Reserva» din 1866 îndreptată împotriva continuării Unirii și teama de o agitație periculoasă printre Românii ardeleni determinară purtarea diplomației austriece. Dar chiar din anul următor, 1867, trebui să se satisfacă în sfârșit îndărătnica opoziție a partidului unguresc revoluționar, în jurul căruia se grupă toată inteligența ungară, și astfel se realiză dualismul în vechea Austrie; și din acesta ieși o monarhie austro-ungară cu două corpuri politice absolut separate. Ungurii, cari făcuseră cu jertfe mari progrese însemnate pe calea culturii, aveau acum și un Stat propriu, căruia îi lipsia numai o armată și o diplomație națională. Ei se văzură atunci în fața necesității de a mări naționalitatea maghiară, încă prea slabă pentru a represinta în viitor un puternic Stat național, prin desnaționalizarea popoarelor străine; dar care din vremuri străvechi locuiseră în regatul Ungariei, și astfel să pregătească terenul pentru realizarea patrioticelor visuri și idealuri. O luptă de exterminare, care se sluji mai mult de mijloace legale, se porni de acum de către noul Stat și împotriva Românilor din Ardeal și a celor din Ungaria propriu-zisă.

În curând însă se recunoscă că această luptă era fără sorți de izbândă, cu toate că, odată începută, nu mai putea fi întreruptă din punctul de vedere al Ungurilor. Căci Românii cisalpinii din 1866 nu mai erau vechii «Valahi» pe jumătate

barbari, cari să trăiască și să moară în adâncă miserie și mai adâncă neștiință. Desvoltarea literară din veacul al XVIII-lea dăduse roade în generațiile următoare: din vremea lui Horia și mai ales din luptele de la 1848, la care, cu arme sau fără, luase parte întreaga națiune, fără deosebire de clasă, de cultură și de confesiune, rămăseseră fixate în amintirea poporului nume de biruitori, de martiri și de profeți. În sfârșit, în era absolutistă, care urmase evenimentelor revoluționare, se obținuse ceva mare. Românii se organizaseră și politicește înăuntrul Bisericilor lor din nou orânduite: preoți și laici lucrau împreună în folosul culturii naționale în cancelariile și adunările ambelor confesiuni: căci Austria răsplătise cu desbinarea celor odinioară unitari pe Românii rămași credincioși și cari se luptaseră cavalierește pentru Împărat.

Destituitului episcop Leményi îi urmase, în calitate de conducător al Bisericii unite, al cărei cler se alcătua tot mai mult din preoți și canonici foarte învățați — unii își complectaseră studiile chiar la Roma — Alexandru Șuluț, cel d'întâiu Mitropolit; acesta era un zelos apărător al drepturilor naționale ale poporului, a cărui unire supt propria sa putere arhiepiscopală o doria cu aprindere — era doar continuator al vechii tradiții, de vreme ce purta titlul de «Karlsburg», de «Alba-Iulia»! După moartea Mitropolitului Alexandru, fu ales în 1867 Ioan Vancea, un catolic pios, dar tot odată un însemnat apărător al învățământului public românesc, care-i datorește mult. Numeroase școli se înființară datorită îngrijirii lui, iar cele existente primiră nouă ajutoare materiale. „Școlile din Blaj erau pentru el ca lumina ochilor¹.” Prin de-

¹ *Sematismul clerului unit* (Blaj 19 0), p. 46; cf. și Aug. Bunea, *Mitropolitul dr. Ioan Vancea de Buteasa* (Blaj 1890).

cretul imperial din 1850 arhiepiscopul din Blaj căpătase trei sufragani în Gherla, în Lugoj și Oradea-Mare. Primul episcop din Gherla fu Ioan Alexi, autorul unei foarte răspândite gramatici românești, și Vancea îi fu urmașul imediat, înainte de a fi căpătat cea mai înaltă demnitate în Biserica sa; dar în Oradea-Mare abia supt episcopul Mihail Pavel (1873-1902) căpătă supremație curentul, care era în folosul intereselor culturale românești.

Episcopul neunit Șaguna, un om foarte bine văzut de autoritățile austriace, ajunse și el Mitropolit, și anume în 1864; lui îi fu dat să dea o lege fundamentală Bisericii sale. Aceasta o făcu el cu foarte multă pricepere, urmărind mai mult punctul de vedere național decât cel strict ortodox. La alegerea Mitropolitului, precum și la hotărârea chestiunilor care priviau Biserica, cultura și mijloacele culturale, se acordă laicilor, nu numai o cooperare, ci chiar o influență precumpănitoare, și prin aceasta Biserica neunită luă chiar înfățișarea unei corporații naționale, ceea ce a și fost continuu de atunci încoace. Toți slujbașii bisericești ieșiau din alegeri înțelepțește făcute. În acest chip națiunea, care fusese înlăturată aproape cu totul dela viața politică a Ungariei de acum unitară printr'o specială lege electorală a Ardealului, precum și prin abuzuri electorale administrative chiar cu privire la înfățișarea sa națională, căpătă o compensație în desvoltarea bisericească și culturală, și aceasta oferia o garanție pentru viitor.

Odată cu întemeierea Mitropoliei neunite, Românii căpătară, în urma despărțirii lor de Sârbi, două episcopate: unul în Arad și altul în Caransebeș. Scaunul episcopal al ultimei diocese îl luă protopopolul brașovean de până atunci, Ioan Popazu.

El își câștigase merite prin întemeierea gimnasiului românesc din Brașov, care la 1856 fu recunoscut de Stat ca instituție culturală publică și care ajunse curând cea d'întâiu școală superioară românească dincolo de hotare¹. Cu concursul amânduror capilor bisericești și al întregii inteligențe românești se întemeie încă din 1861 «Societatea pentru cultura limbii și literaturii române», al cărei organ fu gazeta «Transilvania». Fără să poată face ceva mai mare cu slabele mijloace ce-i stau la îndemână și cu condițiile de constrângere în care trăia, ea formă totuși o nouă punte de legătură pentru un popor care în toate privințele manifesta hotărârea nestrămutată de a-și păstra felul lui propriu de a fi: societăți asemănătoare se nascură și în alte ținuturi ale teritoriului român, și fură folositoare cel puțin pentru întemeierea de școli populare. În anul 1872 se făcu un nou pas mare mai departe, care ajută poporului românesc, în cea mai mare parte sărac, din aceste ținuturi amenințate, la căpătarea neatârării economice; aceasta fu întemeierea primei bănci naționale «Albina» din Sibiiu, care înflori în curând, aduse roade binecuvântate și prin exemplul său norocos trezi la viață multe alte bănci populare în toate colțurile Ardealului și ale regiunilor învecinate. Canonicul Cipariu din Blaj, un desăvârșit cunoscător al tradițiilor literare și lingvistice și al trecutului românesc, limpezî în multe scrieri chestia limbii și îndreptă atenția asupra anumitor momente și procese istorice. Resultatele cercetărilor sale le întruni în Gramatica sa, și aceasta fu prima operă care cuprinse limba națională în toată dezvoltarea ei și care căută norme de formarea cu-

¹ Andrei Bârseanu, *Istoria școlilor centrale române gr. or. din Brașov* (Brașov 1902).

vintelor și de ortografie, ținând samă de tendințele sale firești de dezvoltare. În sfârșit bărbații conducători ai națiunii luară obiceiul ca, la alegerile pentru Parlamentul unguresc, să formeze un grup național, și în 1869 se hotărî absolută pasivitate, ca un protest veșnic împotriva încorporării Ardealului la Ungaria și împotriva distrugătoarei legi a naționalităților; la Sibiu, un comitet de douăzeci și cinci de membri trebuia să apere pe viitor interesele românești.

În anul 1866, scurtă vreme după căderea lui Cuza, se întemeie de către ministrul Instrucției C. A. Rosetti o societate care trebuia să se ocupe cu limba și să stabilească o ortografie pentru usul oficial și pentru școală; căci nu era de acord nici cu raționala, dar prea latinisată ortografie a lui Cipariu, și nici cu cea proprie a lui Pumnul, un profesor ardelean, care, chemat de familia Hurmuzachi, trecuse în Bucovina și aici trezise conștiința națională. Societatea academică, mai târziu Academia Română, trebuia să întrunească nu numai cetățeni ai Statului român, ci pe reprezentanții întregii lumi savante românești, toate luminile literaturii naționale; ea era o nouă dovadă a solidarității neamului, care nu poate recunoaște hotare politice, de oare ce ea urmărește scopuri și idealuri mai înalte decât cele politice. Cipariu fu numit membru al societății și în 1867 veni la București ca să asiste la constituirea solemnă a instituției și să-și dea părerea cu privire la direcția în care trebuia să se înceapă lucrul. Din nenorocire însă însuflețirea de la început dispăru destul de răpede, și cei mai mulți membri aparținură numai cu numele societății academice. Printre diferitele curente care se arătară, învinse la urmă cel ultra-latinist a lui Lau-

rian; lui i se încredință redactarea dicționarului îndreptar, care decretă pur și simplu o limbă artificială. Dar cu toate acestea vitoarea Academie ramase o întrupare a unității poporului românesc în singurul domeniu în care putea fi vorba de o unitate, cel cultural, și printre cei cari făceau parte din Academie se remarcă un tânăr profesor de filosofie dela Universitatea din Iași, fiul iui Ioan Maiorescu și nepotul episcopului Popazu. Titu Maiorescu represintă o noua direcție, care dispunea și de revista sa proprie, „*Convorbiri literare*“. Cei mai buni din generația tânără se declarară împreună cu Alecsandri împotriva unei școale franceze sau latine: Maiorescu, în Criticele sale, marele și adânc simțitorul Mihail Eminescu, o puternică individualitate, în poeticele sale capodopere, realistul povestitor Creangă, fost preot și mai târziu institutor, Ardeleanul Slavici și în sfârșit N. Gane, aceștia cu toți admiseră limba populară ca singura limbă literară cu putință. Această limbă populară era tot odată acea a tuturor vechilor monumente literare; ea era în fond aceeași pentru toată românimea, care nu cunoștea fantasiile unui Pumnul, și, când această „nouă direcție“ birui, se atinse tot odată și legătura cu trecutul, se stabili unitatea culturală a tuturor Românilor.

Conducătorii monarhiei austro-ungare nu știură și nu pricepură multă vreme nimic din toate acestea. La cunoștința lor nu ajunseră pe cale diplomatică decât fragmente de articole de-ale presei cotidiene demagogice, care publica într'un mod politicește neliniștitor păreri asupra unității Românilor, și astfel de produse ale unor ziariști cu totul nechemați erau socotite ca manifestari seri-

oase ale Guvernului român și ale poporului din România. De aceia ei se arătară dușmănoși «noului curs» (*Neuer Kurs*) din Principatul vecin, ba chiar crezură poate că în 1866 numai Turcii împiedecaseră o năvălire a Românilor în Ardeal. Din potrivă, cei din România aflaseră că la întâlnirea Împăraților la Salzburg, în anul 1867, se tratase¹ despre o anexare a țării de către Austria, cu învoirea Francesilor². Visita Domnului la Viena cu prilejul călătoriei sale din anul 1869 fu judecată de presa radicală ca un act de înaltă trădare, pe când el era numai unul dictat de temerile față de Rusia. Când însă contele Andrassy luă conducerea politicii externe a monarhiei vecine, relațiile de până atunci se schimbă spre binele politic și economic al ambelor părți. Cu toate că Ungur și Ungur patriot, Cancelariul pricepu că România nu e destul de tare pentru a putea trăi izolată, că garanția Puterilor și asigurarea de neutralitate nu aveau nicio însemnătate practică, că de aceia noul Stat trebuia să se sprijine pe vecinul de la Răsărit ori de la Apus și că o legătură durabilă cu Rusia ar însemna pentru România o înceată apropiere de moarte. Dar el mai știa că Domnul și miniștrii lui, oricărui partid ar aparține ei, vor pricepe aceasta. Andrassy trebuia să recunoască tot odată că înecarea Principatului dunărean în apele rusești reprezintă pentru Monarhia austriacă un pericol mult mai serios decât continuarea și dezvoltarea unui Stat român național, fie chiar cu urmările lui necesare, cum era întemeierea unei însemnate vieți culturale înăuntrul și în afara hotarelor sale. Dar și altceva mai era limpede: că România, a cărei

¹ *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, I, p. 2-0.

² Cf. totuși, *Istoria războiului din 1877-8*.

nevoie de fabricate străine creștea paralel cu progresul ei, oferia un minunat debușeu pentru industria austriacă. De aceia se schimbă politica față de acest vecin folositor. Andrassy nu fu nici măcar îngrijorat, când principele Carol îi spuse în față la 1873 că ar fi de dorit ca Români să capete aceleași drepturi politice ca și Croații; Domnul putu să facă această propunere, și Cancelariul o lasă să treacă în tăcere. Desconsiderând chiar reclamațiile Turciei, care era sprijinită de Auglia, care veghia asupra «integrității Împărăției Otomane», Andrassy încheie tratatul comercial din 1874 și cu toate violentele atacuri ale presei liberale, care vorbea de o subjugare economică a României față de Austria, de o încorporare a României în domeniul economic austriac, tratatul, de altfel în unele puncte împovăraător, fu aprobat și de Camerele românești, cu toate că abia după lungi desbaferi. Într'un astfel de raport sta România cu vecina sa apuseană în anul 1876, când chestia orientală apărură din nou și ceru urgent o nouă rezolvire.

După ce Austria, ca și în 1853, lucrase cu Bosnia și Herțegovinienii, cari vâsuseră călătoria triumfală ia Cattaro, ca Împărat latin al Orientului, a lui Francisc-Iosif, provocând revolta acelor două provincii, Rusia intrase și ea în acțiune, încălzind până la punctul de fierbere al revoluției și al războiului pasiunile populației creștine apăstate, prin dibacele mijloace ale neîntrecutei ei diplomații, totdeauna la pândă. Tratatul din Paris era contrar celor mai însemnate interese ale Statului rusec, de oare ce el smulsese Rusiei gurile Dunării și afară de aceasta depărtase de apele Mării Negre flota de războiu rusească. Nu numai diplomația, represintată prin vicleanul și

grosolanul cancelariu Gorceacov, și mlădiosul și foarte instruitul general Jomini, ci și oastea rusească, a cărei comandă supremă era pe atunci în mâinile Marelui Duce Nicolae, și nu mai puțin Curtea, mai puțin Împăratul Alexandru al II-lea, a cărui Domnie începuse cu nenorocirea războiului Crimeii, cu toții așteptau numai momentul favorabil ca să recâștige cele pierdute și să se apropie mai mult de ținta finală a dorințelor rusești. Propaganda romantică a panslaviștilor, pe care o represintau jurnalistul Acsacov și anumiți membri foarte cu trecere și foarte pricepuți din corpul diplomatic, ca popularul general Ignatiev, în timpul noilor tulburări orientale ambasador la Constantinopol, această mișcare care se îndrepta către popor și era pricepută de popor, zori și ea răsplătitoare izbucnire a războiului. Atâta timp cât în Franța dură Imperiul, care supraveghia și conducea Europa, Rusia părea aproape că a uitat trecutul cu apăsătoarele lui drepturi de protectorat și cu neascunsele lui planuri de cucerire. Dar, după războiul franco-german și după catastrofa internă a Imperiului napoleonian, ea ceru prețul neutralității sale binevoitoare pe care o păstrase față de înaintarea victorioasă a puterii germane. Chiar îndată după hotărârea armelor o notă rusească anunță că Țarul nu se mai consideră legat prin hotărârile tratatului de la Paris cu privire la navigația pe Marea Neagră. Această declarație fu, ce-i drept, energic combătută de Anglia și Austro Ungaria, dar Rusia nu se lăsă întoarsă prin aceasta de la hotărârile ei odată luate.

România nu pricepuse până acum noua politică rusească și vedea în starea de așteptare liniștită a Rusiei iubire de pace, simțul împăciuirii, ba chiar

prietenie. Cuvintele care se rostiseră în 1866 fură destul de răpede uitate, și oamenii se bucurară când diplomația rusească întrebuișă denumirea de «România», cu toate că în fond aceasta nu era decât un avertisment la adresa Turciei, care nu recunoștea acest nume. Când în anul 1870 se vorbi în cercurile bucureștene de un eventual sprijin al Franciei împotriva Rusiei, aceasta se întâmplă numai ca răspuns la o întrebare din partea Francesilor¹. Opinia publică din Europa, indusă în eroare, nu vedea în Evreii din România cari formau în Moldova-de-sus majoritatea populației orășenești și se înmulțiau mereu, pe când numărul minorității române scădea într'una, decât niște Români culți de confesie mosaică și ridica plângeri puterice împotriva prigonirilor care, dacă aveau cumva loc, nu erau nimic altceva decât greșeli ale unei administrații rău organizate, care nu-și vedea decât propriii ei interes. Rusia însă, din motive egoiste, era în această neînțelegere de partea României, și aceasta făcu impresie. De aceia pasul făcut de Rusia ca să înlătore cu totul hotărârile tratatului de la Paris nu provocă la noi atâta neliniște; nu se gândia lumea prea mult nici la soarta Basarabiei sudice, amenințată prin aceasta și care fusese redată mai înainte «Moldovei, supt suzeranitate turcească», nu se gândia nici la apropiata formare a unui Stat bulgăresc supt exclusiva influență rusească. Ba, din potrivă, își închipuiau că prin noile complicații se pot sfărâma «lanțurile nevrednice» care legau România de Împărăția turcească, de ruinata materialicește, incapabilă financiar, și de aceia cu atât mai pretențioasa Împărăție a Sultanului, și, pe de-asupra,

¹ *Aus dem Leben*, p. II, 107-109.

pe lângă neatârnare să se mai cucerească și o coroană regală pentru întemeietorul dinastiei.

Noua luptă a Rușilor contra Turcilor începu pe ascuns încă cu mult înainte de declararea războiului din 1877. În populația Bosniei și a Herțegovinei, mai ales printre creștini, începuse acea revoltă împotriva relei administrații financiare a Sultanelui. În Serbia vecină, de la uciderea cumintelui principe Mihail, avea în mână puterea foarte tânărul Milan, nepotul celui mort; soția lui era pe jumătate Rusoaică și guverna cu totul în spiritul rusesc. El se gândia în unire cu Muntenegrul, rusofil prin tradiție, să-și împartă acel ținut sârbesc al Bosniei și Herțegovinei, și își dădea toate silințele cu putință ca să fie arzătoare cât se va putea mai mult chestia bosniacă-herțegovineană. Chiar în ultimele zile ale anului 1875 Ignatiev, care deveni ațățătorul focului în aceste evenimente, rosti în fața diplomatului român, generalul Ion Ghica, un cuvânt care trăda posibilitatea că Rusia ar putea ocupa din nou foastele Principate «ca garanție», acum întocmai ca și în fatalul an 1853, ca și cum în acest răstimp nu s'ar fi petrecut nimic¹. La începutul anului următor, în România se votează credite pentru scopuri militare și se schimbă legea militară. După exemplul românesc se întrunise și un «guvern provisoriu» bulgăresc, și, între Dunăre și Balcani, acest al doilea punct de fierbere continuă, începu o nouă mișcare populară, care, după cum se știe, fu înăbușită cu cruzime de Turci. Cete nedisciplinate de oști neregulate, așa-numiții bașibuzuci, vagabonzi, aventurieri și sălbateci țigani mohamedani se năpustiră asupra satelor liniștite, pentru ca prin omoruri în masă să preîn-

¹ *Aus dem Leben.*

timpine revoluția, lipsind-o de materialul omenesc. Trupe românești fură concentrate la Gruia, și în Iunie 1876 Serbia, după ce ceruse în zădar, împreună cu Muntenegrul, dreptul de ocupație a provinciilor apusene neliniștite, declară războiul. Aventurierul general rus Cernaiev, care-și câștigase merite în Asia, dar cu toate acestea trebuie să demisioneze din armata activă, apărut acum în Statul înrudit slav, pentru ca, după o expresie care fu spusă într'un loc înalt, «să toarne apă peste foc». În grabă însă el luă în loc de apă untdelemn clocotit, și astfel împaciuitorul oficial contribui în acest chip la izbucnirea războiului, care însă nu duse la nicio biruință — ceia ce de altfel nici nu era de prevăzut și nici nu era de nevoie—, ci la înfrângerea de la Alexinaț¹.

Încă din Septembrie 1876, la o întrebare a Rusiei cu privire la eventuala trecere a oștilor sale prin ținutul românesc, șeful de fapt al partidului liberal, Brătianu, care tocmai fusese numit ministru, merse la Livadia, unde se afla Țarul, pentru ca să discute chestia. Barbați ca Ion Ghica și D. A. Sturdza erau împotriva unei participări a României la războiul ce amenința. Ei sfătuiau, din potrlvă, să se retragă oastea și administrația în munți, după un vechiu, foarte vechiu obicei, să invoace protecția Europei și să încredințeze soarta viitoare a României hotărârii acestei înalte judecătore. Aceasta era de fapt o imposibilitate. Dușman și prieten ar fi pustiit în acest cas după plac pamântul românesc și ar fi creat o stare de nelecuit. La un succes durabil al Turcilor nici nu era de gândit: cu toată buna pregătire militară, Turcia era săracă, suferise

¹ Cf. Cărțile citate și *Geschichte des osmanischen Reiches*, V, și *Histoire des États balkaniques*, ed. a 2-a.

tocmai un faliment și nu avea aliați, cari ar fi fost în stare prin puterea armelor să-i înlesnească o ofensivă. Și, dacă în definitiv Turcii aveau și câțiva comandanți militari capabili, aceștia își arătară abia în timpul războiului talentul lor mai înainte necunoscut, iar comanda supremă a războiului rămase după acela ca și înainte, și trebui să rămână, în mâinile nevrednicilor și trădătorilor favoriți ai Curții. Fără o alianță cu Rusia — oricare alta ar fi aparut ca o dușmănie ascunsă — puteam fi siguri de mai nainte că vom pierde *cel puțin* județele basarabene, fără să ne putem aștepta la vre-o compensație, la o probabilă împărțire generală a „fraților creștini“ balcanici. La întrevederea Împăratului rus și celui austriac în Iulie, Austro-Ungaria își rezervase ocuparea Bosniei și Herțegovinei, care stătuseră pe vremuri în oarecare legături de vasalitate cu vechiul regat unguresc. Pe lângă acestea Rusia făgăduise să nu ocupe Serbia și nici să se atingă de Constantinopol. Pentru România însă nu se găsi niciun mijlocitor, pentru că Franța republicană nu mai era cea din timpul lui Napoleon. Anglia arată chiar oarecare rea dispoziție din pricina încălcărilor României asupra drepturilor de suzeranitate turcească, și afara de aceasta se gândia că în definitiv ea va trebui să se acomodeze cu cedarea unui teritoriu din partea Împărăției turcești, care acum nu mai putea fi mântuită. Înțelegerea cu Rusia era deci pentru noi o necesitate, nu veselă, ci tristă, de neînălăturat.

Din partea diplomației a fost de fapt vorba chiar la Livadia în fața lui Brătianu, care se sperie de sigur, dar nu putu obiecta nimic, despre jertfa care se chema pe atunci ca și mai târziu în Rusia «retrocedarea» Basarabiei, căci despre

anexarea întâmplată la 1812 nu se vorbea bucuros. Afară de aceasta, aceiași diplomați cereau pentru moment — și *aceasta* era chestia principală — încuviințarea unei treceri libere, oferită prietenește și cu înlesniri materiale, a Rușilor prin România, fără ca să se atingă câtuși de puțin suveranitatea Statului. Aceasta era o promisiune nelămurită, care voia să se îndulcească numai sforțările și pierderile țării; «România», așa se spunea, «are numai de câștigat din aceasta». Pe lângă aceasta, dacă va fi posibil, toate învoielile trebuiau făcute în mod neoficial, căci România era doar un Stat vasal și Domnul Carol făgăduise Turcilor să nu iscălească tratate politice.

Brătianu sta la îndoială, înainte de toate din cauza perspectivei pierderii Basarabiei. La o compensație dincolo de Dunăre se putea spera, căci pe vremuri Românii avuseseră în stăpânire și unele părți ale Dobrogii de Miază-noapte, a țării de pe coastele Pontului, ba chiar Silistra aparținuse odată învingătorului Mircea. Cetațile bulgărești de pe Dunăre, importante *têtes de pont*, ar fi fost o stăpânire însemnată pentru siguranța României. Dar, fața de dârza conștiința națională care domina acum în țara și în care în momentul decisiv toate persoanele și partidele una știau, chiar cel mai popular om n'ar fi putut propune un astfel de schimb, atâta vreme cât exista și cea mai slabă posibilitate că dușmanul n'ar putea pătrunde. Apoi România nu era o Austrie și nici o Anglie, ci un mic Stat național, care ar fi putut ridica pretenții la creștere de teritoriu în Nord, Apus și Răsărit, în Ardeal, Bucovina și Basarabia, dar spre Sud aceasta era cu neputință, cu toți numeroșii Români, cari ca țărani locuiau în regiunea Vidinului până adânc înăuntrul ținutului bulgăresc.

Fără a face cuceriri naționale, ea ar fi jignit numai pentru totdeauna un popor vecin, cel bulgăresc, care nu fusese până acum lipsit de tot felul de ajutoare din partea Românilor și, ceia ce era și mai însemnat, s'ar mai fi slăbit încă în principiu propria îndreptățire de existență — necesitatea unui Stat românesc național măcar pentru o parte din Români. O astfel de întindere de teritoriu ar fi fost privită, din aceeași cauză, ca pășirea pe un drum greșit, ca o orbire a șovinismului și ca o nenorocire.

Brătianu recunoscuse inevitabilul; el văzu că, în definitiv, ca represintant al Statului celui mai slab, va pierde Basarabia, că *el* nu va putea obține un schimb și că pe lângă acestea România, care era condamnată să nu poată negocia nimic pentru o compensație, va trebui să se mulțamească și cu aceia ce se va socoti potrivit cu jertfa ei, de către neînduplecații Ruși și de o Europă aproape indiferentă, adică : foarte puțin, în tot cazul, mult mai puțin decât ceia ce puteau aștepta vecinele State balcanice.

Ca să scape de răspundere, primul ministru român se adresa Puterilor garante, dar acestea nu binevoiră să trimeata un răspuns celui care întreba și cerea stat și ajutor. Austria fu sordată, și se primi din această parte asigurarea că, dacă România va rămânea cu totul neutră și-și va retrace trupele de pe țărmul drept al Oltului, pentru ca să le pună în contact cu un corp de oaste austro-ungar, Statul dunărean ar putea să se aștepte la ceruta garanție a inviolabilității teritoriului său și la recunoașterea neatârării sale, cu prilejul încheierii păcii .

Rușii însă zoriau mereu pe diplomații români, și chiar trimeseră în taină la București pe un îm-

puternicit al lor. România ceru acum un tratat politic și asigurarea că nu i se va atinge *integritatea teritorială*. Agenții ruși, ca Nelidov, trimis de Ignatiev, vor declara că *o înțeleg numai față de Turcia...* Dar în Constantinopol se ținu o conferință europeană, la care apăru din partea Angliei însuși lordul Salisbury, ca să dea o deslegare pașnică tuturor chestiilor în suspensie din Orient. Domnul Carol și sfetnicii săi esitau încă, dar, când Turcii răspunseră la cererile de altfel foarte naive și fără rost ale Puterilor prin ironia Constituției lui Midhat-Pașa, prin care Sultanul îrlătura orice amestec străin în afacerile launtrice, de oare ce de acum înainte orice particular și orice comunitate putea să-și aducă pe calea „constituțională” turcească plângerile sale înaintea Ministeriului corespnzător al Înălțimii Sale; când din Constantinopol se făcu cunoscut Românilor că în principiu și Domnul lor aparține acelor „chefs des provinces privilégiées” de care vorbea Constituția; când Conferința se disolvă și războiul apăru ca singurul expedient, atunci se grabiră tratativele cu privire la convenția militară. Ea fu încheiată ca tratat formal, în condiții favorabile și cu ga anția „inviolabilității teritoriului” — prin această se credea a se fi îndepărtat din sfera posibilităților nenorocite chestia basarabeană —, la 16 Aprilie. Pentru a accentua și mai tare drepturile României, Guvernul chemă Camerele, care trebuiau să aprobe tratativele făcute în secret. Pe lângă aceasta avea intenția să declare solemn neatârhnarea; Turcii, prin mai multe mici atacuri asupra porturilor și satelor românești, prilejiseră aceasta, iar guvernul voia ca independența să nu vină oarecum ca un dăr milostiv din partea străinului „liberator balcanic”. Dar Rușii nu

așteptară aceasta, și în mai multe puncte de-odată oștile împărătești trecură Prutui — considerații militare serviră de pretext. Un ceas greu sunase pentru România, și acum pentru întâia oară țara se adună cu adevărat în jurul iubitorului de fapte, mândrului și patriotului său „Domn“.

* * *

O privire retrospectivă asupra trecutului, asupra vieții interne de la 1866 până la 1877 trebuie să preceadă, dacă vrem să pricepem însemnătatea schimbării, căci coroana de spini a Principatului constituțional, care fusese încunjurată numai de lupte între partide și chiar atacată în focul acestor lupte, se prefăcu acum într'o coroană de oțel, pe care cu toții o puseră recunoscători pe capul regelui național învingător.

Tânărul Domn intrase în Țară pe când se lucra serios și cu pasiune la introducerea unei Constituții democratice, care trebuia să înlocuiască învechita Constituție a lui Cuza. Membrii Constituanței nu aparțineau propriu-zis niciunui partid, în primul rând pentru că nu existau partide care să se sprijine pe deosebirea de principii economice sau sociale, și, al doilea, fiindcă în chiar Ministeriul de atunci era represintată aproape fiecare nuanță politică. Toți acești creatori ai unei Constituții erau boieri, boieri mari și mici, cari renunțaseră în aparență la privilegiile lor; căci puținii cari nu avuseseră nici titlu, nici drepturi se contopiseră cu pătura conducătoare a lumii politice și se adaptaseră mediului lor, și tot același lucru se poate spune despre cei câțiva străini romanizați, de credință creștină. Aproape cu toții primiseră instrucție franceză în vre-o școală particulară din țară sau în străinătate; cu toții cetiau mai mult

literatură francesă și pe aceasta se sprijinia din ce în ce mai mult puțina literatură națională a țării; ba, în produsele caraghioase ale unei școli literare, aproape fiecare cuvânt frances fusese primit fără a sta pe gânduri în vocabulariul românesc, pentru rimă și ca distincție. Cu toate recunoscătoarele amintiri, însă, Franța oficială a lui Napoleon al III-lea nu convenia însă prea mult unor astfel de conducători politici; din potrivă, cele mai multe simpatii le nutreau pentru represintanții opoziției liberale fără frâu, pentru republicani și anarhiști. Cel mai bun lucru li se părea să modeleze România actuală după felul cum își închipuiau o Franță viitoare. Puținii cari erau de altă părere, cunoscătorii țării, cari simțiau sau știau că niciodată un popor nu-și poate *împrumuta* bazele vieții sale și nici nu poate să se desvolte nearmonic, acei cari recomandau o înceată desvoltare dreaptă, pe basă istorică și economică, aceia se retraseră sau tăcură. Ca odinioară în zilele mari ale revoluției francese, în cazul nostru însă, față de un Domn abia numit, se discută chiar chestia unui veto condiționat; dar de așa ceva Carol de Hohenzollern nici nu voi să audă. Domnul însuși era un liberal, dar, bine înțeles, întocmai ca și predecesorul său, un liberal moderat. El jură sincer pe Constituție și, suflet cinstit, nu se lasă niciodată, nici chiar în cele mai grele timpuri, să fie abătut de la jurământul său de către sfetnici binevoitori. Prin aceasta clădi el ceva cu adevărat bun, căci prea eră obișnuită țara cu lovituri de Stat, revoluții de sus și de jos și veșnice schimbări de forme și idei. Acum dete el politicianilor români cam ușurateci frumosul exemplu, de și nu ușor și nu de toți priceput, al unei împliniri neclintite a d-toriei, care, în loc să frângă cu violență, încearcă

să îndoaie încet și cuminte și astfel tot își ajunge la urmă scopul.

Printre fruntașii politici, Brătianu avea cei mai mulți partizani în Muntenia, unde era Capitala, și mai ales printre locuitorii acestei capitale. Aici erau inculții locuitori, ușor de întărâtat, ai mahalalelor, nemulțamiții și vânătorii de funcții și, în sfârșit, studenții, cari, însuflețiți de idealul aprins al unei libertăți rău înțelese, erau ațâțați sistematic de o presă fără frâu. Fovarășul său de idei, Rosetti, dispunea de cel mai cetit ziar din toată țara, «Romanulu», care, sentimental sau revoluționar, după împrejurări, era zilnic un clișeu cât se poate mai exact al dispoziției politice dominante la Paris. În provincie fiecare personalitate însemnată avea, ce-i drept, un număr de partizani, totuși niciunul nu era sigur. Toți funcționarii, judecătorii și chiar mulți ofițeri se amestecau în politică, devenită pentru ei o necesitate, căci destituirea *en masse* la orice schimbare politică aparținea, cum am zis, obiceiului țării. Politicește țaranul încă tot nu exista, cu toate că în cele patru colegii electorale introduse de Constituție, o parte, numai o mică parte din populația de la țară, eră represintată ca «alegători indirecti». Evreii erau mici negustori sau mici meseriași în târgurile din Moldova; prin sate erau cărclumari de băuturi otrăvitoare și, pe lângă aceasta, se mai ocupau și cu cămătăria, cu o dobândă foarte mare, ba chiar neomenoasă. Săraci lipiți, leneși, murdari și desprejuind limba țării, ei formau laolaltă un element nefolositor, corupător, dușman culturii și care nu putea participa la dreptul cetățenesc. În Moldova ei pricinuiseră formarea unui partid antisemit, aprins liberal, care corespundea ideilor lui Bărnuțiu, profesor la Iași după

1848. Acest partid formă în Parlament „fracțiunea liberă și independentă“, ca să se deosebească de *albi și roși* — nume care însemnau mai mult direcții nehotărâte de păreri decât partide adevărate. Rosetti, ca filantrop de cea mai curată specie, cerea o Românie internațională, fără culoare proprie, și lucra în această direcție, pe când plebea Bucureștiului dăruia sinagoga. Acea fracțiune, îngrozită de felul de a vorbi al lui Rosetti, se temu de ceva și mai rău, ceru și obținu să se introducă în Constituție faimosul sau mai bine zis defăimatul articol 7, care asigura numai creștinilor drepturile cetățenești; aceasta însemna întoarcerea la dispozițiile Regulamentului dat de Ruși.

În mijlocul acestui haos de interese personale, în care numai ambiția personală a numeroșilor conducători, cari supt Cuza fuseseră miniștri și prim-miniștri, hotăra, iar nu binele public, Domnul «străin», care nu cunoștea țara decât din cărți cetite în răpezeală și care nu dispunea aproape de niciun singur sfetnic sigur român, trebui să se orienteze singur și, în unire cu oameni pe cari ura și invidia îi ținea departe de dânsul, trebui să creeze multe din cele ce din punct de vedere material erau să deschidă pentru România o eră nouă. Oastea trebuia dezvoltată, construirea șoselelor reluată și continuată, rețeaua drumurilor de fier — asupra căreia se tratase încă supt Știrbei și Cuza — trebuia construită. Acestea fură țelurile principale pe care le urmări Domnia lui Carol I-ii până la războiu.

Supt Cuza începuse cavalerescul, conștiinciosul general Florescu cu instruirea armatei române printr'o *mission militaire* franceză. Trupele lui Cuza se luptaseră însa cam neîndemânatec în-

inte de 1866 cu o ceată mică de Poloni, care în timpul revoluției polone voise să pătrundă în țară; aceasta se petrecuse în așa-numita «luptă» de la Costanșalia, dar nici scopul și nici felul cum a fost condusă lupta nu li făcea mare cinsie. Totuși Domnul abdicat la 23 Februar, care purta totdeauna cu mândrie uniforma de călăraș, ce-i da o înfățișare impunătoare, lăsă cam la 40.000 oameni și câteva tunuri. Că acea misiune militară n'ar fi făcut nimic, nu se poate susține, iar Domnitorul Carol aduse în locul lor instructori prusaci destoinici. Cu toată biruința prusiană din 1866 însă, ei fură priviți cu neîncredere, căci în clasele superioare ale societății domniă încă spiritul latin. Roma apărea ca mamă, Franța era sora mai mare; România, basată pe înrudirea ei cu rasa latină, putea — așa se credea — să facă totul. Mai ales după ce Brătianu, din considerație față de relațiile externe, de oare ce era în genere socotit ca un revoluționar incorrigibil, se retrase — prim ministru nu ajunsese până la războiul din 1877, dar condusese mai multe ministere și se arătase foarte destoinic la Finanțe — și, după ce presa liberală începu atacurile sale împotriva Domnului, chestia instructorilor a fost adesea utilizată în chip urit de chemați și nechemăți, de pricepuți și nepricepuți.

Drumuriile de fier erau de o mare însemnătate pentru viitorul economic al României. Perspectivele vinderii grâului dunărean în străinătate erau din ce în ce mai bune dar numai câteva șosele — pe cea mai bună o construisese de-a lungul Siretiului până la Mihăileni, la hotarul Bucovinei, Mihai Sturdza — duceau spre porturile, de asemeni de curând întemeiate, Galați și Brăila — mai ales cel din urmă — și încă nicio singură cale ferată. În

țară lipsiau însă mijloacele pentru construirea liniei ferate. Nu eră n'ci capital, căci clasele de sus, pentru care se istovia până la sânge întreaga națiune, nu economisiau, ci mai bucuros se duceau în Franța, pentru a risipi cât mai răpede acolo venitul anual ca niște adevărați *boïars valaques*. Inginerii lipsiau cu desăvârșire. Țara nu se bucura încă de niciun credit în străinătate, și bani nu se puteau împrumuta decât în condiții apăsătoare. Numai întreprinzători cutezători se oferiau pentru construire de drumuri de fier în «provincia turcească». În Octombrie 1867 guvernul încheie cu consorțiul Oppenheim un contract cu privire la construirea liniei moldovene Suceava-Iași-Roman. Cu Oppenheim merse totuși mai bine decât se putea aștepta, chiar dacă mai târziu la Viena el a fost țărât de alții pe banca acusaților: porțiunea românească a liniei ferate Lemberg-Cernăuți-Iași fu întâiu secestrată și apoi cumpărată, când în sfârșit se ajunsese în România la răscumpărarea definitivă de către Stat a rețelei de cale ferată. O experiență mai tristă s'a făcut cu dr. Strousberg, care se însărcină cu construirea tuturor celorlalte linii de la Roman la Vârciorova, atingând Galații și Bucureștii, pe lângă o linie de legătură București-Giurgiu, cu care începu. Chiar contractul se încheie cu negligență, dar și Strousberg execută lucrări miserabile, care provocară indignarea generală; în curând se dovedi că-i lipsiau mijloacele ca să lucreze mai răpede și mai bine. Comisarul împuternicit al guvernului român, von Ambronn, care până atunci servise cu credință Casei principelui Anton de Hohenzollern, se lasă să fie câștigat și prefăcu în hârtie fără valoare depositul berlines de garanție încredințat lui. În anul 1870 în sfârșit Strousberg predase aproape totul și

foasta Moldovă eră acum legată printr'o cale ferată cu foasta Muntenie. Dar spre sfârșitul anului se răspândi vestea grozavă că Strousberg n'are de gând a plăti cuponul pe 1-iu Ianuar acționarilor săi foarte numeroși și cari aparțineau tuturor claselor populației prusiene și că din potrivă lasă această sarcină pe sama Statului român, care garantase plata dobânzilor,

Crisa dinastică de multă vreme pregătită își ajunsese acum punctul culminant. După ce Brătianu se retrăsese, începuse agitația în țară ; prin aceasta voiau să impună Domnului și să obțină cu sila chemarea unui guvern pur liberal. Se deteră banchete politice, se presintară petiții ale maselor, se recomandă anumite măsuri, ba nu lipsiră nici chiar amenințări, că, altfel, cutare sau cutare șef de partid nu-și mai ia răspunderea să împiedece o izbucnire elementară a furiei poporului. Cuza fu pus candidat la alegeri ; se aduseră insulte vieții familiare a Domnului, care de la 1868 trăia în cea mai fericită căsnicie cu mult-înzestrata principesă Elisabeta de Wied și un scandal barbar se ridică într'o presă nevrednică. Ba merseră chiar și mai departe. După ce la izbucnirea războiului franco-german se scoaseră în evidență cu orice prilej simpatiile latine, poate, la unii, nu atât pentru ca să arăte recunoștința datorită nenorocitului Împărat și națiunii surori, ci numai pentru ca să jigneasca pe Domnul «prusac», un ofițer în retragere, în acel timp avocat și deputat, urmând exemplul Parisului din 1848, se încumetă să proclame, în August 1870, Republica în însemnatul oraș comercial Ploiești, dovedit de mult ca aparținând opoziției. Fapta ar fi fost numai ridicolă, dacă numai Candiano n'ar fi fost achitat după aceia de Curtea cu jurați. Când apoi Domnul, în mesagiul de la des-

chiderea Camerei, comunică incidentul, aceasta găsi de cuvîntă, în răspunsul la mesagiu, să-i facă observații, că ar fi făcut greșeli ca stăpânitor ; ba chiar Candiano însuși a fost trimis la Palat ca membru al Comisiunii care trebuia să presinte un act atât de ciudat. S'ar crede că un astfel de mod de luptă laș și nepatriotic nu putea fi dus mai departe, și totuși opoziția găsi încă și alte mijloace de luptă. Când membrii coloniei germane, puțin discreți și imprudenți, se întruniră supt prezidenția consulului general la un banchet, liberalii latini văzură într'aceasta o insultă la adfesa țării, care simția franțuzește; în strigăte de „Trăiască republica!“ se sfărâmară, la 22 Martie 1871, ferestrele sălii de banchet și mulțimea, studenții și oamenii fără căpătălu din burghesie încercară chiar să pătrundă în sală. Presidinția Ministerului o avea Ion Ghica, pe care de scurtă vreme Camera-l propusese Domnului și acest om nehotărât lasă să se petreacă totul în voie.

De mult încă Domnul luase hotărârea să abdice și pusese în cunoștința de aceasta, dar fără succes, și Cabinetele străine. Pusese chiar să se publice într'o gazetă germană o pretinsă scrisoare către un prieten cu motivele sale, dar nici acest mijloc extrem nu avu vre-un efect. Atunci chemă locotenența domnească din 1866 pentru ca să depuie iarăși puterea sūpremă în mânilor ei.

Numai cinstitului, energicului Lascăr Catargiu i se datorește că acest gând a rămas neîmplinit și că țara a fost scutită de urmările unei astfel de fapte. Din luna lui Martie 1871 până în 1876, cinci ani împliniți, Catargiu rămase șeful unui guvern care fu denumit, cu mai multă sau mai puțină dreptate, conservator și care era alcătuit

din elemente felurite, printre care și câțiva membri ai generației mai tinere. Lucruri mari nu s'au îndeplinit, ce-i drept, în acest timp, dar administrația financiară a lui Petru Mavrogheni se poate numi exemplară, și acest încercat om de Stat dete prin aceasta posibilitate altora să realizeze însemnate planuri politice. Afacerea dobânzii datoriiilor Căilor ferate, la discuția căreia Bismarck întrebuiță un limbagiu foarte jignitor și care pricinui chiar o reclamație la Poarta, ca la Puterea suzerană, fu înlăturată, măcar vremelnic, prin aceia că acționarii formară o societate anonimă, cu care se putu încheia un contract pentru dobânzi. Tratatul comercial cu Austria, cu toată via opoziție, se încheie în 1875, și cu Englesul Crawley se stabili un aranjament, nu prea avantajos, cu privire la continuarea căii ferate până la Predeal.

Împotriva acestui guvern se formă totuși o coaliție, care avu la urmă succes. Dintr'însa faceau parte, bine înțeles, ca adversari occasionali ai dinastiei, după obiceiurile de atunci, toți șefii politici cari de prea multă vreme nu veniseră la guvern. Domnul însă nu voi să cheme opoziția, și astfel se formă supt presidenția generalului Florescu un nou Cabinet, în care se mai găsiu încă doi generali, și abia după câtăva vreme îi urmă Cabinetul Kogălniceanu-Brătianu, în care, după o nouă prefacere, cel din urmă căpătă presidenția. Cabinetul Florescu fu pus supt acuzare, dar acest procedu rămase neapărat fără nicio urmă. În fața războiului iminent, țara avea cel puțin iarăși un Ministeriu puternic, și acum pentru întâia oară Brătianu dovedi că ajunsese la maturitatea politică, putând să uite interesele de partid, și că avea capacitatea de a-și consacra activitatea nu unor idei romantice, ci binelui practic al patriei.

La intrarea Rușilor populația românească avu cinstea unei proclamații care, întocmai ca aceea adresată mai târziu Bulgarilor, nu pomenia în asigurările ei de prietenie nimic de guvern și de Domn. Ea fu firește retrasă, după ce se văzură nemulțămirea provocate, dar și la primirea deputației care ieșise până la graniță în întâmpinarea Țarului, nu se rosti niciun cuvânt cald. Ba mai degrabă Rușii păstrau o rezervă, care trezi bănuiele și care da pe față planul lor hotărât de a supune unei revisuri toate chestiunile balcanice fără deosebire. Purtarea față de Domn personal își găsea explicația mai mult în înalta origină a acestuia, iar la vizite se purtau și ordinele Casei de Hohenzollern. Când Camerele, convocate în grabă, votară la 10 (21) Maiu independența și o aduseră solemn la cunoștință în ziua următoare, principii, diplomații și generalii ruși se purtară ca și cum n'ar fi știut nimic despre aceasta. Brătianu, plin de grijă ca la urmă tot să nu piardă cumva Basarabia, sondă dacă Rușii n'ar consimți totuși la o alianță cu armata și cu Statul românesc. El credea că după succesul comun, după frăția de arme și biruința frățească, precum și după o mare jertfă de sânge, pretențiile de la Livadia ar putea fi uitate. În cercurile militare rusești se recunoștea folosul care ar putea rezulta dintr'un ajutor al bine organizatei armate românești: ea număra aproape 50.000 oameni, era împărțită în două corpuri și aștepta pe malul Dunării, la gura Oltului, numai ceasul să între în luptă. Ei i se destinase sarcina puțin glorioasă să dea de lucru garnisoanelor turcești din cetățile de la Dunăre printr'o ușoară canonadă, să apere podul de la Zimnicea, să asigure linia de retragere, să pună ici și colo, la ocazie, garnisoane și să transporte prizonierii,

pentru ca armata rusească să nu fie împiedecată, reținută și slăbită în mersul ei prin astfel de nimicuri. Aceasta era un simplu «serviciu de jandarmierle», și Domnul răspinse acest rol la primul prilej care i se oferi, la luarea Nicopolei. Dar diplomația rusească, condusă de Gorceacov — nici chiar consulul general rus de la București, un om foarte tânăr, nu se purtă prea delicat —, nici nu voiă să audă de cooperarea ambelor oștiri, și Brătianu primi încă din Maiu necruțatoarea înștiințare că «Rusia n'are de loc nevoie de cooperarea armatei române», cu adausul că: dacă totuși România vrea să se amestece în războiu, «fără să fi primit o invitație specială», atunci, pentru a nu face ilusorie «conducerea unitară», să fie supt comandă rusească și nu pe proprie socoteală. Afară de aceasta Kogălniceanu află din Iunie, din gura bătrânului Cancelariu, că Rusia năzuiește la stăpânirea Gurilor Dunării — bine înțeles inclusiv Basarabia. Domnul român provocase această declarație prin aceia că vorbise de nevoia de a incorpora țării sale Delta, conform unui vechiu drept istoric amintit și în Divanul ad-hoc¹. La 5 Iulie se comunică din Viena întreg proiectul rusc, care tindea la luarea Basarabiei sudice în schimbul unei bucăți nehotărâte din Dobrogea².

Dar se petrecură lucruri neașteptate, care înlesniră Românilor participarea militară în împrejurările cele mai prielnice ce se puteau închipui. În coborârea sa de la Dunăre Osman-Pașa împreună cu un puternic corp de oaste fu silit să se oprească; el se întări în orașelul Plevna, un Sedan balcanic,

¹ *Aus dem Leben*, III, pp. 178-179. Dar, azi, mai ales, și după Iorga, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I-er*, și *Războiul pentru independența României*, București 1923 și 1927.

² *Aus dem Leben*, III, p. 195.

așezat într'o văgăună de munți, și el se apără minunat, cu o încredere în Dumnezeu proprie Turcilor și cu o indiferență demnă de admirat împotriva inevitabilului. Două atacuri ale Rușilor, cari țintiau la o izgonire a incomodului musafir, nu izbutiră, și la cel de-al doilea ei suferiră chiar pierderi foarte simțitoare. Trupele rusești ale armatei de Est și detașamentele de avangardă din strâmtoarele Balcanilor erau în mare primejdie, atât timp cât Plevna se afla în mâinile lui Osman. Atunci Marele Duce Nicolae trimise telegrama memorabilă Domnului român, al cărui cartier era la Poiana pe Dunăre, prin care, indicând succesele Turcilor, cari «ne prăpădesc» (*nous abiment*), cerea o «fusiune», o trecere a Dunării în vre-un punct oarecare și, în sfârșit, o «démonstration» care «să ușureze mișcările mele» (19 [31] Iulie).

Nici chiar acum, după Plevna, Românii nu fură chemați însă ca aliați. Domnul Carol, care se temea și de o ofensivă turcească—Rușii cuprinși de panică o și porniseră înapoi spre Dunăre —, trecu peste fluviu corpul al treilea, dar insistă asupra faptului că armata sa, chiar dacă acum nu mai era de gândit la o conducere proprie a războiului pe un teren așa de restrâns, să nu fie cel puțin supusă unui comandant străin. Într'o întrevedere cu Țarul și cu Marele-Duce el obținu de fapt această însemnată concesie. Nu era pur și simplu niciun alt mijloc pentru a înlătura greutatea decât să se dea însuși Domnitorului României comanda supremă asupra armatelor ruso-române unite la Plevna (August). Acum noii frați de arme trecură pe pământ bulgăresc și dovediră îndată că țărânul român, bine condus, putea să învie vechile fapte vitejești. Din nenorocire la luarea redutei Grivița numărul 1, — a doua, a cărei existență nu

fu cunoscută înainte de atac, resistă și mai departe —, se vărsă aproape fără folos sângele a două mii de Români; căci atacul general dovedi încă odată că Plevna nu putea fi luată cu asalt. Ideia împresurării, susținută de către Domn, avu și aprobarea încercatului tactician cunoscut încă din războiul Crimeii, Todleben. După un asediu de trei luni, în timpul cărora domni o groaznică vreme de toamnă, Osman încercă o ieșire; aceasta nu izbuti, și el trebui să se predea la 28 Novembre (10 Decembre). Acum Rușii își continuară marșul înainte spre trecătoarea Șipca, pe când Români, cari luaseră Rahova, se aruncară cu toată puterea asupra Vidinului, nădăjduind probabil o întindere a teritoriului lor în acest district locuit mai mult de o populație românească.

Vidinul se apăra vitejește, dar la începutul noului an 1878 Marele-Duce generalisim, care trecuse Balcanii și nu mai găsi în fața lui nicio armată, intra în tratative cu Turcii, și la 19/31 Ianuarie se realisă tratatul de la San Stefano, un tratat de nevoie pe baza caruia se formă o Bulgarie tributară până la Marea Egee și se hotărî neatârhnarea tuturor Statelor balcanice — Serbia și Muntenegrul se făcură și ele cunoscute după căderea Plevnei prin norocoase demonstrațiuni militare —, mărirea principatelor slave, autonomia Bosniei și Herțegovinei și reforme generale pentru celelalte provincii. România ceruse păstrarea cetăților dunărene ocupate, stăpânirea Deltei și o despăgubire de 100 de milioane de franci, dar împuterniciții ei fură cu totul nebăgați în seamă. În convenția stabilită înainte de încheierea tratatului i se făgăduise României numai o „regulare a granițelor”. Cu puțină vreme înainte de încheierea ciudatului act de la San-Stefano se făcu agentului român de la Pe-

tersburg propunerea de a retroceda Basarabia fără împotrivire, căci recăștigarea provinciei ar fi un gând hotărât al Țarului, o chestie de onoare și «o necesitate politică». Rusia mai avea încă o dorință, pe care de altfel o declară abia mai târziu, anume să i se permită libera trecere a armatei sale din Bulgaria fără stabilirea unui anumit soroc. Mai mult nu se putea în niciun caz cere de la un «aliat», de la un frate de arme și nici să-l jignești mai adânc; era doar vorba de toată cinstea și de întreg viitorul nostru¹.

Urmă ceia ce trebuia să urmeze; România nu putea să consimtă la pretențiile rusești să schimbe pământ român-național, vechiu istoric, pe un altul străin, să trateze asupra acestui fapt într'un mod cu totul liniștit, aceasta ar fi fost o veșnică rușine. Se protestă împotriva cererii unei cedări de teritoriu, și, când nerușinata diplomație rusească, în simțul mândru al superiorității ei materiale, uitând orice datorie morală, amenință cu ocupația Principatului, din partea Românilor se aduse această amenințare la cunoștința conducătorilor Statelor europene. La amenințarea cu desarmarea armatei române, principele Carol însuși răspunse prin declarația că soldații săi victorioși puteau fi nimiciți, dar nu desarmați. Ministeriul și întreaga țară erau hotărâți împotriva oricărui schimb de teritoriu, pe care diplomația rusească voia să-l prezinte în fața proiectatului congres general european ca un fapt împlinit.

Rusia își retrase amenințările pripite, dar aceasta, bine înțeles, nu-i schimbă hotărârea. În străinătatea către care se îndrepta Brătianu căutând

¹. Vezi *Actes et documents extraits de la correspondance diplomatique de Michel Kogalniceano, publiés par Basile M. Kogalniceano* (București, 1893-1894).

ajutor, el află, ce-i drept, laudă și recunoaștere, dar nu căpătă nicio făgăduială hotărâtă. Anglia promise asigurarea unei despăgubiri, Austro-Ungaria se afla mai de mult în stăpânirea unei atare, Germania era de acord cu războiul și urmările lui, și în genere cu toții vedeau în România, după convenția de trecere și cooperare militară cu Rusia, numai o unealtă a Rușilor, care trebuia acum să-și ispășească pe drept neprevederea ei.

Supt aceste auspicii se întruni congresul de la Berlin, la care Brătianu și Kogălniceanu trebuiau să iea parte numai ca informatori; puteau să presinte dorințele și plângerile țării lor numai într'o singură ședință și apoi trebuiau să părăsească sala.

Ei văzură îndată că aceia ce puteau face slujia numai la atât: să liniștească opinia publică românească. De fapt, congresul, care împărți marea Bulgarie de la San-Stefano într'un principat până la Balcani și o provincie a Rumeliei răsăritene cu două guverne autonome, hotări că România va ceda județele basarabene în schimbul Dobrogii până la o linie care se va stabili pe urmă mai precis, de la Răsărit de Silistra și până la Sud de Mangalia. De altă parte, până în trei luni Rușii trebuiau să-și retragă trupele din România.

Acum guvernul trebui să se împace cu inevitabilul, cu «dureroasa necesitate»; dar cel puțin cinstea era scăpată. Consulul general rus ceru retrocedarea Basarabiei în aceleași forme solemne care fuseseră executate în 1857. Această înjosire fu ocolită prin aceia că guvernul își retrase pur și simplu funcționarii și garnisoanele fără să fi iscălit vre-o convenție. Camera, convocată, luă următoarea rezoluție: «Camera deputaților a luat cunoștință de dispozițiile pe care le-a luat congresul din Berlin relativ la România. Silită la a-

ceasta de hotărârea Marilor Puteri și pentru a nu formă nicio piedecă la stabilirea păcii, Camera imputernicește Guvernul a se supune voinții generale a Europei, și de aceia își rechiamă funcționarii civili și militari din Basarabia și iea în stăpânire Dobrogea, Delta Dunării și insula Șerpilor¹». În ce privește cedarea Dobrogii, Rușii nu se arătau prea dispuși; chiar după ce Domnul apăru în persoană pe malul drept al Dunării și împlântă steagul național, ei cerură ceia ce formase scopul propriu al purtării lor, trecerea liberă a trupelor din Bulgaria — și de sigur la ocașie și îndărăt. Slaba Românie se văzu însă de-odată expusă și la amenințări europene, dușmane Rusiei, căci, dacă mai ales s'ar fi încheiat o convenție militară cu Rusia în acest scop, atunci România cea lipsită de orice ajutor ar fi fost trasă la răspundere de această parte și s'ar fi pus în joc chiar existența sa.

După ce această afacere se sfârși cu bine și România ocupă și luă supt administrația ei Dobrogea, locuită, ce-i dreptul, în parte de conaționali, pe atunci însă în cea mai mare parte de Bulgari, Turci, Tatars și Lipoveni, urmară noi greutăți la stabilirea graniței. Comisia europeană rezervase Românilor însemnatul punct militar de la Arab-Tabia, din apropierea Silistrei, care oraș după tratat trebuia să revină Bulgarilor, și trupe românești luară în stăpânire platoul, înainte chiar ca România să fi fost înștiințată pe cale diplomatică asupra delimitării. Atunci Rusia amenință cu războiu, și generalul rus comandant al Silistrei dăduse acum oamenilor poruncă să înceapă lupta, când sosi de la București ordinul, din întâmplare întârziat, de

¹ *Aus dem Leben*, IV, p. 11. A se vedea și publicația lui D. Sturdza, *Charles I-er*, III (neterminat).

a evacua Arab-Tabia. Mai târziu Puterile aduseră o regulare neînsemnată a spinoasei afaceri, și încă într'un al doilea punct România pierdu din pricina comisiunii de graniță puținul ce-i acordase tratatul. În loc să se recunoască drept graniță bulgărească malul drept al Dunării, se însemnă ca atare mijlocul cursului, și numai cu greutate Guvernul român putu să smulgă pentru țară măcar insulele alipite la Muntenia în 1829.

Congresul de la Berlin recunoscuse, ce-i drept, independența Românilor, dar puse în legătură această recunoaștere cu cedarea Basarabiei, și nu numai cu această jertfă. De când fusese introdus în Constituția din 1866 fatalul articol 7, condiția de «supuși» (*Untertanen*) nu li mai apăru. Evreilor localnici firește de dorit, căci se înlăturase jurisdicția consulară și tot așa scutirea de impozite a «unterthanilor», iar, de când se întemeiasă acea „Alliance israélite“, care exercită o mare influență asupra Statelor Apusului, în nevoie de capitaluri, plângerile împotriva Românilor intoleranți și denunțarea persecuțiilor Evreilor și a legilor antisemite din această țară nu mai conteniră. De fapt nu se urmăria decât împiedecarea așezării în sate a Evreilor, cari pe lângă celelalte plăgi mai aduceau țaranului rachiul și camăta; încolo, administrația nepregătită nu se îngrija cumva mai rău de Evrei decât de adevărații fii ai țării. Numai rare ori se ajungea la bătăi între Evrei și plebea de jos, și atunci Evreii dădeau cele mai de multe ori prilej, fiindcă, de pildă, într'un oraș moldovenesc ei provocară tulburări de stradă numai pentru că o femeie, o preoteasă, privise la înmormântarea unui rabin făcător de minuni. Privite din departare, aceste lucruri apăreau altfel, și acolo se crezu că se aduce un mare serviciu Evreilor,

Românilor înșiși, ba chiar și omenirii, când se ceru să fie recunoscuți drept cetățeni cu drepturi egale toți «Evreii români», cari vorbiau o limbă străină și aveau sentimente străine, se împotriviau oricăror măsuri sanitare și culturale și, pe de-asupra, erau și foarte săraci. În acest sens, după insistențe mai ales ale Franciei, congresul din Berlin puse ca o a doua condiție a recunoașterii nea-târării pretenția ca pe viitor toți «fiii țării» fără deosebire de religie să aibă drepturi egale.

Această nouă umilință ar fi putut stârni foarte lesne primele persecuții evreiești în România, dar guvernul se purtă foarte cuminte și împiedecă astfel această nenorocire, cu toate că o parte din deputații moldoveni, cari nu voiau să consimtă la nicio concesiune, făcură opoziție. Puterile apusene, Anglia, Franța și Germania, e adevărat, lăsară chestia independenței de fapt nehotărâtă, Anglia însă își chemă îndărăt represintantul fără acreditare, până se va regula chestia Evreilor. La început Camera hotărî că se vor lua în considerație cererile congresului și că totul, afară de schimbul de teritoriu, „se va regula pe cale constituțională“. Mai târziu — desbaterile fură cu intenție prelungite, ca să liniștească spiritele —, se pronunță, într'o declarație formală, că nu există de loc „Evrei români“, adică Români de religie iudaică, cari pe acest motiv să fie excluși de la dreptul de cetățean, că Evreii sunt din potrivă străini și că ei, ca oricari alți străini, nu puteau deveni cetățeni români decât individual, printr'o hotărâre a Corpurilor legiuitoare. Guvernul văzu prea bine că cererea, făcută de străinătate într'un moment mai calm, de a recunoaște imediat drept cetățeni numai câteva categorii de Evrei, cu toate că în sine ca principiu părea bună, era însă neac-

ceptabilă în practică. Hotărârea Camerelor fu aprobată, și, pentru a ocroti măcar naționalitatea teritoriului român, se mai hotărî că străinii nu pot avea dreptul să cumpere proprietăți teritoriale; se făcură și liste în care fură trecuți Evreii cari luptaseră pentru independența țării și cari de aceia aveau un drept la cetățenie. Abia acum — aceasta se petrecu în anul 1881 — Puterile fură, cel puțin într'anumit grad, satisfăcute și așteptau o completare înceată a măsurilor luate în folosul Evreilor; acum se recunosc și noua situație a României, cu toate că nu prea bucuros, și într'o formă jignitoare.

În străinătate lumea era de părere că România n'are într'însa putere de viață, că ea nu-i decât un Stat trecător la Dunărea-de-jos, care nu avea ființa decât până la deslegarea definitivă a chestiei Orientului¹. În tot cazul, nu se sinchisiau câtuși de puțin de un Stat care, cu tot lungul și plinul de biruințe trecut strălucitor, era privit ca o formațiune nouă de valoare dubioasă, ca o pomană a Europei în genere și a Rusiei în special. Ba, la un anumit moment, Bismarck lucră chiar să asigure întâiu Serbiei neatârănarea, pentru că această țară se supusese mai deplin și mai răpede tratatului din Berlin; de altfel acolo trăiau incomparabil mai puțini Evrei, și mai înainte de toate nu se aflau printre ei de acei vagabonzi galițieni cari alcătuiau masa principală a populației evreiești din România. Înainte ca să arunce în sfârșit Statului românesc, ajuns acum foarte susceptibil, recunoașterea așa de mult amânată, Bismarck voi să reguleze definitiv și chestia drumurilor de fier. Prin convenția din Octombrie 1880 România își luă

¹ Sutherland, S. Mill, *Lord White* (London 1902), p. 170.

îndatorirea de a garantă acționarilor dobânda capitalului lor din venitul drumurilor de fer ale lui Strousberg; se ceru numai ca sediul societății să fie strămutat la București: aceasta se obținu însă abia în Maiu 1882 printr'o hotărâre a Inaltei Curți de Casație germane. Mai târziu se câștigă prin cumpărare toată rețeaua de cai ferate, pe care ingineri români o continuaseră până la Vârciorova și o îmbogățiseră cu multe linii laterale, ca Buzău-Mărășești sau linia Prutului, Dorohoiu-Iași; supt numele de *Căile Ferate Române* ea căpătă o administrație proprie și ajunse a formă cea mai însemnată cale de comunicație din întregul Orient. Ideia de a construi un pod în apropiere de Silistra pentru a lega vechiul Ținut românesc cu provincia de peste Dunăre fu lăsat în părăsire din cauza încurcăturilor care stau în legătură cu ocuparea Arab-Tabiei, și abia în anul 1890 se începu pe cheltuiala Statului construirea podului de peste Dunăre, astfel stabilindu-se o legătură între căile ferate de dincoace și între linia începută încă pe vremea Turcilor și construită de Englesi, Cernavoda-Constanța, care ducea până la Marea Neagră. Minunata construcție fu pusă în circulație în anul 1895 prin desfășurarea unei strălucitoare serbătoriri oficiale. De acum înainte se păși și mai departe spre construirea unui port modern în Constanța, de unde drumul ducea spre Răsăritul european și extra-european. Chiar înainte de isprăvirea acestui port, administrația Navigației Fluviale Române, care se desvoltase din câteva puține imbarcații ce slujiau la transportul de sare în Serbia, deschise și o linie maritimă, care după primul ei plan trebuia să-și întindă cursele sale poate cam prea departe (până în Egipt).

Chiar pe basa tratatului de la Paris se instituise

o comisiune care trebuia să conducă lucrările pregătitoare necesare pentru ca să ajute navigația la gurile Dunării. Acestei comisiuni europene comerțul în genere și nu mai puțin al Statelor riverane avu foarte mult de mulțumit. În anul 1866 reprezentanții convocați ai Puterilor se ocupară și cu această afacere. Când Rusia făcuse cunoscut că ea nu poate și nu mai vrea să recupoască hotărârile tratatului de la Paris relativ la Marea Neagră, se ajunsese în 1871 la Londra la o nouă înțelegere între Puteri, prin care se hotăra ca după doisprezece ani să se alcătuiască o Comisie dunăreană, iar, prin tratatul de la Berlin, aceasta fu însărcinată cu pregătirea unui regulament special, care să stabilească principiile navigației pe Dunăre până la Galați. De aici în sus, conform aceluiași tratat, Statele marginase trebuiau să aibă suveranitatea asupra râului. Când momentul înfăptuirii sosi, Austria se găsi oarecum nu tocmai în cele mai perfecte relații cu România.

Înainte însă de a se mai întâmpla ceva, în 1881 avu loc un fapt mult planuit. Încă din 1877, la declararea Neatârnării se întrebuițase oficial într'un apel entusiast titlul de Rege¹. Încoronarea operei de curând îndeplinite întârziè totuși, de oare ce recunoașterea neatârnării fu târăgănită și ea multă vreme, și trebuia deci să se aștepte un moment mai potrivit. Era de temut poate și o opoziție din partea Rusiei, care se purta într'adevăr politicos, dar totuși foarte rece, cu micul frate de arme — această recentă frăție de arme însă cei de dincolo de Prut căutau tot mai mult să o uite, ca o înjosire. În Martie 1881 deputatul Titu Maiorescu ținu în Cameră un discurs energic, în care

¹ Memoriile colonelului I. Alexandri, fratele poetului, în revista „Literatură și Artă română“ Anul IV (1899), p. 558.

acuză partidul liberal, la putere, că de el e legată pata neștersă a sentimentelor antidinastice. Guvernul luă ca pretext acest discurs pentru ca să declare România de Regat, iar opoziția se declară în unanimitate pentru adoptarea acestui nou titlu (14/26 Martie). Regele Carol primi coroana, dar, în amintirea faptelor săvârșite pe câmpul de luptă, nu voi decât una de oțel, care a fost turnată din tunurile cucerite și păstrate în arsenalul armatei. În ziua serbătorii naționale de 10 Mai, care contopia amintirile naționale cu acelea ale dinastiei, avură loc mari solemnități.

După întâmplările din 1877/78 se putea ușor naște în cercurile conducătoare din Austria ideia că și regatul s'ar lăsa adus la concesii vecinilor cari binevoiseră să și dea consimțământul; caci contele Andrassy, care știa să prețuiască prietenia Românilor, se retrăsese de la conducerea politicii austro-ungare.

Chiar în luna în care se ținură în România solemnitățile încoronării, o sută cincizeci și trei de represintanți ai populației românești care trăia șupt coroana Regelui Ștefan se adunară în Ardeal într'o primă adunare generală; aceasta luă o nouă hotărâre împărțita în noua paragrafe. În primul rând se înțeleseră asupra faptului că singura purtare politică cu putința, pasivitatea, trebuie să fie păstrată neclintit. Apoi se aduce la cunoștința publicului european în scrieri polemice plângerile ridicate de Români împotriva ocârmuirii ungurești și a intențiilor ei de desnaționalizare. Acesta era un fapt însemnat, pentru că națiunea românească din launtrul Statului unguresc nu se înfățișase încă niciodată ca atare, afară de casul când veniau în discuție chestii de organizare bisericească; acum însă ea lucra în înțelegere cu clerul ei de senti

mente naționale. Această mișcare nu era însă nici în cea mai mică măsură influențată de interesul vre unuia din partidele stăpânitoare din regatul unguresc. Acum exista din potrivă un partid român național propriu, cu un program de care fiecare trebuia să se țină, și aceasta s'a și realizat în totul, cu foarte puține excepții.

Pe guvernul austro-ungar nu-l atinse de sigur prea plăcut acest fapt. Opinia publică din România, după ultimele evenimente, ajunsese și mai temătoare ca mai înainte, și opoziția căuta o „chestie“ pe care să o exploateze în chip egoist. Acest fapt sili slabul Ministeriu al bătrânului Dimitrie Brătianu — era fratele fostului și viitorului prim-ministru —, adus numai pentru solemnitățile de încoronare, să ia o atitudine energică în chestia Dunării. Se vorbea de intenția Austriei de a obține pentru dânsa rolul conducător în propusa comisiune dunăreană, cea ce ar fi în armonie cu însărcinarea ce i se încredințase, în 1878, de a curăți de stânci Porțile de Fer.

Împotriva acestora primul-ministru, de altfel personal un om foarte blajin, declară cu o mare energie că la nevoie va ști să apere interesele României ca o «tigroaică puii săi». Îndată luă Ion Brătianu presidenția guvernului, dar și colegul său de la Externe făcu greșeala de a vorbi nechibzuit în discuția la mesaj nu numai de temerile de care erau cuprinși cu privire la Dunăre, ci și de „pretextul“ primejdiei epizootiei, de care se slujia guvernul monarhiei vecine ca să împiedece exportul românesc. Aceasta duse la o rupere, de altfel foarte scurtă, a legăturilor diplomatice cu Austria, dar care de sigur a fost nefolositoare pentru chestia dunăreană. Austro-Ungaria merse mai departe liniștită pe calea apucată, iar comisia internațională

adunată la Galați pentru ca să se consfătuiască asupra navigației la gurile Dunării prin propunerea delegatului francez Barère. Conform acestuia se primi în noua comisie ce era să se formeze pentru linia Orșova-Galați, afară de reprezentanții Statelor riverane, România, Serbia, Bulgaria, și un reprezentant al primei comisiuni precum și Austria, care nu putea intra în considerație ca Stat marginal, și ei i se dădeu prezidenția. Conferința Puterilor convocată la Londra și în care România nu putea participa cu drept de vot, fiindcă nu făcea parte dintre marile Puteri, aprobă aceste hotărâri, liberă tot odată și brațul răsărit al Dunării, Chilia, de orice control și întinse până la Brăila teritoriul asupra căruia trebuia să hotărască vechea comisiune europeană a gurilor Dunării.

Din punctul de vedere al Românilor, aceasta era tot una cu «pierderea Dunării», de oare ce de acum înainte era să existe o jurisdicție străină în propriile ei ape și care nu era măcar una generală europeană. România protestă și declară că nu se va supune hotărârilor Conferinței. Acesta ar fi putut fi un pas fatal, dacă legături nouă, stabilite chiar cu dușmanul de până atunci, n'ar fi schimbat starea lucrurilor și n'ar fi făcut de la început iluzorii măsurile amenințatoare.

Apropierea Rusiei de Franța, care se săvârși după războiul turcesc, fu în curând un fapt cunoscut de toți. Față de posibilitatea unei alianțe între acești doi prieteni noi, Puterile până acum rivale trebuiau să se înțeleagă, și încă de mult sfaturile germane nu erau numai prețuite la Roma, ci chiar urmate. În Februar 1883 ministrul de Externe italian dădeu pe față că Puterile Europei centrale au încheiat un tratat de alianță pentru

menținerea păcii. Încă din 1881 însă conducătorul noului curent pe terenul culturii românești, Titu Maiorescu, fost odată ministru înainte de 1876, expuse, într'un articol apărut în *Deutsche Revue*, că poziția izolată a României acum, când visurile de neutralitate dispăruseră cu totul, când alianța cu tovarășul de credință rus își arătase pe față foloasele, înseamnă o mare primejdie, protivnică oricărui succes și că în mod necesar și fără să se țină samă de sentimentalitate în hotărârea ei, România trebuie să se sprijine pe acel Stat care nu are niciun interes real ca să-i împiedece dezvoltarea. Aceste idei fură aprobate atunci numai de puținii partșani politici ai lui Maiorescu, pe când vechii conservatori se ținură foarte rezervați, iar liberalii arătară din nou cu degetul pe aceștia ca «trădători de țară», cari puteau fi Ruși sau Austrieci, dar niciodată Români. Certurile pentru Dunăre nu erau potrivite ca să câștige partșanii pentru o apropiere de Austria, dar aceasta era adevărat numai pentru cercurile care judecau superficial, pe când celelalte vedeau tocmai în aceasta un motiv mai mult către un asemenea pas; căci această apropiere era singura deslegare posibilă a chestiunii. Junimistul Carp primise funcția de ministru la Viena în timpul și tocmai din cauza conflictului. În vara anului 1883 Austria nu răspunse prin niciun fel de măsuri la opunerea României. Regele se duse la Berlin cu prilejul botezului celui de al doilea fiu al principelui Wilhelm și vizită la întoarcere pe cancelariul austriac Kálnoky și apoi chiar pe Bismarck, și înțelegerea României cu Austria — nu însă o alianță — fu un fapt îndeplinit spre binele păcii și al culturii. După ce aceasta se îndeplini, atunci văzura și toți miniștrii următori ai regatului că, date fiind împre-

jurările și oricare ni-ar fi sentimentele, aceasta e singura politică folositoare și au urmat-o cu statornicie.

Aceste proceduri cumiți erau lipsite de orice romanism; nu era vorba de o înfrățire a popoarelor. România nu-și renega nici pe compatrioții săi din Ungaria; ba, mai degraba, după ce se restabilise unitatea limbii literare relațiile cu dâșii deveniseră mai strânse ca înainte și A dealul dete acum Românlor pe cel mai mare dintre pceșilor mai noi: George Coșbuc. Nașunea nu pierdu totuși din vedere deșartatul ideal greu de atins; nu-l pierdu fiindcă un popor nu trebuie să trăiască numai pentru clipa prezentă. Chiar dacă diplomația austro-ungară nu putu împiedeca sau măcar îmblânzi lupta guvernului unguresc împotriva naționalităților, chiar dacă plănuita înțelege e maghiaro-română se zădărnici, căci i se împotriviau interese reale de viață, totuși politica României rămase mereu corectă, chiar atunci când, ca în anul 1886, izbucni un războiu vamal în urma desvoltării economice a României, căci aceasta nu voia numai să aibă o industrie proprie, ci să o și protejeze.

În anul 1884 părechea princiară moștenitoare a Austro-Ungariei veni la Sinaia. Cu această ocașie se vorbi de „legături de prietene, care ar putea fi înodate spre binele ambelor State“. În aceași an aparut însă la Sibiu revista românească luptătoare *Tribuna*, iar în 1885 se desființa de către guvernul maghar vechia Curte cu jurați pentru procesele de presă din acest oraș sășesc, pentru că a hitase pe gazetarii români.

În anul 1892, când condițiile naționale de viață ajunseră de neîndurat, membrii partidului național se întruniră pentru a compune un memorandum, care trebuia presintat monarhului în reședința lui

împărătească din Viena. Deputația nu fu primită, iar la întoarcere se intentă proces de trădare de țară conducătorilor. Printre aceștia se afla și bătrânul și energicul avocat Ioan Rațiu și foarte popularul preot unit V. Lucaci, cari fură condamnați la mai mulți ani de închisoare politică la Seghedin și Vác, și aceasta făcu în România o uriașă impresie (1894). Se formă o „Ligă pentru unitatea tuturor Românilor“, cu sediul în București; studenții de aici străbătură stradele cu steaguri și cu strigăte patriotice; opoziția liberală ceru o intervenție a Statului în favoarea fraților prizonieri, dar bine înțeles nu putu obține nimic. Când însă liberalii ajunseră iarăși la putere (1895), ei se recunoscură partisans credincioși ai alianței încheiate de Brătianu cu Austro-Ungaria, și acum conservatorii fură acei cari, supt conducerea avocatului Take Ionescu, doritor de influență politică, agitară pentru așa-numita „chestie națională“. La urmă chiar și Românii ardeleni se împărțiră în partisans ai lui Sturdza și ai lui Take Ionescu; prin aceasta conducătorii se despărțiră iarăși, ceea ce aduse multe urmări neplăcute. Guvernul ungaresc însă, care supt fiecare regim își urmăria scopurile sale cu aceeași lipsă de considerație, disolvă comitetul național. Interesele naționale românești, cele din Ardeal ca și cele din Regat, se îndreptară atunci în spre o nouă dezvoltare, care încetul cu încetul își tăie drum, având să-și dea la capăt mult doritele roade.

* * *

Noul vecin, Bulgaria, se purtă foarte prietenos față de România atâta timp cât domni primul ei principe, cavalerescul Alexandru de Battemberg. Ambii domnitori ai Statelor de la Dunare se vizitau des și trăiau în cea mai bună înțelegere. Nu

ținu însă mult, și principele Alexandru, care fu constrâns la lovituri de Stat și la chemare de guverne rusofile, văzu singur, ca și alți de alături, că situația sa e zguduită. Faptul de neînălțat, căderea sa, el căută să o împiedece numai prin aceea că săvârși unirea, cu aprindere dorită de poporul bulgăresc, cu Rumelia Orientală, printr'un nou fapt împlinit, așa de obișnuit în Balcani că nu mai putea surprinde pe nimeni. Atunci însă Serbia ceru o compensație în schimbul măririi vecinei sale puțin iubite și din această pricină recurse chiar la arme. Principele Alexandru întâmpină însă pe Sârbi la Slivnița, aproape de Sofia și-i învinse, și numai intervenția Austriei opri la Piroș avangarda Bulgarilor. Pacea de la București (1886) hotărî totuși, pe baza înțelegerii celor trei împărați (Septembrie 1884), numai *status quo* d'înaintea micului războiu. Curând după aceea învingătorul bulgar se văzu constrâns la abdicare de o revoltă militară, se întoarse, ce i drept cu ajutorul României în țară, dar nu se putu menține. O telegramă a Țarului Alexandru al III-lea îi dete sfatul să părăsească Bulgaria. Era tulburărilor bulgărești începuse.

O parte dintre politicianii bulgari oferiseră regelui român în anul 1887 coroana acestei țări. Se susține că această propunere ar fi fost primită cu bunăvoință la București, dar că intervenirea Rusiei și chiar a Austriei ar fi zădărnicit planul¹. Ar fi fost totuși o mare greșală și tot odată o mare nenorocire, dacă s'ar fi primit oferta bulgărească; căci România este un Stat național cu ideale naționale; și este prea conștientă de da-

¹. Cf. *Documents secrets de la politique russe en Orient* (1881-1890) par R. Léonoff (Berlin 1883). Scrisorile cuprinse aici sânt fără îndoială adevărate.

toria sa și prea slabă pentru ca să facă politică de aventuri. Singura măsură bună pentru România era, din potrivă, să sprijine pe noul principe bulgar Ferdinand de Coburg și pe Stambulov, capabilul său ministru, când acesta în ercă să se libereze pe cât cu putință de influența rusească precampănitoare. Când Stambulov se retrase și apoi căzu jertfa asasinilor, din motive de oportunitate porni un nou curent rusofil în Statul vecin. Prin această bunele relații cu România slăbiră, și veni chiar momentul — anume după descoperirea agitației bulgărești din România, care duse la asasinarea unui profesor și ziarist macedonean (în vara anului 1900) — în care se schimbă note violente. Și, pentru că vechiul cal de bătaie al opoziției bulgăr ști, recucerirea Dobrogei, apăruse iar, plană un moment chiar amenințarea unei încurcături războinice. Dar, din fericire, un războiu fără rost, ridicul, fu evitat, și în anul 1902 regele Carol se duse în Bulgaria, fu primit acolo solemn și cu recunoștință, și, după trecere de douăzeci și cinci de ani, îngenunchă la mormântul ostașilor săi căzuți în 1877, însuflețit fiind de sentimente frațești față de stăpânii de acum ai Statului vecin. Nou-răsărta chestie macedoneană, cu toate că în mult discutata provincie revoltată trăiesc mulți Aromâni și sânt sprijiniți de Statul român în păstrarea culturii lor naționale — poate ar fi fost mai bine să vorbim de o cultură susținută în dialectul aromânesc, căci aceasta ar fi mai folositor —, nu atinge interese vitale ale României, și de aceea se putea privi liniștit dezvoltarea lucrurilor. România era să fie mulțumită cu recunoașterea (Maiu 1905) a naționalității aromâne din partea Turcilor.

Încă din anul 1886 se vota legea care hotărâ fortificarea Bucureștilor și a Moldovei-de-jos, și

această măsură crescuse mult puterea de împotrivire a Țării.

* * *

Cea mai mare parte din lucrările trainice și fosoare care s'au îndeplinit în România de la 1880 încoace s'au făcut împotriva vechilor partide politice, care erau în continue certuri nefolositoare, cea ce pentru o țară care avea absolută nevoie de liniște formează un element de anarhie, de nestabilitate.

Liberalii ridicară la mare însemnătate politică pe Brătianu și Rosetti, dar în curând se dovedii că numai cel d'întăiu era capabil să guverneze. Rosetti, un om de altfel foarte cinstit și cu sentimente patriotice, se îmbătă până la sfârșit de tinereștile sale visuri ale unei internaționale înfrățiri de popoare. Brătianu, din contra, recunoscă că astfel de idealuri liberale își traseră traiul și că la deslegarea chestiunilor politice urgente nu 1-ar mai putea servi zelosul partisan cunoscut din timpul opoziției. Prin personalitatea sa simpatică, prin activitatea sa făcătoare de m'nuni și prin caracterul său onest, sincer, câștiga el pe mulți, cari nu aparținuseră niciodată partidului său, printre alții pe fiul de Domn D. Ghica; ba, nu se sfii să întrebuițeze în serviciile diplomatice ale țării chiar conservatori și junimiști ca Mavrogheni și Carp. Mulți partizani își câștigă el și în persoane care credeau prin aceasta a și sluji cât mai bine interesele lor private. Au fost de sigur momente în care putea spune despre sine că el reprezintă națiunea.

A întemeiat un șir de mari instituții financiare sau le aduse la înflorire: o banca a Creditului funciar rural, o banca a Creditului funciar urban și Banca Națională. Termină aproape în întregime

rețeaua de căi ferate, organiză armata și smulse Camerelor, nu prea binevoitoare, mijloacele necesare pentru fortificații. Se obținu de la Constantinopol, între anii 1882 și 1885, autonomia Bisericii naționale; Biserica catolică căpătă un arhiepiscop la București și un episcop la Iași și prin aceasta constituția ei definitivă, de multă vreme necesară. Mai mult cu împrumuturi prin emisiune cu titluri de rentă putu el să acopere pământul României cu numeroase clădiri publice, școli, biserici, în parte nouă, în parte strălucit restaurate, dar cu multă risipa și nu în stilul adevărat — așa Curtea-de-Argeș, Catedrala din Iași, etc. Supt el începu pentru întâia oară să bata mai vioaie viața economică a României.

Brătianu convocă și, în anul 1884, o Constituantă, care trebuia să schimbe legea electorală; dar aceasta nu-i aduse alta decât o despărțire definitivă de Rosetti cu ocazia desbaterilor ce avură loc atunci; căci cele trei Colegii electorale ale sale nu erau cu mult mai bune decât cele patru de mai nainte.

Dar o altă chestiune, cu mult mai grabnică, îi ocupă atenția. Masurile din 1864 se arătaseră insuficiente ca să aducă pe țaran la bună stare și să-l ridice la demnitatea de cetățean, căci de atunci el își pierduse privilegiul de pășunat, iar pentru vitele sale nu se mai găseau acum imășuri, din pricina întinselor ogoare. Afară de aceasta fiii țaranimii căzuseră în parte în starea de proletariat, căci fiecare copil trebuia să se mulțumească doar cu o bucațică din proprietatea fărâmițată și care nu-i ajungea pentru hrană. Legea îl făcuse, ce-i drept, liber, dar îl lăsase cu totul fără apărare față de puternicul său vecin și odinioară stăpân. Prin aceasta țaranul fusese strâns

în măestrita rețea de nedesfăcut a „*tocmelilor agricole*“ și-și pierduse pentru multă vreme nu numai folosința roadelor muncii sale, ci și libertatea sa de mișcare. Când, în 1872, Statul interveni — conservatorii aveau tocmai puterea în mână —, acesta dete ajutor numai celor mai tari și sili cu forța armată pe țărani încărcați de datorii la munca câmpului. Acordarea de pământ din domeniile Statului tinerilor soldați cari luaseră parte la războiul pentru independență folosi numai la vre-o 70.000 de capi de familie, ai căror urmași însă, din cauza sistemului obișnuit de împărțire prin moștenire, fură mai târziu amenințați de același pericol, al pierderii proprietății. Cât de tristă era starea țăranilor o arată foarte bine legea din 2/13 Maiu 1882; printr'însa Statul intervenia și asigura fiecăruia măcar două zile libere pe săptămână, care să fie consacrate numai pe propriu i ogor neglijat. Tot odată se desființară «*tocmelile agricole*» speciale, și durata acestor fel de tocmele se stabili pe unul sau cel mult doi ani. O groaznică boală, pelagra, pricinuită de reaua hrană cu porumb stricat, făcu atât de multe jertfe, încât numărul lor numai în anul 1902 se socoti la 40.000. În vremea aceasta membrii claselor dominante trăiau ca și mai nainte în parte 'n străinătate, își arendau moșiile adesea străinilor — în Moldova: Evreilor, așa încât un Evreu bogat ajunsese a stăpâni acolo ca arendaș un mic principat, în Muntenia: Grecilor sau Bulgarilor —, risipiau totul și, fără să se gândească la îmbunătățirea solului, puneau să se cultive din ce în ce tot mai mari întinderi de pământ, așa că productivitatea solului și calitatea produselor scăzu simțitor. În sfârșit, pe când Universitățile și prea numeroasele licee și gimnasii se bucurau de toată favoarea, inva-

țământul primar nu corespundea până în 1888 de loc cerințelor ce se impuneau. În acest an, îndată după căderea lui Brătianu, se făcu prima revoluție socială a țăranilor; ea fu înăbușită cu armele, dar cercurile conducătoare, înșelându-se pe ele înseși, nu voiau să vadă într'însa decât roadele agitațiilor rusești.

În ultimii săi ani Brătianu avu slabe ajutoare, și pe lângă aceasta era obosit și bolnav. Conservatorii se constituiră la 1880 pentru întâia oară ca partid supt Lascăr Catargiu, dar ei nu voiau să adopte programul oferit de așa-numiții «junimiști» cu reformele lor sociale în folosul poporului, cu măsuri pozitive, real politice, bine cugetate, și de aceea aceștia din urmă stătură rezervați, așteptându-și ceasul. Cu vechii conservatori însă se uniră mulți liberali nemulțumiți, chiar și Kogălniceanu — aceștia erau așa-numiții disidenți,— și tot felul de tineri, cari voiau să joace un rol. Lupta se dete cam sălbatecă: atacuri împotriva dinastiei, demonstrații care se îndreptau împotriva persoanei Regelui, întruniri zgomotoase în Capitală și provincie îi deteră un caracter propriu. Fraudele descoperite tot atunci în administrația Ministeriului de Războiu făcură situația și mai grea. Brătianu înfruntă, ce-i drept, până la capăt opoziția parlamentară și tulburările de stradă, dar la capăt, în Martie 1888, trebui să se retragă, și muri după câteva luni.

Regele alcătui noul său Ministeriu, cu Teodor Rosetti în frunte, din acei șefi politici cari nu participaseră la agitația zgomotoasă, și aceștia erau «junimiștii». Ei își publicară programul — așa ceva nu se mai întâmplase în România — în «Monitoriul Oficial». Chiar dacă în calitatea lor de partid mic, nu avură curajul să ceară măsuri hotărâtoare în fo-

losul țaranilor¹, ei aduseră totuși un mare serviciu finanțelor Statului și vieții economice, prin aceea că introduseră aurul ca etalon. O conversiune a datoriei publice se făcu de asemenea în condițiuni avantajoase supt ministrul de Finanțe Menelas Ghermani; tot lui i se datorește și introducerea aurului ca etalon monetar (1888). În sfârșit se hotărî chestia succesiunii la tron prin publicarea, făcută în Aprilie 1889, a tratativelor urmate încă din 1880 cu familia Regelui: Ferdinand, al doilea fiu a lui Leopold, fratele cel mai mare al Regelui Carol I, fu chemat în țară ca moștenitor al tronului².

La urmă junimiștii trebuiră totuși să se împace cu vechii conservatori așa de deosebiți de ei (Iunie 1889) ca să creeze un guvern, care de altfel n'a durat nici un an. Acestui Ministeriu al lui Gh. Manu îi urmă un altul, care se compunea din vechi conservatori și liberali disidenți; într'insul preșidenția o avu generalul Florescu. Dar mai trecură câteva luni până să se găsească o definitivă combinație trainică (Decembre 1891); șefii conservatorilor și junimiștilor, Catargiu și Petru Carp, lucrară acum împreună. Acest Ministeriu a durat până în Octombrie 1895 și s'a distins prin mai multe reforme însemnate. Se făcură noile legi ale instrucțiunii (Take Ionescu); liberalii continuară această operă (ministrul Haret), iar însuflețirea satelor provocată de ele era să aibă urmări neprețuite³. Din nenorocire proiectul propus de

¹ Legea din 1889 permitea vânzarea domeniilor Statului țaranilor numai în mici parcele.

² Cf. *Moștenirea tronului României* (București 1889). Principele moștenitor Ferdinand se căsătorește la 17/29 Dec. 1892 cu principesa Maria, fiica ducelui de Edinburg și nepoata Reginei Angliei, domnițoară pe atunci. Din această căsătorie s'au născut principii Carol (1893, Nicolae și Mircea (mort în 1916) și trei principese.

³ Cf. mica lucrare a lui Haret: *Chestia țărănească* (București, 1905).

al doilea guvern liberal (P. S. Aurelian) fu lăsat în parăsire și abia în vremea din urmă de tot s'a început, și, după exemplul Ardealului, să se întemeze banci populare din însași economiile țaranelor.

Printr'o intrigă, așa-numita afacere Ghenadie, fu răsturnat primul Ministeriu al lui Sturdza în Decembrie 1896; era vorba de caterisirea hulitului Mitropolit Ghenadie, ceia ce se făcu într'un chip cu totul nedelicat. Printr'o a doua intrigă căzu și Aurelian de la puterea ce i se încredințase vremelnic, și printr'o a treia intrigă — Sturdza fu învinuit că ar fi trădat pe Românii ardeleni guvernului unguresc — căzu Sturdza pentru a doua oară (April 1899). Tot atunci muri și bătrânul Catargiu, care era să i urmeze la guvern. Tot printr'o intrigă se despărți în sfârșit partidul conservator-unit iarăși în foștii junimiști și vechii conservatori: cei din urmă ajunseră la cârmă și încheiară apoi încă odată un pact cu rivalii lor.

Starea financiară devenise pe atunci foarte serioasă. Datoria Statului se urcase până la un miliard și slujise, ce-i drept, în parte la împăcarea nevoilor țării, dar în parte fusese înghițită și de clientela politică a partidelor; căci în interesul partidelor erau mai multe funcții prea bine plătite, mulți pensionari încă prea tineri, multe recompense naționale și multe cheltuieli electorale. Anul 1900 aduse o catastrofă agrară; trebui să se contracteze un împrumut, pe când războiul sud-african înghiția toate capitalurile. Și acest împrumut de 175 de milioane se realiză numai în condițiuni nemai auzite; între altele guvernul trebuia să primească un tribunal de arbitraj într'o afacere necurată a unui aventurier financiar frances și sorocul pentru restituirea sumei întregi era numai de

patru ani. Ministeriul Carp era acum hotărât la reforme financiare, când căzu jertfă unei intrigi a vechilor conservatori (Februar 1901). Printr'un sistem de economii aplicat cu curaj, Ministeriul următor, al lui Sturdza, isbui să înlăture primejdia financiară.

Noul Ministeriu Sturdza n'a ținut nici măcar patru ani deplini, cu toate că ar fi meritat o viață mai lungă. Alături de președintele, care-și păstrase bunele sale calități firești, simțul datoriei, o putere și o dragoste de muncă de mirat pentru vrâsta sa — era de șaptezeci și doi de ani —, o desinteresare neatacabilă și o credință nestrămutată față de Rege, lucrară cu pricepere și cu zel ministrul de Finanțe, Emil Costinescu, și profesorul, ajuns jarași ministru al Instrucțiunii, Spiru C. Haret. Cel d'întâiu a consolidat împrumutul de 175 de milioane, pe când Haret se sili să încurajeze toată cultura intelectuală a clasei țărănești cu o dragoste într'adevăr patriotică. Și ca ministru de Războiu Sturdza a făcut mult bine, cu toate că el voia să câștige pentru partidul său laurii unei economii biruitoare.

Opoziția era împărțită; junimiștii se țineau rezervați și credeau să se recomande Regelui printr'o demnă purtare cavalierească. Vechii conservatori, în unire cu foștii radicali și cu tot felul de parveniți, se slujiră, din contra, în luptă, cu tot felul de arme, până la cele mai josnice; aceasta era politica practică a lui Take Ionescu, a cărui trecere creștea zilnic, pe când G. Gr. Cantacuzino era recunoscut ca șef. Nu rare ori se descoperiră efaceri scandaloase; câteva foi nevrednice se încumetară chiar, după scenele de omor din Belgrad (Iunie 1903), să amenințe pe bătrânul Rege cu soarta lui Alexandru I-ii al Serbiei.

Totodată liberalii se despărțiră într'o grupare care se declară de acord cu politica liniștită, ceva cam îmbătrânită, a lui Sturdza și în gruparea tinerilor («generoșii»), din care făceau parte câțiva foști socialiști și care cerea o manifestare energică cu privire la marile chestiuni ale timpului. Ambii frați, Ioan și Vintilă Brătianu, fiii fostului dictator, erau șefii acesteia din urmă. Sturdza fu învins, dar Regele nu chemă acum pe capabili, nobili și credincioșii dinastici junimiști, cari de altfel dispuneau numai de puțini alegători, ci pe vechii conservatori cari se râpeziau la atac în fruntea unei numeroase mase împestrițate (sfârșitul anului 1904).

Noul Ministeriu, în care Take Ionescu luă finanțele, își smulse fără de niciun scrupul o majoritate zdrobitoare la alegeri. Avu însă de luptat cu urmările trecutului de opoziție a propriului său partid, cu valurile amenințatoare pe care el însuși le ațâțase.

* * *

S riam atunci, ca o concluzie, aceste cuvinte :

Poporul românesc are încă nevoie de o lungă muncă serioasă. O energică reformă agrară, introducerea unui sănătos învățământ primar, neătárnarea funcționarilor administrativi de regimul politic, o reformă a impozitelor, întărirea culturii naționale și prin aceasta și a conștiinței naționale înăuntrul granițelor sale etnice, acestea sunt condițiile preliminare necesare unei puternice dezvoltări.

Tânara generație părea că voiește să iea asupra-și această grea sarcină.

Sa vedem întâiu moștenirea pe care a primit-o înainte de a trece la sforțările, izbânzile și, din nenorocire, adesea, desiluziile ei.

Partea a opta

Starea poporului român în 1900¹

CAPITOLUL I.

Starea populației.

Când vrem să înțelegem complet istoria dezvoltării unui popor, este necesar să ne familiarisăm și cu starea lui prezentă, produsul final al celei d'întăiu. Abia prin aceasta expunerea istoriei de două mii de ani a poporului românesc își găsește încheierea în această ultimă parte.

¹ Ca lucrări generale asupra României de pe la 1890 s'ar mai putea cita, afară de cele menționate în bibliografia părții a șaptea, următoarele, cu toate că niciuna nu satisface pe deplin:

1. Benger, *Rumänien, ein Land der Zukunft*; e și a doua ediție, „Rumänien im Jahre 1900“ (Stuttgart, 1900), o traducere engleză și alta franceză. Cartea cuprinde multe tabele statistice; incolo e cu totul greșită.

2. A. Richard, *La Roumanie a vol d'oiseau* (București, 1895). O lucrare fără de temei a unui inginer care nu tine samă decât de industrie și de puterea productivă a țării.

3. A. A. Stourdza, *La terre et la race roumaine* (Paris, 1904). Compilație voluminoasă cu multe ilustrații și cu unele cifre statistice oficiale.

4. L. Colescu, *Recensământul general al populațiunii României*, (București 1905); „Population de la Roumanie, résumé démographique présenté à la IXe session de l'Institut international a Berlin“, 1903.

Articolele bine scrise ale lui Andre Bellessort din „Revue des deux mondes“ și „Renaissance latine“, anul 1905, trebuie utilizate cu multă băgare de samă. Autorul le-a scos în volum supt titlul: „La Roumanie Contemporaine“ (Paris 1895).

Pentru epoca mai veche intră în considerație publicația lui Odobescu. *Notice sur la Roumanie, principalement au point de vue de son économie rurale, industrielle et commerciale* (Paris 1868).

Acestei frumoase lucrări îi corespund publicațiile mai nouă ale diferi-

Era cu neputință să se dea cu siguranță numărul Românilor cari trăiau pe la 1900 înlauntru și în afara Statului românesc. Statistica era, ce-i drept, binișor desvoltată în Regat, dar nu erau funcționari statisticieni cultivați științificește: se recurgea mai mult la funcționari polițienești și la învățatori — și tot așa lipsia un control posterior, necesar, al lucrărilor lor. Dar mai ales pentru Români din afara Regatului vechiu statistica era cu totul plină de lipsuri. La aceasta contribuiau sentimentele nu prea prietenești față de Români ale funcționarilor însărcinați cu statistica, precum și, în unele ținuturi, mai ales în orașe, vorbirea

telor Ministerii, compuse în limba franceză pentru Expoziția universală de la Paris din 1900, anume:

Notice sur les forêts du royaume de Roumanie (1900).

N. Coucou St., *Sur les pétroles de Roumanie* (1900).

G. N. Nicolesco, *La lutte contre le phylloxéra* (București, 1900).

L'enseignement public en Roumanie (1900).

Grâul și fâinurile lui, porumbul și mălaiul din morăritul indigen (București, 1899).

Les routes en Roumanie (București, 1900).

G. N. Nicolesco et V. S. Brezeano, *État de l'arboriculture en Roumanie* (București, 1900).

Les Monopoles de l'État (București, 1900).

G. N. Nicolesco, *Introduction à l'ampelographie roumaine* (București 1900).

„*Anchetă industrială din 1901-1902*“ (1904).

D. C. Moruzi, *Basarabia și viitorul ei*.

Din numeroasele descrieri de călătorii ale străinilor ar fi de citat numai următoarele:

Samuelson, *Roumania, past and present* (Londra, 1888).

Rudolf Bergner, *Rumänien, eine Darstellung des Landes und der Leute* (Breslau, 1887).

Mrs. Walker, *Untrodden paths in Roumania* (Londra, 1888).

Édouard Marbeau, *Un nouveau royaume* (Paris 188, tiraj aparte din revista „Le Contemporain“).

Lucrarea lui Gubernatis, *La Roumanie et les Roumains* (Florența, 1898) n'are valoare.

Pentru viața socială intră în considerație trei broșuri de polemică, dar și de istorie, ale autorului: *La vie intellectuelle des Roumains en 1899* (București, 1899); *Opinions pernicieuses d'un mauvais patriote* (București, 1900, p. 61 și urm.); *Partis politiques en Roumanie au XIX-e siècle*; *Scènes et histoires du passé roumain. Un procès de dénationalisation* (București, 1902, p. 54 și urm.: francisarea păturii aristocratice).

mai multor limbi de către Români, astfel că în acest caz ei puteau fi ușor socotiți ca aparținând naționalității stăpânitoare. Mai cu samă în ce privește numărul «Macedo-Românilor» sau, cum se mai numesc, a Aromânilor, nu ni putem face câtuși de puțin o imagine adevărată. Cercetătorul nepărtenitor Weigand, care n'a fost vizitat însă decât câteva părți din întinsul Ținut aromânesc, care în colonii isolate ajungea până departe prin Bulgaria și Grecia, evalua pe acești Români izolați din Peninsula Balcanică, poate pierduți fără speranță, numai la vre-o 100.000. Nenițescu, care n'avea însă o cultură științifică și care a străbătut numai în treacăt același ținut și n'a putut lua decât informații orale nu prea sigure, ajungea din potrivă la cifra, de necrezut, de 861.000 de suflete. Statistica Turcilor, care, de oare ce era legată de strângerea impozitelor, avea pentru ea probabilitatea unei oarecâre precisii, puneă între Greci pe toți creștinii cari recunoșteau ca șef suprem al Bisericii pe Patriarhul ecumenic, cum, pe de altă parte, considera ca Bulgari pe toți sușii Exarhului bulgar. Aromânii însă nu aveau o Biserică proprie și prin urmare după vechea concepție a Turcilor nici nu existau; abia în Maiu 1905 o iradea împărătească recunoscuse formal naționalitatea lor. La aceasta se mai adăugia că numai foarte puțini dintre acești Aromâni vorbeau exclusiv numai limba lor proprie; lucrul sta ceva mai bine când era vorba de femei. Acești harnici meșteșugari și activi negustori vorbeau mai degrabă perfect grecește și pe lângă aceasta adese ori și câte o limbă slavă. Bogații și cei culți se considerau în majoritatea lor până atunci de preferință «Elini», lucru la care nu cu puțin a contribuit propaganda grecească. Conștiința națio-

nală era dezvoltată numai la puțini, și această conștiință nu putea fi mărgenită *aromânească*, ci trebuia să fie *românească*, iar pentru ei româneasca era doar o limbă mai mult sau mai puțin străină, învățată numai în școală. În astfel de împrejurări nu trebuia să mire dacă apărătorii ideii de expansiune elenică nu voiau să recunoască decât doar câteva mii de Aromâni.

Într'o altă regiune, în Bucovina austriacă, Rutenii făceau progrese din ce în ce mai mari în desnaționalizarea vecinilor lor consăteni români. Toată partea nordică și răsăriteană a țării, mai cu samă regiunea dintre Nistru și Prut, se putea considera în cea mai mare parte ca aproape cu totul pierdută. Putea țaranul să poarte încă cinstitul nume istoric de Tăutul; dacă vorbea mai mult rușește, el era cu siguranța înscris pe tabela statistică la titlul: Rutean. În multe căsătorii amestecate între Români și Ruteni la țară, între Români, Nemți și diferiții Slavi la oraș, elementul străin precumpănia și statistica își trăgea bucuros concluziile din aceasta¹.

Tot astfel multe sate românești din Maramurășul unguresc se recunoșteau de guvern ca fiind de naționalitate ruteană. În colțul secuiesc sud-estic al Ardealului de asemeni se găseau numeroși țărani, cari după religie erau Români, de oare ce țineau de Biserica greco-orientală și primiau împărtașania de la preoții români-naționali; ei aveau și portul netăgăduit românesc, iar obiceiurile românești stăpâneau cu totul viața lor socială; au fost păstrat superstițiile, melodiile și jocurile românești; numai că nu vorbeau românește sarmanii bleți oameni nici chiar atunci când cu o mândrie declarată — ca la toți consăngenii lor —

¹ V. și *Rutenizarea Bucovinei de un Bucovinean* (București 1904).

rostiau cuvintele: «sunt Român». Se putea prea bine în câțiva ani să învețe din nou în școala primară și această limbă a lor, pentru ca să prieceapă în sfârșit predica iubitului lor păstor sufletesc, dar până atunci ei erau pentru statistica și etnografia Regatului unguresc Maghiari, «Magyar»¹.

Din potrivă în Moldova: pe valea Slănicului, în mai multe puncte ale regiunii dintre munte și Siretiu, precum și în unele sate de peste acest râu (așa de pildă în două sate din județul Tecuciu și în mahalaua Hușilor, în așa-numitul Corni) trăiesc Unguri, cari s'au scohorât din Carpați în al XIII-lea veac supt ocrotirea Statului unguresc. Colonizarea Domnilor și a boierilor a mai contribuit apoi la faptul ca s'au creat sate ungurești destul de mari chiar în județul Roman. Acești țărani poartă portul românesc și chiar pe cel mai vechiu, mai original și mai frumos; mai toți cunosc limba românească, unii chiar mai bine decât propriul lor dialect ciangău, seculesc sau unguresc. Ei se și recunosc ca Români, dar adaugă la aceasta „de credința catolică“, aparțin Bisericii romano-catolice și nu se căsătoresc cu Românii greco-orientali, pe cari-i socot drept păgâni, pe când ei înșiși sunt defăimați de aceștia ca „letini spurcați“. Marimonioasa statistică românească socotia pe acești interesanți «străini» așezați pe pământ românesc drept «Unguri» și așa erau ei numiți din vechime.

Cu toate lipsurile ei inevitabile, statistica rusească dădea aproape exact numărul „Moldovenilor“ basarabeni — ei înșiși, ca și Românii din Bucovina, nu se numiau astfel, iar numele de «Români» era dat de funcționarii ruși numai Românilor

¹ Cf. și Augustin Paul, *Între Someș și Prut* (București 1905).

din țări străine —: firește că nu erau astfel numiți decât acei țărani cari știau numai foarte puțin sau de loc rusește.

După aceste necesare observații premergătoare se putea evalua — lăsând la o parte pe Aromâni— că Românii represintau un popor cam de vre-o zece milioane. Statul român adăpostia șase milioane, Ardealul și restul Ungariei aproape trei milioane (după statistica oficială din anul 1900: 2.799.479), Bucovina peste 200.000 (statistica din 1890: 208.300 pe lângă 268.000 de Ruteni, cari deci ar fi alcătuit majoritatea populației rurale), Basarabia rusească (după datele oficiale din anul 1890/91) peste 1.000.000 (1.089 995). O însemnată populație românească, care se putea prețui cam la 200.000 suflete, trăia și pe țărmul drept al Dunării, fiind de supușenie bulgărească sau sârbească. Mici insule românești se găseau și peste Nistru, pe țărmul său stâng, în sate și târguri (ca la Mohilău, rusește Moghilev, și în Dubasari) și până departe în districtul Chersonului, ba chiar și în satele de coloniști din Caucas. În Galiția coloniștii români, cari formau acolo odată „satele românești“, au dispărut de mult¹. Din trecutul românesc a câtorva localități din munții Moraviei au fost rămas numai la Walachisch-Meseritz, etc. obiceiuri și cuvinte isolate; insula de limbă românească sau mai bine „rumerică“ din Istria mergea spre o dispariție completă și formă numai o curiozitate etnografică; același lucru se putea spune și despre rămășițele „Vlahilor“ (de nuanță aromânească) din Alpii dalmatini și bosnieci.

Pe ambele maluri ale Dunării, în Carpați și în Hem, între Marea Neagră, Panonia și Marea

V. Hasdeu, *Archiva istorică*, III. În general cu privire la părțile constitutive ale neamului românesc să se compare vol. I, p. 123 și urm.

Adriatică s'a format etnograficește neamul românesc. Traco-Dacii și — în special pentru Aromâni — Ilirii și Dalmații trebuiesc considerați ca basă: de la dânșii ni vine mult sânge românesc. Afluxul de păstori și plugari ai lentei expansiuni etnice de care nu se ocupă izvoarele istorice a putut singură romanisa real și intensiv. Colonișarea romană, care de altfel a adus în țară și elemente est-europene și chiar asiatice, n'a fost în stare a prefăce singură populația în romană, cu toate că a constrâns-o și i-a impus limba sa. Slavii au contribuit în toate privințele mult mai puțin decât se admite de obicei.

Peninsula balcanică a căzut mai târziu în mâna Slavilor; «Romanii» au fost închiși de ei în valea munților Tesaliei, și de acolo au ajuns cu turmele lor în Pind și une ori și în Hem. Șesul Dunării însă a rămas liber pentru năvălirile, războaiele și strămutările barbarilor, de și neconținut întâlnim și acolo dovada ființei autohtonilor. Elementul romanic izgonit a căutat un lăcaș mai bine ocrotit decât pădurile neștrăbătute ale acestui șes: în munți ei trăiau ca păstori și câteva grupe se urcară până sus spre Galiția. După ce stăpânirea tătarească dispăru, Românii se răspândiră în toate direcțiile supt voevozii lor, cari ajunseră curând adevărați șefi politici; veneticii ruși de la Prut și Nistru se pierdură din potrivă cu totul în puternicul curent al noii colonisări. Dintre străini n'a rămas dincoace de Carpați decât insula ungurească, pe când pe podișul unguresc al țării ardelenе orașele aparțineau Sașilor, iar paza graniții era făcută de Secui; numai ici și colo colonii ungurești îmbogățiră varietatea etnografică a țării.

În această stare se găsea populația din punct

de vedere etnografic în marea „Țară Românească“ pe la anul 1350.

Mai târziu veniră în orașele românești ale ambelor principate Sași, Unguri, Nemți din Galiția, Armeni și în sfârșit Evrei. În șesul Dunării se aciuară ici și colo Turci, Basarabia sudică fu ocupată de Tatars. De la expedițiile lui Mircea din veacul al XIV-lea până târziu încoace la marea emigrație bulgărească din 1830, când stăpânia cu cruzime în țara lor Mustafă-Pașa din Scodra, Bulgarii veniră pe țărmul stâng al Dunării în grupuri, dar numai ultimii veniți au mai păstrat încă semnele caracteristice ale naționalității lor; la marginea Bucureștilor, în Dudești-Cioplea trăiesc și Bulgari catolici, cari au imigrat abia în vremea din urmă. În mult mai mic număr au venit la noi Sarbi, și aproape numai în Oltenia. Noi sate întemeiate de boieri pe vremea agriculturii extensive au adus în Moldova și o populație ruteană, ba chiar ruso-basarabeană, în județele Dorohoiu, Botoșani și Suceava. În sfârșit, și mai ales după anul 1774, veniră fără contenire meseriași străini, mai ales Nemți în România, iar negustorii nemți li se asociară după jumătatea veacului al XIX-lea.

O statistică exactă a Bulgarilor din șesul Dunării, mai ales din județele Ilfov, Vlașca și Teleorman, mai puțin în județul Dolj, era aproape imposibilă, de oare ce romanisarea lor progresa zilnic și multe elemente se găseau în perioada de tranziție. Numărul lor nu era de sigur prea mare și ei nicăieri nu formau mase compacte; cele mai multe din satele lor aveau chiar o populație amestecată. Satele rusești, adică rutene, abia meritau să fie amintite: peste puțini ani ele vor mai fi păstrat numai numele de familie și chipul de străini. Ungurii, cari aveau biserici catolice frumos clădite și

cări erau îngrijiți sufletește de zeloși preoți catolici, mai mult franciscani de origine italiană sau de o bucată de vreme și indigeni — căci trei seminare, în București, Iași și Hălăucești (județul Roman) slujiau la educarea lor — puteau conta pe o mai lungă păstrare a naționalității lor, dar cu toate silințele patriotismului unguresc din Ungaria o înviere a conștiinței lor naționale era cu totul cu neputință, chiar dacă Statul român nu punea vre-o piedecă propagandei dușmănoase față de el. Încercarea de-a atrage câteva grupe de Ciangăi în Ungaria și de a le coloniza acolo nu izbutise de loc¹.

Populația din orașe, la origine străină, s'a fost pierdut cu încetul în cea românească; Câmpulungul de pildă era încă din veacul al XVIII-lea un oraș curat românesc. Numai în acele orașe care au fost construite după tratatul din Adrianopol (1829) pe ruinele foastelor cetăți turcești și care așteptau atunci popularea lor imediată cu locuitori, numai în Brăila, Giurgiu, Turnu-Măgurele și Turnu-Severin burghesia străină, de origine bulgărească sau grecească, s'a fost apărat mai bine împotriva romanisării, care, totuși, progresa răpede.

Evreii însă formau marea majoritate în toate orașele din Nordul Moldovei, în Dorohoiu, Botoșani, Iași și Folticeni; în cel din urmă ei formau trei șferturi din întreaga populație. Târgurile din această regiune, ca Săveni, Darabani, Hârlău, Ștefănești, Târgu-Frumos, Podu-Iloaii erau populate aproape exclusiv cu Evrei, pe lângă cari trebuie să se observe că multe simple sate de odinioară s'au fost ridicat pe basă de privilegiu prin al treilea și al patrulea deceniu al veacului al XIX-lea la rangul de *târguri* cu dugheni și bâlciuri. Și în orașe popu-

¹ Cf. Radu Rosetti, *Despre Unguri și episcopiile catolice din Moldova*, în *Memoriile Academiei Române*, București 1905).

lația era foarte puțină în perioada ante-evreiască, și acest fapt trebuia să se observe, de oare ce el înlănzia într'o oarecare măsură părerile prea pesimiste care adesea erau exprimate de Români.

Orașele Moldovei sudice posedau toate o comunitate mai mult sau mai puțin numeroasă de Evrei. În Muntenia însă—cu excepția Bucureștilor—Evreii erau mai puțini. Prinosul populației evreiești din România se ducea acum mai bucuros, cu toate că mai puțin de cât credea presa străină, în America. Prin sate Evreii locuiau numai excepțional, fiindcă erau opriți prin lege. Înmulțirea populației evreiești, care trăia în condiții mai bune și care după un vechiu obicei se căsătoriea mai de timpuriu, era cu mult mai puternică decât aceia a concetățenilor români, din cari de altfel se luau funcționarii pentru marile centre orășenești și pentru toată țara. În total România avea de sigur peste 300.000 de Evrei; aceasta era o enormă proporție la o întreagă populație de peste șase milioane, care locuia mai mult împrăștiată în sate, săracă și încă prea puțin cultivată în sens modern. Numărul de 269.015 pe care-l da statistica din 1899 era prea mic; căci e știut că Evreii întrebunțează toate mijloacele ca să se sustragă inventariului statistic și urmării lui, adevărat impositului. Numai foarte puțini din Evreii românești vorbeau limba de Stat și chiar cei ce o stăpânieau se slujiau în cercul familiei de cunoscutul jargon germano-iudaic.

În anul 1878, prin tratatul din Berlin, România câștigase provincia Dobrogea, mărgenită de Dunărea-de-jos, Marea Neagră și o linie convențională care ducea de la Ostrov, lângă Dunăre, până mai jos de Mangalia, la Mare. O țară curioasă geologică, care geografic nu ține nici de Carpați și nici de Balcani: ea formează un fel de cu-

riositate geografică în care se găsesc mici coline, smârcuri și lacuri, păduri pitice, râulețe care seacă răpede în căldura verii și ici și colo câmpii mănoase potrivite pentru agricultură. Populația Dobrogii a fost de la început tot atât de împes-trițată ca și forma și natura solului. Bulgarii stă-pâniseră, ce-i drept, țara până pe la 1400, dar o populaseră numai în parte, mai ales pentru că pădurile nu erau încă tăiate și bălțile încă nese-cate. Stăpânirea următoare turcească adusese aici coloniști turci. Spahii ajunseseră proprietari pe pu-ținele sate existente și pe pământul lor se întemeiaseră și câteva târgușoare, care au fost ajuns după împrejurări însemnătatea unui oraș ca Tulcea, Constanța, Babadag, Megidia. Basarabia sudică și-a fost trimis în toate timpurile prisosul ei de po-pulație pe malul drept al Dunării, în Dobrogea rar populată. După 1600 venisera de-acolo Tatarii și după cucerirea rusească, care duse la coloni-sarea cu tot soiul de străini, se adăuseseră Bulgarii din Bolgrad, Nemții din noile sate basarabene de Șvabi și chiar Românii. De altă parte apăruseră Români din principatul muntean, țărani din județul Brăila, precum și Moldoveni din ținutul Galaților, și ocupaseră colțul format de Dunăre la marea ei cotitură spre Răsărit, în mijlocul căreia stă Mă-cinul. Agricultori din județul Ialomița se așezaseră în partea sudică a provinciei, în sangeacul (ju-dețul) Constanța (Chiustenge), în Cernavoda și im-prejurimi, unde se întâlnesc încă de pe la 1600.

Când administrația românească intră în Dobrogea, nu găsi mase populare compacte decât în două locuri: Bulgari basarabeni — primul grup — ședeau la Nord în marele oraș de pescari, însemnat ca port la Dunăre, Tulcea și de jur împrejurul lui, ca țărani: în total peste 6.300; în mănoasa vale

a Babadagului, care ținea tot de același sangiac, o masă de peste 13.000 de Bulgari — al doilea grup — formă majoritatea precumpănitoare a locuitorilor; Turcii erau așezați mai mult în partea sudică a țării. Ruși lipoveni (adecă partizani ai vechii credințe rusești, *starovierți*), Greci, mai ales în Constanța, Armeni, Gagăuți, o populație amestecată de o slabă capacitate intelectuală, formau restul populației străine. Pe lângă Românii până atunci existenți veniseră din ce în ce tot mai mulți conșăngeni, de oare ce așezarea țăranilor români era favorisată și se făcuse încercarea de a colonisa pe pământul cucerit de ei pe veteranii din războiul ruso-turc; chiar și clasa funcționarilor a procurat Dobrogii noi locuitori români. Turcii părăsiseră încet, cu toate că numai în primele timpuri, pământul căzut supt stăpânirea ghiaurilor. Bulgarii ținuseră din potrivă morțiș la proprietatea lor, iar burghesia greacă din orașe, mai ales din foarte înfloritorul oraș Constanța, nu părea de loc menită peirii. Cu toate acestea însă Românii formau și ca număr prima națiune în Dobrogea stăpânită de ei¹.

Puterea de expansiune a Românilor, o însușire caracteristică a trecutului lor, s'a păstrat neatinsă. Înăuntrul regatului României numai populația orașelor moldovenesti se afla în urmă față de Evrei. Țăranii de la șes nu se mai duceau acum în Bulgaria și Serbia ca în vremurile «fanariote», de exploatare financiară, dar în Silistra, Turtucaia (Tutracan) și împrejurimi, în ținutul bulgăresc al Vidinului — Românii numesc acest oraș Diiu — și în valea sârbească a Timocului elementele

¹ Cf. în special cele două rapoarte anuale ale prefectului de Tulcea, Luca Ionescu (*Județul Tulcea*, București 1903-1904). Un raport anual pentru jud. Constanța a publicat în 1903 prefectul Scarlat Vârnav.

așezate odată acolo păstrau încă în totul caracterul românesc. Ca limbă, port, înfățișare și obiceiuri ei erau Români și întrețineau relații cu rudele lor de pe vechiul pământ al patriei; în Vidin autorul a văzut minunați Olteni, cari, cu toate că urmaseră școala primară bulgărească și serviseră supt drapelul bulgăresc, nu se deosebiau prin nimic de Oltenii Calafatului din față ¹.

În afara hotarelor politice ale Românilor, numai în Bucovina starea Românilor nu era favorabilă. Administrația austriacă favorisase fără întrerupere, și pe față, «rutenisarea» țării, pentru ca să creeze astfel un contrapond față de Polonia galițieni. La aceasta se mai adăugia că țaranul român credea cum că limba rusească, asemenea cu aceia a cărților bisericești, e mai nobilă, și cine o vorbește, acela e mai sigur de grația divină, de oare ce Dumnezeu pricepe mai bine limba sa slavonă. Ruteanul nu vroia să învețe românește și, chiar dacă ar fi voit, cu firea sa greoaie, n'ar fi ajuns decât foarte încet și prost să-și însușească această limbă străină. În sfârșit desnaționalizarea a mai fost favorisată de încă o împrejurare: pătura, mai înstărită a Românilor, care învățase în școlile germane, era obișnuită cu citirea cărților nemțești și se slujia în relațiile sale sociale de limba germană; ea a fost chiar în parte înobilată de la anexiune încoace cu particule nobiliare austriace, ea pierduse aproape cu totul contactul cu poporul și îl putea recâștiga numai cu greu. Preoților și învățătorilor, cari trebuiau să învețe ambele limbi populare ale țării, de oare ce nu-și cunoșteau mai d'înainte viitorul lor cerc de influență, li lipsia în genere entuziasmul pertru

¹ V. și articolul d-lui Weigand în *Jahresberichte des Instituts für rumänische Sprache zu Leipzig*, VII.

ideale mai înalte și curajul care trebuia pentru a le reprezenta. Apoi trebuie să se mai observe că organizația națională pe acest pământ atât de nenorocit acum, pe cât de glorios înainte pentru români, se afla în deplină decădere și cedase locul unui partid nenațional, care năzuia doar la reforme economice cu caracter agrar.

Din pricina pătrunderii Evreilor și a cametei evreiești, populația țărănească a Maramurășului mergea spre decădere sigură. Românii împărtășeau acolo această soartă cu Rutenii. În Sighetul maramurășean se înălța turnul unei frumoase biserici românești, în care slujia un vicariu episcopal lângă numeroasele clădiri ale Evreilor de origine galițiană, de curând imigrați. Toate orașele și târgurile erau năpădite de ei, și peste tot umerii țăranilor ruinați aveau de purtat poveri apăsătoare. În tovarășia nevoii însă țăranul român își uita limba, pentru ca să apară ici și colo ca Rutean sau ca Ungur. Din nenorocire și clasele conducătoare, proprietarii de moșii și fabrici, preoții și învățătorii, n'aveau nicio tragere de inimă pentru chestia națională, și poate că nicăiri maghiarizarea, «ideia de Stat» ungurească nu făcea, cu mai puțină osteneală, mai mari progrese ca aici.

La Nord, în Maramurăș, în Bucovina, ba chiar și în Moldova, păstrarea și dezvoltarea numerică a românismului era mai grea ca peste tot aiurea. Basarabia rusească, din contra, înfățișa în această privință o icoană nu tocmai tristă: «Moldovenii» și-au fost păstrat poziția lor; cele mai multe sate li aparțineau lor exclusiv. Rusește nu învățau decât puțin sau de loc; școala și serviciul militar nu contribuiau mult la aceasta. Preoții erau în câteva sate credincioși naționalității lor moldovenești, fără să se gândească de altfel la o unire

cu acea parte a națiunii politicește independentă. Evreii nu stăpâneau decât târgurile și orașele; așezarea în sate li era oprită. Dacă la Sud populația era tot atât de pestriță ca în Dobrogea, aceasta își avea motivul în faptul că aici coloniștii străini au fost găsit mai mult un pustiu, de oare ce Tatarii fuseseră constrânși să emigreze în Crimeia. Numai în partea apuseană a Ținutului Hotin rutenisarea progresase pe urma imigrării din Bucovina, și țărani îmbrăcați românește nu vorbeau acolo nicio vorbă românească. Și în clasele superioare ale populației, la proprietari, negustori și studenți, se putea observa de câtăva vreme mijirea unei simțiri naționale.

Împrejurările din Ardeal erau de considerat într'o mult mai mare măsură ca îmbucurătoare. Nicăiri țaranul român nu și-a fost pierdut poziția moștenită: peste tot el păstra pământul strămoșesc. Câștiga zilnic chiar ca număr și proprietate, și numeroasele bănci populare de curând întemeiate îi erau foarte folositoare. Naționalitatea săsească era serios amenințată în multe localități, iar ideia de a întemeia în mijlocul maselor compacte de țărani români sate ungurești, de a cumpăra pământul de vânzare pentru coloniști unguri s'a fost dovedit ca nepractică. Coloniștii de limbă maghiară deveniau din potrivă foarte răpede Români-adevărați și erau cu totul incapabili să lărgească proprietatea câștigată fără osteneală, ba în multe cazuri chiar s'o și păstreze. Afluența Românilor devenia din ce în ce mai însemnată și în orașe: bisericile de lemn se prefăceau în nouă clădiri trainice (ca la Bistrița), clase noi trebuiau să se adauge (ca la Brașov) școlilor primare urbane românești existente. În Sas-Sebeș limba românească era egal îndreptățită cu cea germană

în administrația comunală; în Deva, în Turda preotul român, directorul de bancă român, avocatul român jucau acum un mare rol, iar întâmplătoarele vandalisme ale plebii maghiare își găseau explicația în teama de viitor. În fanaticul Cluj unguresc colonia românească, având de scurtă vreme și o gazetă, «Răvașul», câștigase tot mai mare însemnătate; în tot casul, împrejurimile erau curat românești, iar la piața patriota gospodina unguroaică trebuia de voie sau de nevoie s'o rupă pe românește. În Sibiu între cele mai frumoase podoabe ale orașului erau: Biserica metropolitană neunită și Casa națională românească cu Muzeul etnografico-istoric.

Dincolo de vechile hotare ale Ardealului, care acum nu mai au niciun fel de însemnătate politică, în șesul Tisei, străbătut de afluenții ei, Crișul, Murașul și Timișul, Românii progresau aproape peste tot. Lipsa acelor legi speciale care apăsau sau țineau în loc pe Românii Ardealului, contribuia mult la aceasta. Orașul mai mult evreiesc al Orăzii-Mari, care stă pe ruinele vechii și vestitei cetăți ardeleano-voevodale și germano-imperiale, era punctul central al celui mai bogat episcopat românesc de rit unit, iar clădirile episcopale se înălțau falnic în mijlocul pieții principale. Tot acolo se vedea firma unei însemnate banci românești, și «Familia» — o revistă foarte răspândită în Ungaria — apărea în acest mare oraș străin. Episcopul neunit din Arad își ținea un vicariu în Oradea-Mare.

Pe ambele maluri ale Murașului Românii se răspândiau mai mult decât în părțile de Miază-noapte. Pe pământul Banatului, unde Românii împărțeau de mult privilegiile care s'au fost acordat coloniștilor sârbi, se înmulția răpede și sigur

nu numai numărul Românilor, ci și proprietatea teritorială românească. O populație orășenească română se formase în Arad, Lugoj și Caransebeș, și toate trei orașele erau reședințe de episcopi români. La alegerile Consiliilor de comitate și a deputaților dietali Români avuseră de notat în ultimele timpuri multe și însemnate succese.

Cu privire la elementul românesc din Macedonia orice preziceri păreau prea timpurii. Din București s'au fost făcut de mai bine de zece ani mari efortări pentru a trezi conștiința românească națională, și ici colo și dase roade. Elevi de acolo veniau la școlile primare românești și la instituțiile de cultură mai înalte, dar până atunci numai într'un număr foarte restrâns, ținând socoteală de budgetul macedonean, adunat cu multă jertfă, al Ministeriului român de Instrucție. La o organizare a Bisericii aromâne, care avea doar câțiva preoți, nu s'a fost ajuns încă. Bogații se arătau încă foarte rezervați. O serioasă mișcare în popor, care să fi ieșit la iveală prin formarea de «epitropii» pentru Biserică și Școală, nu exista. Și deslegarea chestiei macedonene în folosul altor naționalități părea a fi totuși iminentă¹.

¹ Cf. și broșura d-lui N. Papahagi, *Les Roumains de Macédoine* (București, 1905).

CAPITOLUL II.

Viața economică a Românilor în prezent.

În vremurile mai vechi nu se putea deosebi între Români decât plugari și păstori, și numărul plugarilor întrecea, bine înțeles, cu mult pe acel al păstorilor. Ocupația națională a poporului românesc a fost în toate vremurile în primul rând agricultura.

Viața păstorească era peste tot în decădere, căci marii proprietari de turme și crescătorii de vite din Ardeal, mai ales din regiunile de la Sud de Brașov și Sibiu, care dădeau odată ocupație atâtor păstori, Bârsanii din Țara Bârsei și Sibienii sau Țuțuienii din preajma Sibiului, dispăruseră aproape cu totul. Acum nu se mai trimeteau ca odinioară multe mii de oi de cel mai bun soi, *bârsane*, în țara de peste Carpați, pentru a-și căuta pâna în Dobrogea, ba chiar pâna în Basarabia, iarba grasă și atât de îmbielșugată de acolo. Acum cei ce dădeau de lucru ciobanilor erau numai țărani mai chiaburi, și bogăția lor în oi era relativ mică: nici măcar 9.000 de oi nu se mai trimeteau acum la pășunat în România. Ceia ce mai înainte formă obiectul unor lungi și serioase tratative diplomatice și dădea prilej de tratate speciale între Austria și Principatele Dunărene — chestia «ciobanilor arde-

leni» — se regulă acum într'un singur paragraf al tarifului vamal¹.

Și în regatul României creșterea oilor și a vitelor scăzuse în genere foarte mult. Marele export de oi de mai nainte spre capitala turcească încetase de mult și relațiile comerciale cu Turcia erau mai ales de la 1878 de o însemnătate foarte secundară². Lucrarea lânii în fiecare casă boierească, cu ajutorul a multor roabe țigance, făcea parte din domeniul trecutului; stofele și hainele de lână se importau mai mult fabricate gata din Apus. Numai la țărani brânza și mămăliga era o necesitate zilnică, hrana națională. Dar cu toate acestea ultima statistică (1903) nu însemna mai puțin de 5-600.000 de oi.

Încă din veacul al XIV-lea Oltenia exporta cu turmele porcii în Ardeal, și puțin mai târziu comerțul de export moldovenesc ducea boi mari³, grași, până la Danzig, de unde mai târziu erau încărcăți chiar pe corăbii spre Anglia. Epoca mai nouă adusese încă și în acest domeniu al economiei naționale însemnate prefaceri. Uriășele păduri de stejar, care dădeau porcilor în mare abundență cea mai bună hrană a lor, dispăruseră prin desțelenirile veacului al XVI-lea și al XVII-lea. De atunci încoace, agricultura urmărită și extinsă reclamase pentru sine pășunile din Moldova, care

¹ Colescu, *Statistica animalelor domestice din România* (București, 1903), p. LXIV.

² Chiar după 1870 valoarea exportului în Turcia a scăzut de la aproximativ 57 milioane la aproximativ 36 milioane (v. opera citată mai jos a lui Băicoianu, I¹, p. 67). În anul 1880 (după formarea unei Bulgarii libere) se ridica numai la 11 milioane (*ibid.*, p. 188). În special se exporta în Turcia făină de grâu și lemne (*ibid.*, pp. 190-1). Cf. de același, *Relațiunile noastre cu Turcia de la 1874 la 1902* (București, 1902).

³ De la 1860 numărul boilor scăzuse cu un procent de 6.8 (L. C. - lescu, *o. c.*, București 1903, pp. XVIII-IX), dar numai pentru Moldova suma crescuse. Cf. N. Filip, *Les animaux domestiques de la Roumanie* (București, 1900) și G. Maior, *Manual de agricultura rați nală II* (București-Brașov, 1898), p. 583 și urm.

odinioară formau cea mai mare parte din mânăsa țară. Țăranul era legat de agricultura prin interesele sale vitale ca proprietar de pământ sau ca muncitor cu ziua la marele proprietar și ținea numai atâtea vite câte-i erau absolut necesare la munca lui de câmp. Afară de aceasta la *împroprietărire* s'a fost uitat să se dea țăranului pe lângă ogor și imaș, și arendarea lui, taxa ce se lua pentru utilizare, costa mult. Pe de altă parte exportul în străinătate era în diferite feluri restrâns și promitea puțin câștig, de când Statele vecine, Serbia și Bulgaria, cu crescătorile lor mai bune de vite, deveniseră concurente și de când agrara Ungarie cu terțipuri de poliție veterinară împiedeca exportul¹. Rusia, vecina de Răsărit, avea destule vite, așa că nu-i trebuia să importe decât foarte puține, și mărețul comerț de odinioară al Moldovei cu boi grași s'a fost restrâns la un mic export în spre Basarabia și spre județele rusești învecinate. Spre norocul crescătorilor de vite consumarea cărnii în orașele în continuă creștere se făcea în mare cantitate și chiar și în hrana țăranului juca un rol din ce în ce mai mare, cu toate că acesta voia încă mai bine carnea de porc și de pasăre, pe când carnea de vacă i se părea «spurcată».

Creșterea albinelor era încă în veacul al XVIII-lea un izvor de bogăție. De demult mierea și ceara românească erau cunoscute și mult prețuite la Constantinopol și chiar în Veneția. Fiecare proprietar își avea stupina sa, căreia îi acorda o atenție și o îngrijire deosebită. Neconținută împușinare a relațiilor comerciale cu Răsăritul și dis-

¹ C. Bălcoianu, *O pagină din istoria relațiilor noastre cu Austro-Ungaria* (București, 1902); același, *Problema convențiilor veterinare și comerțul nostru de vite de la 1860 până în prezent* (București, 1903). O mare înrăurire asupra micșorării exportului de vite a avut și războiul vamal cu Austria (1886).

pariția întinselor pajiști ruinaseră și această ramură a economiei naționale. Abia în anii din urmă inițiativa învățătorilor și preoților sătești, urmând îndemnul Ministeriului de Instrucție, aduseseră iarăși o ridicare a apiculturii. și nu rare ori s'au văzut grădini de albine care erau prevăzute cu cele mai nouă dispoziții americane. Ultima statistică număra 300 000 stupi de albine.

Încercarea de a se introduce sericicultura s'a făcut cam pe la 1850 prin simțul practic al Domnului muntean de atunci, Știrbei. Crisa mătăsii pe la 1870 trezise multe speranțe, dar îndată totul se nărui. Ideia de a face din leneșii călugări producători de mătasă, se izbi de incapacitatea și de hotărâta lor îndărătnicie și nu se putu realiza.

Pescuitul în râuri și lacuri îl regulă abia în al nouălea deceniu legea Antipa. Pescăria forma într'adevăr o însemnată ramură de câștig în veacurile anterioare, dar nu dădea material de export. Pescuitul în Dunăre nu hrănea decât numai pe locuitorii câtorva sate de la țerm; el era mai productiv în regiunile în care marele fluviu despărțit în mai multe brațe se pierdea în nesfârșite canale și lacuri; așa, de pildă, între Calărași și Piuța Petrei, apoi mai jos de Brăila și aproape de Galați, unde lacul Brateș trebuie socotit ca un produs al Dunării. Delta, foarte bogată în pește, și marile întinderi de apă ale Dobrogei erau proprietatea Statului și exploatarele chiar de el; acolo, se întrebuițau și Români, dar în cea mai mare parte Lipoveni și alți Ruși, cari trăiau în unele părți nestrăbătute și acoperite cu stuf din Delta, aproape într'o formă anarhică. Produsul acestor pescării forma un însemnat articol de export și aducea vistieriei un folos de două milioane de lei anual¹;

¹ Antipa, *Exploatarea în regie a pescăriilor Statului* (București,

cel mai însemnat debușeu era Austro-Ungaria. Dar o industrie în legătură cu întinsa activitate a pescarilor români nu se dezvoltase încă și, dacă nu și icrele negre, totuși măcar peștele sărat, indispensabil din cauza lungilor posturi ale Bisericii ortodoxe, era adus încă din Rusia.

Curtea țaranului mișuna totdeauna de păsări. Pentru nevoile casei el vindea în piața orașului vecin găini și ouă, pe care i le lua mai mult cârciumarul, în Moldova însă micul negustor evreu, pe preț de nimic, adesea și în schimbul câtorva duște de rachiu. În vremea din urmă și ele formau un articol de export, dar plănuitul export de carne nu s'a putut îndeplini din cauza intereseșilor din Ungaria, cari izbutiseră să capete din partea Guvernului oprirea transitului, întemeiată pe considerații de poliție sanitară.

De când tratatul din Adrianopole confirmase Românilor, atunci încă supt suzeranitatea turcească, liberul export al produselor lor, ei erau de predilecție agricultori. Chiar în anul 1862, din cele 12.150.000 de hectare de pământ șes de pe atunci, 2.583.473 hectare erau consacrate agriculturii, iar în anul 1903 acest număr se ridicase la 5.195.494 hectare¹. Pe la 1870 se admitea că jumătate din tot șesul ar fi propriu agriculturii². Tot pe atunci valoarea exportului de grâne ajungea cam la 120 de milioane lei și formă 77 % din tot exportul, pe când valoarea vitelor exportate era prețuită numai la 15 milioane și formă cel mult 9 % din

1905) și mai ales de același, *Studii asupra pescăriilor din România* București, 1895).

¹ Cf. Frunzescu, *Dictionaru topograficu si statisticu* (București, 1872), p. 11; Băicoianu, *Istoria politiceii noastre vamale și comerciale* I¹ (București, 1904), pp. 40, 436; Freiherr von Brackel, *Rumâniens Staatskredit in deutscher Beleuchtung* (o excelentă cărtică, cu cele mai si-gu e date statistice), München, 1902, p. 61.

² Frunzescu, *o. c.*, p. XX.

totalul exportului. Se mai adăuga și lâna, cu ceva mai mult de 6 milioane¹. Pentru perioada de la 1879 la 1886 raportul între grâne și vite, în măsura în care participau la exportul general, era de 76 % față de 6 %², pentru perioada de la 1886 la 1901, însă, 83 % față de 4 %³.

Agricultura era exercitată în România de marea proprietate. Câteva familii vechi, harnice, eco-noame aveau în stăpânirea lor numeroase moși imense. Așa fostul prim-ministru G. Gr. Cantacuzino posedă — și cea mai mare parte i-a fost venit prin moștenire — nu mai puțin de treizeci și două moșii și doisprezece munți, cari după calculul obișnuit îi asigurau un venit anual de trei milioane și făceau dintr'însul cel mai bogat om din România și unii proprietari moldoveni dispuneau de moșii adevărat princiare și, cu toate că trecuse vremea în care Buzeștii aveau trei sute, unii țineau totuși câte trei sau patru moșii foarte întinse în mâinile lor. Pe la 1860 — afară de foarte puținii țărani proprietari — tot pământul României era împărțit numai între 7.100 de moșieri, socotind fiecare moșie aparte; afară de aceasta, Statului îi aparțineau 1.493 de moșii, care fuseseră înainte proprietăți ale mănăstirilor din țară și ale celor închinate⁴.

Cu privire la cultivarea pământului vechile obiceiuri strămoșești erau deosebite în Moldova și Muntenia. Bolerul muntean, care își câștigase cele de mai multe ori moșia, odată, cu locuitorii ei cu tot, lăsa pe aceștia din urmă să lucreze și mai departe pământul în anumite condițiuni. Numai o

¹ Băicoianu, *o. c.*, pp. 65-7.

² *Ibid.*, p. 192. Valoarea exportului de vite după 1880 (până la 1885) scade, și anume de la 22 milioane la 9 milioane.

Frunzescu, *o. c.*, p. XX.

⁴ *Ibid.*

parte și-o păstra pentru el personal și-și ridica pe dânsa locuința, *curtea* sa, și numai câmpul din preajma ei îl lucra cu slugile și argații săi. Restul îl lăsa pe sama diferitelor familii de săteni; ei trebuiau să aducă o parte din produs proprietarului, care-și ridica toamna «dijma». După deplina desrobire a țaranului, care căpătă din proprietatea boierului un mic petec incalculabil de pământ, vechile relații cu fostul proprietar de pământ, și tot odată de suflete, n'au fost cu totul înlăturate. Ba din potrivă, așa cum se întâmplă de obicei când progresul economic nu merge de o potrivă cu cel politic, se născuse un curios amestec de legal și nelegal, de nou și vechiu, de libertate și robie. În urma creșterii firești a populației, țaranul, care pe lângă aceasta nu dispunea nici de capitalul necesar, și, nici după înființarea instituțiilor de credit ale Statului (Creditul Agricol, Banca Agricolă), nu găsea credit, și care nu căpătase loc de pășune și pădure, nu se putuse menține ca factor economic independent al întregului popor. Ideia de obști sătești cu privire la cultivarea în devălmășie a pământului, la arendarea moșiilor străine și la acordarea de credit micilor țărani săraci s'a fost născut abia în ultimul timp. Boierul, care acum cu adevărat era vecinul mai bogat, mai puternic, rămase după ca și mai înainte, singurul care putea da țaranului pâinea zilnică. Din pricina acestei stări de lucruri se născuse la țară un proletariat, adevărat un fel de jumătate de proletariat, iar noua agricultură făcută pe suprafețe întinse găsea muncitori iefteni în număr suficient.

Marele proprietar muntean în foarte multe cazuri își avea moșia prin moștenire și nu se gândia să o înstrăineze ca să se consacre indus-

triei sau să meargă pentru mai multă vreme în străinătate. Unii locuiau vara la moșie și supraveghiau singuri lucrarea ei. Cu mijloace moderne lucrau însă foarte puțini, și aceștia erau mai ales de aceia pe cari lipsa de muncitori pe un pământ nou căștigat pentru cultură în stepă — mai ales în județele Ialomița și Brăila — sau în curăturile de pe foastele păduri întinse de odinioară de la Dunăre — în județele Teleorman, Romanați, Dolj — îi silita la întrebuițarea mașinilor. Alții însă chemau mai bucuros în ajutor țărani din depărtare și mai ales străinii erau preferați, Bulgari și Sârbi, cari costau mai puțin și erau mai suferitori, cu toate că nu munciau de loc bine și mai harnic. Dar brațe care trebuiau plătite nu le chema marele proprietar muntean sau acel care în cele mai multe cazuri îl represinta, adică arendașul, decât numai atunci când nu putea altfel. Unde avea la îndemână un țăran nevoiaș, trăind fără de capital — dacă avea sau nu un petec de pământ, — starea lui nu se schimba mult, acolo și acesta era atras la muncă. El căpăta atunci trei până la patru pogoane, pe care le lucra și al căror produs îl împărția cu proprietarul; în acest caz cel din urmă își reserva de obicei dreptul să hotărască el timpul împărțirii și să-și aleagă partea care i se cuvine. Afară de aceasta țăranul trebuia să are un pogon de pământ pentru stăpânul său economic și pe de-asupra sa-i mai facă servicii două sau trei zile pe an cu carul sau cu plugul, chiar cu mâinile, la strângerea sămănăturilor sau la căratul lor. Adesea trebuia să mai contribuie și la plata jitarului pus de proprietar. Multe urmări rele ieșiau din acest sistem, cum e ușor de înțeles. Cu toate greutățile ce avea de îndurat, țăranul nu scotea din toată munca anului decât

foarte puțin câștig, ceva mai mult de 100 de lei; ziua de muncă i se plătia adesea cam numai cu 50 de bani. Ușor ajungea la datorii pe care până la sfârșitul vieții nu le putea plăti, și astfel toată viața lui era legat de acela care-i da de muncă sau de cârciumarul, de negustorul sau cămătarul satului¹. Darile pe care trebuia să le plătească în bani le putea încropi numai cu mare greutate. Vechea lui viață patriarhală lua cu mult mai încet decât o doriau adevărații patrioți români o înfațișare modernă, și în astfel de condiții agricultura devenia cea mai josnică spoliare ce ni-o putem închipui, de oare ce în fiecare an se ara cu plugul tot ogorul de muncă fără să se gândească cineva la o compensare a celui păgubit.

Cele mai triste urmări le aducea obiceiul de a arendă totdeauna moșiile aceluia care da mai mult. Mulți proprietari mari trăiau bucuroși la București sau la Paris, alții făceau politică și alții se dedau la plăceri ușoare. Statul, care confiscase bogatele moșii ale mănăstirilor, le da în arendă, și cele mai de multe ori chiar în aceleași condiții ca orice particular. Efortiile spitalelor și instituțiilor de binefacere, care posedau o parte considerabilă a solului național pe baza vechilor sau noilor dani, făceau la fel. Pe când absolvenții școlii de agricultură din București trebuiau să se mulțamească cu tot felul de slujbe ca funcționari administrativi, un fost cârciumar sau cămătar se înălța ca stăpân economic exclusiv al unuia sau mai multor sate; cele mai de multe ori era un Grec sau un Bulgar, în Moldova însă, cum vom vedea îndată, aproape totdeauna un Evreu. Munca la câmp n'o pricepea, binele țării îi era indiferent, iar țărani n'aveau în ochii lui mult mai multă trecere decât

V. Agric la (D. Protopopescu), *Camăta la sate* (București, 1904)

vitele. Față de ogor și de cel care l-a fost muncit de mii de ani, el n'avea nicio milă și contribuia cât putea la stoarcerea amândurora. Adesea un astfel de aventurier economic, un ordinar incult, înzestrat numai cu o șiretenie naivă, dar cu punga goală, venia în țară, arenda cu bani de împrumut moșia pe cinci, zece sau cinsprezece ani, împrumuta pe de-asupra și de la instituțiile de credit ale Statului, care erau cu mult mai lesne accesibile arendașului străin decât sârmanului plugar român, lăsa să decadă toate mijloacele de exploatare ale agriculturii, aducea pe țărani în sapa de lemn, nimicia puterea de productivitate și pleca apoi peste graniță cu unul sau mai multe milioane.

În Moldova-de-Sus, în unele cazuri, marii proprietari făceau singuri agricultura, și în această privință învățaseră foarte mult de la Poloni și Bucovineni, vecinii lor. Dar ei au și fost trăit dedemult în alte raporturi cu țărani decât tovarășii lor de clasă din Muntenia. Mai de mult, adevărat înainte de 1862, ei tratau uneori părintește pe țărani și se îngrijiau de ei, fără să încheie cu dânsul contracte de muncă, cum se obișnuia în România sudică. Cu toate că țăranul ajunsese și el proprietar, tot nu trăsese mai multe foloase decât cel din Muntenia. Și el trebuia să traiască tot din muncă pe moșia boierească, pe când bucata lui de pământ era de obicei foarte neglijată și muncită numai primitiv de tot. De la «vecin», adevărat de la boier, numai rareori primia ca plată o bucată de pământ mai mult sau mai puțin productiv; pentru munca sa el era de regulă mai mult plătit în bani. Dar banii nu-i primia zilnic sau săptămânal, ci odată la sfârșitul anului agricol. Socoteala acestei plăți era adesea strâmbă, dar o judecată pentru îndreptare era foarte costisitoare și încurcată, și

constituia de fapt una din cele mai mari rarități. Și aici juca un mare rol faptul că la aservirea țaranului el fusese dator celui ce-i da de muncă, sau Evreului, care de obicei îi cumpăra d'inainte mica recolta, iar suma o trecea în contul vechii datorii.

Pentru țaranul moldovean aceste împrejurări erau cu atât mai nefavorabile, cu cât plata în bani se cheltuia foarte des numai pe băuturile nesănătoase ale cârciumarului satului.

Agricultura se făcea cu mai mari cheltuieli și cu aplicarea tuturor mijloacelor ajutătoare moderne pe acele moșii pe care le cultiva însuși proprietarul. Mașini de tot felul și cele mai bune pluguri se întrebuițau peste tot. Păcatul era numai că nu se cruțau de loc puterile pământului hrănitor, și exploatarea mai mult sau mai puțin rafinată trezia griji într'un viitor nu prea îndepărtat. Câmpiile erau lăsate numai în parte să se odihnească; gunoiera sau îngrășarea chimică a pământului erau excepții rari de tot, și erau privite cu neîncredere ca o activitate neserioasă. În Muntenia, ca și în Moldova, productivitatea solului scăzuse acum simțitor și se socotiau numai 15 hectolitri de grâu produs la pogon, pe când nu cu prea multă vreme în urmă se lua îndoit.

Mai rău era încă atunci când proprietarul își arenda moșia unui Evreu. Arendașii evrei n'aveau mai bune cunoștinți agronomice decât tovarășii lor de naționalitate grecească sau bulgărească din Muntenia și se conduceau, de altfel, de aceleași sentimente ca aceia, ba încă în și mai mare grad. Toată lumea era condusă și supravegheată de Evrei. Grija de muncitori, care se găsea ici și colo la câte un boier român, o căutai absolut în zădar în acest cas. Evreul privia, din potrivă, pe țaranul român cam tot așa cum odinioară fer-

mierul olandes pe Buşmanul din Colonia Capului, şi pe lângă aceasta trebuie să ne gândim că un Mochi Fischer, un om absolut incult şi fără însuşiri, din pricina neglijenţei şi a inaptitudinii economice a marilor proprietari români, cari purtau numai frumoasele lor nume vechi, îşi putuse câştiga în arendă un regat de peste o sută de moşii întinse, rodnice. Dacă atât de pe nedrept ponegritul în străinătate articol 7 din Constituţie n'ar fi existat, care măcar prin constrângerea legii ne feria de catastrofa mării proprietăţi naţionale, atunci numitul Fischer, care nici chiar la vârsta lui nu vorbea cum se cade româneşte şi nu participa câtuşi de puţin la viaţa socială a Românilor, un om care nici măcar în marea crasă din 1904, când seceta continuă provocase în sate o adevărată foamete, nu aruncase câteva mii de lei din imensa sa bogăţie ţăranilor în suferinţă, ameninţaţi cu moartea, ar fi fost cel d'întăiu printre proprietarii acestui pământ românesc udat cu sânge şi sfinţit printr'o muncă de veacuri!

Din al noulea deceniu al veacului trecut Camerele luaseră un şir întreg de hotărâri bune în folosul ţăranilor, iar în cancelariile ministeriale se făcuseră regulamente corespunzătoare de aplicare. Unele din ele aduseseră chiar roade. Şcoala rurală era cu mult mai bună decât cea din epoca anterioară. Cu toate că Băncile populare s'au fost creat pe o basă care nu poate fi socotită ca fiind cea mai bună, ajutaseră şi ele mult până atunci. Partidul liberal întemeiase chiar Casa Rurală, care să împrumute pe ţărani. Centralisarea Băncilor populare supt supravegherea Statului devenise o realitate. În împrejurările grele guvernul împrumutase ţăranului mijloacele necesare de existenţă; pe vremea ultimei nenorociri naţionale, recolta

proastă din 1904, se jefiseră pentru aceasta 20 de milioane și, cu toată garanția Bancilor populare, cu greu se spera că s'ar putea întoarce o bună parte din această sumă. Dar acestea tot nu erau de ajuns pentru a înlătura starea rea în care se afla o mare parte a țărănimii. Numai o reformă complexă, basată pe instrucție, ar fi putut înrâuri în mod salutar, și anume una care să lămurească pe țărani asupra drepturilor și intereselor reale și să facă pe proprietari să-și dea sama într'un mai mare grad de datoriiile lor economice, umanitare și naționale.

Agricultura da în primul rând grâu pentru nevoia internă și mai ales pentru export în acele țări apusene care trebuiau să hrănească pe un pământ puțin productiv o numeroasă populație: Anglia, Belgia, Olanda și Germania stau în primul rând. Calitatea era în sine excelentă, dar mijloacelorii exportului, Evreii și Grecii, o stricau prin obișuuitul amestec al rodului țărănilor cu cel boieresc și prin întrebuintarea a tot felul de alte mijloace îndoielnice, care aduceau pagube considerabile renumelui bine meritat al grâului românesc. Exportul se făcea pe diferite căi. O parte se transporta cu drumul de fier spre Austro-Ungaria, unde înainte de războiul vama din 1886 se cumpărau cereale românești în cantitate mare, pentru ca să dea de lucru morilor ungurești; o altă parte se încărca pe șlepurile dunărene ale Societăților austriace, ungurești, românești și rusești la Galați, Brăila, Giurgiu și alte porturi ale fluviului. Multe cereale se aduceau direct la țărmul Mării Negre, fie la Constanța, pe mărețul pod atunci aproape sfârșit al Dobrogii, unde duce linia ferată care trece la Cernavoda Dunărea, sau la Sulina; în acest din urmă cas, Dunărea-de-jos servia la transport

împreună cu portul Sulinei, construit artificial de comisia europeană. De câțiva ani exista o legătură navală directă cu Rotterdam, care servia exportului de cereale românești și ale cărui vapoare erau proprietatea Statului român.

Porumbul ajunsese în România abia în veacul al XVIII-lea hrana zilnică principală a locuitorilor de la țară. Lanuri întregi erau acoperite de înalta, puternica plantă americană, iar recolta porumbului era foarte mare în anii buni. După ce grâul de toamnă și de primăvară era secerat în lunile Iunie și Iulie și turmele inundau galbenele miriști, se trecea în Septembrie și Octombrie la ultima muncă a câmpului, culesul porumbului. Acesta era mana săracului și lipsa lui însemna foamete, pentru că țaranul nu era încă deprins cu pâinea de grâu. Consumația porumbului era foarte mare în țară; boabele bune și cele rele se amestecau și din hrănirea cu porumb umed, cules târziu și păstrat prost în sărăcicioasele colibe, provenia cruda boală a pelagrei, care paraliza cu încetul puternicele organisme rezistente și le făcea să slăbească, până când suferindul într'un atac de desperare ajungea să-și pună capăt zilelor¹. Porumbul era însă și un însemnat articol de export pentru comerțul român, și Anglia sta în prima linie printre cumpărători.

Săcara, ovăsul și orzul se duceau de asemeni în străinătate, erau cerute mai ales în Anglia și formau 10 până la 13% din tot exportul de cereale, pe când grâul venia cam cu 40-45%, iar porumbul cam cu 20%.

De un timp relativ scurt începuse a se cultiva și rapița, pentru uleiul ce conține. Ea se sămăna toamna, odată cu grâul de toamnă, de obi-

¹ Felix, „Pelagra” în „Enciclopedia Română” (cu o bibliografie completă).

ceiu pe lanuri foarte întinse. Cultura rapiței e o cultură nesigură, întru cât planta aceasta nu rabdă frigul iernelor fără zăpadă; dar, când are timp potrivit, crește minunat și răsplătește din bielșug pe agricultorul întreprinzător. Dacă sămânța se strică iarna, atunci primăvara se pot sămăna pe același loc alte păioase. În perioada de a 1886 până la 1906 rapița n'a produs mai puțin de 5% din tot exportul românesc.

Odinioară țaranii și țărancele purtau haine numai făcute de ei, iarna, după sfârșitul câmpului, din in și cânepa, și de aceea cultura plantelor textile era foarte întinsă. De la tratatul încheiat în 1875 cu Austria, care favorisă foarte mult importul stofelor de îmbrăcăminte, cultura acestor plante dăduse mult îndărăt¹, spre marea pagubă a economiei casnice a țaranului și în detrimentul artei naționale, care producea lucruri minunate². Numai în ținuturile muntoase se mai menținuse modestul ei rol. Marii proprietari lăsaseră aproape cu totul în părăsire acest izvor de câștig, de oare ce ei se dedicaseră cu predilecție culturii obișnuite a cerealelor.

Ograda adesea foarte spațioasă a țaranului—în Belgia numai această ogradă ar fi fost privită ca o proprietate frumoșică — era murdară și plină de praf și sta mult goală. Cultura zarzavatului se găsia numai ici, colo, ca de exemplu în apropiere de Târgoviște și chiar, întru cât vine vorba de pământul cultivat de Români, de regulă numai acolo unde se simția influența încurajatoare a Statului și a școlii publice. Nici marii proprietari nu daseră atenție acestei ramuri de alimentație.

¹ Toțuși se observa exportul sămânței de in pentru fabricarea uleiului.

² V. mai ales Dimitrie Comșa, *Din ornamentica română, Album artistic, Sibiu, 1904*: tabele artistice ale cusăturilor și țesăturilor naționale.

Aproape peste tot pe marginea râulețelor se găsea câte o mică colonie de Bulgari, cari își udao grădinile de zarzavat cu primitivele roți de apă. Ei veniau foarte săraci în țară, își rupeau bucăți de la gură, rătăceau cu micile lor căruțe trase de un cal; peste tot ei vindeau în târgurile românești, ba chiar și în sate, zarzavaturile necesare. Marele proprietar cultiva cam de vreo douăzeci de ani sfecla pentru nou-întemeiatele fabrici de zahăr: nenorocita primă de fabricare a zahărului, o răsplată a Statului pentru fabricanții se zahăr și care se socotia pe kilo, înmulțise simțitor numărul și întinderea lor — cele mai însemnate fabrici erau cele de la Ripiceni, Sascut, Chitila și Roman — și nu rare ori străluciau încă din primăvară plantele verzi-albăstrui cu puternicele lor foi groase.

Agricultura se făcea în regiunea mijlocie a Munteniei și a Banatului, dar și în marea stepă care începea cu Bărăganul — un imens lan de grâu, fără arbori și fântâni, vara, o albă Sahară acoperită cu zăpadă, iarna —, care cuprindea județele Brăila, Râmnicul-Sărat, precum și o parte din Covurlui, și se întindea până la stepa basarabeană, tot atât de goală de arbori. Afară de aceasta mai serviau la agricultură și văile ocrotite, povârnișurile dealurilor și mărgenile de pădure din Moldova, Bucovina, Ardeal și Maramurăș. În această regiune se găsește peste tot ca bază lăesul și pe de-asupra se întinde pământul de cultură negru sau brun, care e format din multe straturi de iarbă înaltă putrezite acolo și care și de acum înainte va mai continua multă vreme să existe. Și tot odată găsi ai peste tot pe țeranul român ca adevărat fiu al acestui pământ, care pe el numai îl hrănia, pe alții însă îi îmbogăția, și în România liberă-i

făcuse stăpânii ei într'un mai mare grad decât în celelalte ținuturi românești. Pe când țaranul în România era în cea mai mare parte numai muncitorul cu ziua al boierului și arendașului grec, bulgar sau evreu, țaranul român de supt stăpânirea politică străină își susținuse mult mai bine drepturile sale asupra pământului, al cărui proprietar rămăsese¹.

Nici afară din România marii proprietari români nu erau o raritate. Șeful partidului național din Ardeal, Gheorghe Pop de Băsești, era unul din cei mai mari proprietari ai Ținutului și avea peste 1.000 de jugare de pământ arabil. Moșia arhiepiscopatului din Blaj avea peste 11.000 de jugare, fondurile foștilor grăniceri ardeleni, care se întrebuițaseră pentru scopuri de cultură românească, 12.600 jugare². Dar acestea au fost numai excepții izolate; Românii în Ardeal erau din potrivă în marea lor majoritate mici proprietari. Tot așa era și în Banat și dincolo de apa Murășului și în tot ținutul de supt suveranitatea ungurească.

Astfel stătea iarăși lucrul în Bucovina și Basarabia, căci în aceste provincii domnise până în veacul al XVIII-lea sau al XIX-lea aceeași viață ca în Moldova de astăzi. În Bucovina micii boieri români, mazilii, precum și marii proprietari moldoveni, cari avuseră și moșii bucovinene, pierduseră mult, întru cât au trebuit să cedeze cea mai mare parte din vechea proprietate boierească Armenilor, Polonilor și Evreilor. De un timp însă acest proces părea că s'a sfârșit. Pe la 1890 nu mai erau în mâinile Românilor decât încă cizeci

¹ Pentru starea din România îndată după Unirea Principatelor să se consulte desăvârșitele lucrări ale lui I. Ionescu asupra Agriculturii române în județele Dorohoiu, Mehedinți și Putna: *Agricultura română*, 3 vol.; București, 1866—1869. Cf. de același: *Arendă moșiilor* (București 1864).

² Maior, *Manual de agricultură*, IV, pp. 28-9.

zeci și două de moși mari, pe când șazeci și cinci aparțineau Armenilor sau Polonilor și treizeci și două se aflau în stăpânirea Evreilor¹; fondul religios de 2.253.000 de hectare, confiscat de Stat, nu mai putea fi luat în considerație. În țara lăsată pe mâna Evreilor, mica proprietate a țăranilor era mai puțin asigurată decât în Ungaria, dar folositoarele bănci populare și realizarea reformelor plănuite puteau ajuta mult.

Boierii basarabeni păstrasera ceva mai multe proprietăți, dar în multe cazuri li făcea concurență Grecul și Armeanul, mai puțin Evreul, măcar nu direct. Grecul juca aici, ca arendaș și cămatar, acelaș rol ca Evreul în Moldova. Numai un șfert din pământ se afla în mâinile țăranilor, și aceasta era urmarea desrobirii rusești a țăranilor din 1869. Unele proprietăți țărănești s'au fost format prin cumpărare, îndată după 1812, când boierii moldoveni fură constrânși să-și înstrăineze răpede moșiile. Alți țărani fuseseră totdeauna liberi și-și păstrasera proprietatea lor de mazili în Nordul țării și la Nistru. Mulți din aceștia din urmă, cari-și pricepuseră mai bine decât mazilii și moșnenii din România interesul lor, stăpâneau încă în devălmășie moșiile moștenite. Basarabia sudică, în majoritatea ei neromânească, nu ne interesează aici.

Peste tot agricultura oferia Românilor aceleași produse: anume porumb pentru nevoile casei, grâu pentru boier sau de vânzare pe propria socoteală. Numai în puține regiuni din Ardeal și din Banat, unde Românii au fost adoptat obiceiurile Sașilor și Sârbilor și odată cu acestea și felul lor de hrană, și, ici și colo, și în Bucovina, supt în influența noilor coloniști, pânea luase locul mămă-

¹ G. Bogdan-Duică, *Bucovina*, pp. 62-3.

ligii, pe care părinții și strămoșii lor încă de pe la 1700 o preferau.

O a doua zonă de viață economică o formează partea deluroasă, care de altfel geograficește n'are peste tot același caracter. În Muntenia înălțimile se ridică blând și pe încetul în mijlocul întregului șes întins, și aproape într'o linie dreaptă, care strabate țara de a curmezișul și care e însemnată printr'un șir de însemnate târguri vechi de la Buzău până la Târgu-Jiului. În Banatul apusean această zonă lipsește aproape cu totul și tot așa lipsite de dealuri sânt regiunile nordice până în Maramuraș. Maramurașul și Bucovina formează podișuri înalte, dintre care cel din urmă e acoperit cu păduri bătrâne. În Ardeal, în Moldova românească și în Basarabia apele se aruncă spre Sud și Sud-Est în văi largi, care sânt margenite de lanțuri de dealuri cu păreți ciudat de sfâșiați și cu văi adânc tăiate¹.

Această conformație geografică condiționează în parte un altfel de ocupație a locuitorilor.

Agricultura se făcea în Moldova peste tot până sus la munte, și din punct de vederè economic ținutul ei muntos e foarte restrâns; el cuprinde numai Vrancea, precum și Soveja, jumătatea apuseană a județelor Bacău, Neamț și Suceava. Se mai adăuga apoi Ardealul răsăritean, cercul Bistriței, Scaunele secuiesc Ciuc și Gurghiu, precum și Bucovina apuseană și cea mai mare parte a Maramurașului.

Agriculturii nu-i mergea prea bine în această regiune. În Muntenia domina sistemul *moinelor*; așa se numesc câmpiile pe care se face agricul-

¹ V. în genere pentru starea de atunci din țerile românești operele mele *Drumuri și orașe din România*; *Sate și mănăstiri din România*; *Neamul Românesc în Bucovina, în Basarabia în Ardeal și Țara-Unghurească* (București, 1904 și urm.) Din primele două librăria Suru a dat ediții nouă.

tură după ce au slujit trei ani de-a rândul ca pășune. Lanuri înguste de porumb se găseau în astfel de condiții chiar la o înălțime considerabilă. Voinicii și frumoșii locuitori ai acestei regiuni își căutau adesea câștigul în partea de jos a țerii, unde erau căutați pentru agricultura ca muncitori cu ziua. Bucovinenii, Cordanenii, cum erau numiți după primul cordon sanitar care trebuia să ascundă anexiunea acestei țeri, lucrau pe moșiile marilor proprietari din Dorohoiu și Botoșani. *Ungurii* din Moldova își găseau ocupația vara dincolo de Siretiu. În Muntenia de asemeni se puteau vedea oameni de pe valea Prahovei, Prahovenii, secerând grâul pe Bărăgan.

Locuitorul muntean din ținutul dealurilor avea însă de obicei, și atunci, câteva sute de pruni. El însă nu vindea ca locuitorul părților mai ridicate din județul Suceava prunele, nucile, merele, perele și piersicele proaspete sau uscate, cu care acesta din urmă câștiga bune parale, de oare ce fructele lui i le cumpăra iarăși nelipsitul Evreu și ajungeau prin Germania — nu: țeranul muntean de la deal făcea din micile lui prune moi, nu prea gustoase, *țuica*. În Septembrie se fierbea țuica în toate satele Munteniei nordice de la Râmnicul-Sărat până la Baia-de-Aramă, și o viață foarte veselă domnia printre aceia cari se ocupau de fabricarea ei.

Vechii Domni și-au fost dat multă osteneală ca să aibă vinuri bune pentru marile lor ospete. Boierii li-au fost urmat exemplul, și înaltul cler și locuitorii mănăstirilor n'au desprețuit nici ei nobilă băutura. Podgoriile de la Cotnari erau cele d'întăiu din Moldova și mai târziu ajunseră vestite cele de la Copou, în apropierea Iașului, și cele de la Huși, pe Prut, unde era reședința episcopală. Podgoriile

mai târziu vestite de la Odobești, chiar lângă hotarul care despărția Principatele, se pomenesc abia în veacul al XVII-lea, când întreaga viață a Țării-de-jos începu să bată mai puternic; cele de la Nicorești pe Siretiu sânt tot de-o vrâstă.

În Muntenia aveau cătare încă pe la 1700 mai ales vinurile din Pitești, unde, apoi, această cultură a decăzut cu totul. După 1800 ajunseră foarte vestite vinurile de Drăgășani, chiar lângă Olt, pe dealurile județului Vâlcea; Muntenia însă își avea cele mai bune vinuri în județul Prahova, pe «Dealul-Mare». Bolerii munteni și nu mai puțin locuitorii români din Brașov, din Șchei importau mult vin românesc în Ardeal, unde era foarte căutat, pe când Moldovenii își vindeau vinurile negustorilor galițieni, mai târziu Evreilor din târgurile de graniță, cari în schimb îi pricopsiau cu rachiul polon.

În epoca mai nouă nu s'a fost ajuns la un export de vin românesc în condiții moderne. Pe lângă aceasta mai venise și pustietoarea filoxeră, care fusese adusă odată cu vița franceză și care ruinase cu totul vechile vii. Acum Cotnarii erau numai un sat sărac, încunjurat de dealuri goale și triste. Statul introdusese pe moștile sale vița americană, căreia filoxera nu-i strică, și mulți mari proprietari, chiar și mulți țărani, au tost urmat acest exemplu. Se observa o înviare a culturii viței; regiunea consacrată culturii viței crescuse din 1860 până pe la 1900 de la 100.000 la 150.000 de hectare, și acestea din urmă produceau vin în valoare de 28 milioane de lei¹. Afară de viile Statului, acelea ale d-lui Barbu Știrbei și ale lui G. Gr. Cantacuzino în Muntenia, acelea ale lui Greceanu și ale mai multor podgoreni mai mici în Moldova produceau vinul necesar țării. Mai târziu se va încerca de sigur și un export în

¹ Brackel, *o. c.*, p. 64.

mai mare cantitate. Exportul mai mare de pe la optzeci, înainte ca filoxera să fi făcut pustiirile sale, a fost numai un fenomen trecător, de oare ce Franța, care pe atunci în timpul crizei sale viticole cumpăra vin românesc, nu mai avea nevoie de el¹.

Bogăția în păduri a pământului românesc era imensă într'o epocă nu prea depărtată de momentul de față²; «pământul negru» hrănea trunchiuri de sute de ani, cari cădeau jertfă numai adâncei lor bătrâneți. Această stare de lucruri trecuse de mult. Despăduririle fuseseră urmărite cu mare zel în Ardeal încă de mult, de Sași și de nobilii unguri. În Moldova și în Muntenia, din potrivă, procesul acesta, care crea câmpii pentru agricultură și islazuri pentru pășunat, mersese la început cu mult mai încet. Încă prin veacul al XVIII-lea erau întinderi mari acoperite de păduri bătrâne, și aceasta era foarte prielnic haiduciei. Bucovina trecu la Austria cu un procent de 50 % păduri și păru într'adevăr vrednică de numele de „făget“ (Buchenwald), chiar dacă cei mai mulți copaci erau frumoși brazi suptiri și adevărați stejari stufoși. Grație îngrijirii Statului, care administra direct bunurile fondului religionar, această mică țară mai posedă încă 451.220 hectare de teren păduros. Chiar rarile păduri ale Basarabiei înstrăinate la 1812, care acopăr mai mult partea nordică și răsăriteană a provinciei, fuseseră cruțate destul de bine, dar în ultimii douăzeci de ani se pustiise și acolo pădurea în chip barbar³. Evreii în special contribuiseră la acest rezultat prin setea lor de speculă.

¹ Rohm, în „Convorbiri literare“, anul 1903, p. 733.

² *Notice sur les forêts de Roumanie* (pentru expoziția din Paris), București 1900, și meritoasa *Revista Pădurilor*.

³ *Arbure*, I. c., p. 477 și urm.

În actualul regat al României despădurirea începu prin al șaselea deceniu al veacului trecut. Domnii munteni Blbescu și Știrbei s'au gândit întâiu la o tăiere rațională, și cel din urmă chemă chiar specialiști franceși, dar aceștia declarară lemnul nostru inferior calitativ celui bosniac. Progresele agriculturii căzură fără milă și cu risipă jertfiră bătrânii arbori ocrotitori cari asigurau Țării o climă statornică și blândă.

În Muntenia șesul rămase despădurit și aștepta tot felul de plante și sămănături folositoare, aducătoare de îmbogățire răpede. În județul Ilfov, unde se puteau vedea încă păduri, poate mai multe ca aiurea, întâlneau pe pământul marelui proprietar mai mult copaci răriți sau cel mult pădure tânără de tot. Țeranii urmaseră acest exemplu ruinător și în unele regiuni deluroase nimic nu se mai putea împotrivi puterii torenților; lutul era săpat adânc de apă și supt razele arzătoare ale caldului soare de vară dealul se surpa încet în bucați. Râurile secau repede de arșița soarelui și ciobanul rata cea fără să găsească umbră și răcoare. În județul Vâlcea, în partea de Nord a Argeșului și chiar în județul Prahova pădurile se păstrau mai bine; în Buzău însă dealurile erau mai mult goale și triste. Tot așa era și în unele părți ale județului vecin, Putna, care ține de Moldova; numai la înălțimi mari se mai găseau păduri. În genere totuși marii proprietari din Moldova urmăreau până în ultimii ani cu mai puțină râvnă această ramură de bogăție națională.

Mai în urmă însă, din pricina mai puternicii participări a Evreilor și a altor străini, specula s'a fost desvoltat fără niciun frâu. Lemnul românesc era căutat până în Egipt, ca mai înainte în Turcia. Se exportau, ce-i drept, din Ardeal și Bucovina

lemn pe căile de apă ale Moldovei; se întrebuița de pildă lesniciosul transport pe plute pe râpedea apă a Bistriței, care ducea de la localitatea de hotar Dorna, din Bucovina, până la Bacău, pentru ca să-și încredințeze acolo încărcătura Siretiului, care o ducea până la vărsarea-i în Dunăre între Brăila și Galați; ieftenuț tarif al Căilor Ferate române contribuia încă la aceea că lemnul românesc constituia un însemnat articol de export. Între anii 1871 și 1875 valoarea exportului de lemn se urcă la aproape două milioane de lei; mai târziu ajunse până la șase milioane, căzu apoi când cu războiul vamal cu Austro-Ungaria la jumătate și de atunci s'a urcat din nou pe încetul¹. O mare parte din lemnul exportat se lucra însă în țările industriale vecine și se întorcea apoi iarăși în România. Cu toate acestea câștigul era de netăgăduit, și această împrejurare adusese în țară câțiva întreprinzători mai mult sau mai puțin serioși; societatea Götz a fost de sigur cea d'întăiu dintre acelea care se ocupară cu lemnul românesc, și în părțile muntoase ale Moldovei întâlneau adesea, ca de pildă la Comănești, apoi la Tarcău și aiurea pe valea Bistriței, marile lor fierăstraie. O întreprindere mai nouă, firma Lessel, și-a fost însușit mulți munți păduroși din județul Argeș. În timpul din urmă o societate engleză încercase a se stabili în pădurile din Putna.

O lege a pădurilor s'a făcut la 1886, pentru ca să puna frâu poștei de despădurire, mai ales din partea țeranilor sărăciți și a boierilor moldoveni ruinați. Aduse de sigur mult folos, dar nu peste tot. Replantarea pădurilor, înainte de toate, nu se făcea aproape niciodată se rios. Legea era ocolită

¹ Băicoianu, *l. c.*, I, pp. 193, 337.

și mulți aruncau ultima rămășiță din moștenirea părintească în mâinile Evreului. Statul, din parte-i, cu toate că înfiinșase o școală de silvicultură și cu toate că avea în mână sa un milion și o sută de mii de hectare din cele două milioane opt sute mii de hectare pădure pe care le mai poseda încă România — ele acoperiau 21% din regiunea muntoasă —, nu da peste tot și în totdeauna cel mai bun exemplu. Copaci bătrâni putreziau des, iar cei tineri erau tăiați prea timpuriu, cu tot controlul ce se exercita pe domeniile Statului. Și, totuși, dacă era să se aducă o îmbunătățire împrejurărilor climaterice înăsprite, trebuia să se facă us și în acest domeniu de mai multă râvnă patriotică. Și aici trebuia să înceteze neglijența și risipa trecutului.

Ministeriul Carp izbutise să treacă în anul 1895 o lege a minelor, cu toată împotrivirea energetică a partidului liberal, care văzuse într'însa o prea mare favorizare a străinilor. Dar legea aduse numai puține foloase. România avea totuși încă de atunci un șir de tineri geologi și mineralogi încercați, cari ieșiseră din școala profesorului Mrazec din București, și de zece ani începuseră cu succes zeloase și serioase studii în domeniul cunoașterii munților, pe cari până atunci îi știau mai bine cercetătorii străini decât cei din țară. Înainte se vorbise cu predilecție de marea bogăție de metale și cărbuni care trebuia să fie în Carpații românești și care a fost lăsată veacuri neatinsă numai de frica lăcomiei Turcilor. Se gândiau probabil la minele ardeleno din epoca veche și nouă, la minele de cărbuni de la Petroșani, de pe Jiul-de-sus și la minele de aur de la Zlatna, în jurul cărora existau încă în veacul al XVIII-lea bogăți țărani români, proprietari de mine și muncitori. Se mai gândiau la minele din Maramurăș,

ai căror proprietari și arendași erau une ori și Români. Sașii căutători de aur din veacul al XII-lea și al XIII-lea și mult mai vechii conquistadori romani, cari jinduiau aurul dacic, pe care-l socoteau de atunci inepușabil, se treziseră din nou în amintire. Se știa că multe râuri românești, adevărate muntene, poartă în nisipul lor de aur, cu a cărui culegere se ocupau încă din primele timpuri ale așezării lor pe pământul românesc țiganii *aurari*, un neam de oameni născocitori și veseli. Dar până atunci se găsiseră de fapt sau se dovediseră metale numai într'o atât de mică măsură, încât o exploatare sistematică n'ar fi fost de loc răsplatită. Cercetările geologice în această direcție mai mult nimiciseră toate speranțele puse.

Cărbunii se găsiseră până atunci numai într'o mică măsură și minele de lignit, cum se găseau la Mărgineanca, Brânduși, Zănoaga, Piscu (jud. Dâmbovița), Bahna (jud. Mehedinț) și Dealul-Lung, Asău, Plopul, Comănești (jud. Bacău) nu fuseseră în stare să micșoreze însemnatul import necesar de cărbuni¹. Mai curând contribuise la aceasta utilizarea residuurilor petrolului ca material combustibil.

Vechile cariere de piatră, ca acea, vestită, de la Deleni, erau acum părăsite. Cele mai nouă însă, ca de pildă cea din județul Argeș, produceau numai o parte din ceia ce se întrebuișea la construcții.

Pământul românesc părea că ascunde de fapt în adâncul său numai sare și petrol.

Cel puțin din vremea Romanilor și până în zilele noastre s'a scos din adâncul lui mari cantități de sare². Mai înainte sarea românească se exporta în bulgări mari numai în Turcia; atunci exportul în Bul-

¹ *Moniteur des intérêts pétrolifères*, I, pp. 915-917.

² V. *Salinele noastre* de C. G. Broșteanu (București 1901).

garia era foarte însemnat, cu toate că Bulgaria răsăriteană căpăta mai ieftin sarea de mare de la Anchial¹. Serbia, care introdusese un monopol pe sare, cumpăra anual de la Statul român, care avea și el un monopol pe sare, pentru mai bine de un millon. Încă prin al treilea deceniu al veacului al XX-lea Sârbii cumpărau sarea lor din Muntenia și o vie concurență se născuse răpede între Munteni, cari aveau minele de la Ocnele Mari (Vâlcea) și Slănic (Prahova), și între Moldoveni, cari aveau în județul Bacău adânci și miuunate mine la Ocna. Exportul Muntenief atingea în 1835 suma de treizeci de milioane de ocale², când Domnul Alexandru Ghica încheie primul tratat relativ la aceasta cu Statul sârbesc³. Încă supt Știrbei în Muntenia și supt contimporanul său Grigore Ghica din Moldova se aduseră îmbunătățiri în sens modern la scoaterea sării. În ultimii douăzeci de ani Statul, care nu mai a-
renda dreptul de exploatare, crease cele mai bune și mai costisitoare instalații. Acuma, la lumina electrică lucrau pușcăriașii precum și țărani, cari erau bine plătiți pentru această muncă grea. Cantitatea de producție nu scădea, cu toate că de câțiva ani s'a fost părăsit vechea mină de la Telega. Această ramură de export era foarte capabilă de o mai mare întindere.

Puțurile de păcură, care dadeau un petrol impur, de care țaranul se slujia la unsul căruțelor, sunt pomenite încă din veacul al XVII-lea, și anume în județul moldovenesc Bacău⁴. Pe la 1840 se făcuse o încercare în Muntenia cu extragerea păcurii la Păcureți (Prahova)⁵, dar vechiul fel de

¹ Jireček, *Fürstentum Bulgarien*, p. 218.

² O oca (de origine turcească) = 1.272 klg. sau 1.291.

³ Hurmuzaki, X, p. 475, No. DLXXXII. Cf. Iorga, *Documentele Știrbei* (București, 1902-1905, 2 vol.).

⁴ *Studii și documente*, VII, p. 288.

⁵ *Moniteur des intérêts pétrolifères*, I, p. 156.

a extrage dăinui până acum patruzeci de ani. Încă prin anii șasezeci și șaptezeci, în timpul crizei interne din America, început, favorizat de scutirea de impozite, exportul petrolului românesc, a cărui valoare se urcă până la 2 300.000 lei anual¹. Atunci Moineștii din Moldova trecură în al doilea rând, pe când foarte mari depozite de pacură se descoperiră pe valea Prahovei, la Nord de Câmpina, până la poalele munților. Exploatarea se făcea la început foarte primitiv, fără capital, nici mașini. După 1895, când intra în vigoare legea minelor, se formară însă societăți cu capital mai mult străin, olandes și german, engles și belgian, care se consacrară extragerii petrolului. Singura societate a fost multă vreme *Steaua Română*, la care se asociară apoi societatea olandesă «Amsterdam», cea englesă de la Berca și cea belgiană de la Țintea. Unele puțuri detera un produs necrezut de mare: mari cătățimi de petrol izbucniră din pământ și săriră la mai mulți metri înălțime, pentru ca să îmbogațească în câteva săptămâni pe proprietarii lor. Câmpina se prefăcu răpede într'un mic oraș. Cercetările se întinseră apoi curând asupra celor două județe vecine: Dâmbovița (Gloden) și Buzău, care contribuiră și ele mult la producerea petrolului. Izvoarele de la Buștenari rivalisară cu cele vechi din Prahova. Se întenele o revistă, «Moniteur des intérêts pétrolifères roumains»², care se continuă și oferia o bogată informație în cei patru ani de apariție a ei. Și pentru micile capitaluri ale funcționarilor păru un moment că s'a găsit în acest chip un mod de plasare roditor. Petrolul fu aplicat ca material combustibil la locomotivele Statului și la

² Băicoianu, *l. c.*, p. 67.

¹ Cf. și A. Richard, *La Roumanie* (București 1895).

vapoare ; ba se recomandă chiar ținerea unui congres petrolifer la București. S'a discutat ideia unei conducte, care să meargă până la țărmul Mării Negre, la Constanța, unde se făcură în port amenajări speciale pentru încărcatul petrolului. Ceva din spiritul american întreprinzător a intrat în viața economică a României, odinioară de altfel înceată. Producția totală se urca până la 300 milioane de klg. ; numai pentru export s'a ajuns în anul 1901 la 76 milioane de kgr., dar nu s'a menținut aici. Cu toate acestea petrolul reprezintă o însemnată parte din venitul național. De altfel se simțea încă lipsa de capital ; de aceea atragerea capitalului străin cu orice preț era ideia favorită a unor influenți politicieni români. Visita agenților marelui trust american Rockefeller (Standard Oil Company) fu salutată cu bucurie de conservatori, cari urmau de fapt conducerea lui Take Ionescu. Liberalii împiedecară însă în timpul ultimului lor guvern stabilirea sistemului american de stoarcere. De ambele părți s'a luptat cu aprindere pentru sau contra lui Rockefeller. Când Take Ionescu ajunsese ministru de Finanțe, în această calitate el putea fi de oarecare folos Americanilor, cari făceau mari sforțări¹. Un adevăr a rămas în orice cas în picioare, că niciun popor nu-și servește propriile sale interese naționale atunci când primește cu ospitalitate bogăția câștigată de alte popoare odată cu represintanții lor ; căci în nefericitiv tot la supremația economică a străinului se ajunge, și, când acest străin nu-i un om fără patrie, ci aparține unei naționalități pu-

¹ Într'un moment el avu intenția să arendeze tot terenul petrolifer al Statului unui consorțiu german învingător. După condițiile aflate încheierea unui astfel de contract ar fi fost o cutezanță. De aceea se formă îndată un consorțiu român, „România“, cu 8-10 milioane capital, ca să împiedece arendarea străinilor, și izbuti.

ternice, atunci el devine un factor hotărâtor și politicește, pe încetul sau prin mijloace de constrângere financiară, în sfârșit chiar prin revoltă și războiu. Ceia ce s'a întâmplat în Africa-de-Sud spre paguba veșnică a Burilor crescători de vite și cultivatori de pământ, oameni cinstiți, viteji și luminați, din partea concetățenilor lor, putea sluji drept îngrijitoare pildă și Românilor cari-și iubiau sincer patria și neamul și cari-și pricepeau interesele. Numai desăvârșita atitudine națională a unui popor îndreptățește dănuirea sa.

Aceste considerații, precum și mersul firesc al expunerii noastre ne duc la începuturile industriei românești, a cărei dezvoltare și nevoi trebuiesc cercetate.

În vremea veche orice gospodărie țerăneasă își făcea singură toate cele necesare hranei și îmbrăcămînții. Ca obiecte pe care nu și le puteau fabrica singuri erau considerate de țerani numai armele și anume unelte. Sașii, Armenii, Grecii și Germanii importau pentru boieri și pentru Curtea domnească numai stofe, blană și juvaieruri, dar mai nimic altceva, așa că importul era foarte mic, pe când meșteșugurile serviau numai la îndestularea nevoilor casnice. Câțiva Domni au înființat «fabrici» în veacul al XVII-lea și al XVIII-lea: Matei Basarab puse să se fabrice sticlărie¹, Grigore Alexandru Ghica întemeie în Moldova o fabrică de postav care se susținu câțiva ani cu lucrători poloni, dar mai mult german. Muntenii urmară exemplul său, și prin al șaptelea deceniu al veacului al XVIII-lea s'a înființat o a doua fabrică de postav la Afumați (Ilfov)². Atâtea alte

¹ Iorga, *Brașovul și România*, Cap. I, § sticlă, pp. 107-108.

² V. Iorga, *Istoria industriilor*, București 1926, *passim*.

așezăminte răsărită ici și colo (fabrici de lumânări, de testemeluri) în aceeași epocă fanariotă, în care Domnii căutau să imite exemplul monarhilor apusene, cu «manufacturile» lor indispensabile pentru economia națională. După 1822 și după Regulamentul Organic însă dispăru orice industrie serioasă de pe pământul românesc. Tot ce nu se putea lucra în casă, până la cel mai mic articol, trebuia să se procure prin mijlocirea comerțului german, adică austriac.

Cu toate acestea importul era încă foarte mic, căci luxul era foarte puțin dezvoltat și țaranul, care nu-și găsisese încă o ocupație statornică de muncitor cu ziua pentru el și familia lui în marile întreprinderi de agricultură ale boierilor, nu putea intra încă în considerație în calitate de cumpărător pentru produsele străine. Comerțul săsesc încetase de o bucată de vreme, noul comerț european însă abia începea acum să se dezvolte¹. Abia după 1850 viața claselor mai înalte, care, prin exportul de cereale exercitat timp de câțiva ani fără nicio vamă, câștigaseră un foarte frumos venit și trăiau numai în foarte rare cazuri în străinătate, începu să fie mai luxoasă, și prin aceasta cerințele crescuseră. Evreii, cari jucau un rol din ce în ce mai mare în viața economică a Moldovei, aduseră în mari cantități fabricate ieftene, pe care le expuneau în dughenile lor pentru țărani sau chiar îl siliau să cumpere prin comerțul ambulant, căci pe atunci nu exista încă o lege care să reguleze și să înfrâneze acest comerț, cum exista prin 1890, chiar dacă nu era păzită tocmai cum trebuie. Vânzarea mergea astfel bine, iar, dacă nu, atunci «negustorul» nu se dădea îndărăt nici de la faliment.

¹ V. Iorga, *Istoria comerțului*, II.

Prin nevoile crescânde ale boierilor și afacerile Evreilor, valoarea importului crescă pe la 1860, până la suma de peste șaptezeci de milioane lei.

După prefacerea politică din 1866 se începură în România marile lucrări publice, mai ales construcția căilor ferate, și pe lângă vechile mărfuri tradiționale, coloniale, care veniau din Orient, pe lângă mărfurile franceze de lux și cele mai proaste din proastele fabricate austrie e, aduse pentru nenorocitul țeran, se importara din Apus și tot felul de mașini și mărfuri de metal. Desvoltarea căilor ferate necesită în curând și importul cărbunilor până acum aproape necunoscuți, și lignitul austriac de la Steinbruck și cel unguresc de la Petroșani găsiră un bun debușeu în România. Cu toate acestea bilanțul, căruia de altfel noi nu-i dăm o specială însemnătate și în care nu vedem niciun semn al bogăției naționale, arăta în anii 1866 până la 1877 un import de circa o sută de milioane lei față de un export în valoare de o sută cinzeci până la două sute milioane. Cea mai mare parte a mărfurilor importate venia din Austro-Ungaria și Franța, pe când Turcia procura, ca de obicei, toate mărfurile coloniale.

O industrie românească nu exista încă pe vremea aceea, dacă nu vrem să socotim ca atare primitivele rafinării de spirt (*velnițe*), în care se fabrica rachiul moldovenesc și care aparțineau mai mult proprietarilor, ori micile mori — de obicei mori de apă, mai puține de vânt și *niciuna* de aburi — sau poate micile fabrici de săpun și lumânări ale câtorva Arméni și Evrei. O fabrică de chibrituri aproape de Iași, exploatată cu capital evreiesc, și o alta la Filaret (suburbia Bucureștilor) erau singurele care existau în țară înainte de introducerea monopolului în anul 1886,

care duse la întemeierea unei mari fabrici moderne a Statului. Ca stăpân pe monopolul tutunului, Statul avea încă din 1870 în Capitală o fabrică de tutun și de țigări. Pentru necesitățile Cailor Ferate se înființară la Pașcani însemnate ateliere ale Companiei drumurilor de fier din Nord, cu lucrători poloni. Industria cărților fu organizată în toate ramurile ei prin străduința lui I. V. Sosec, primul întreprinzător editor de cărți și librar din țară. Aceasta era însă aproape totul până prin anii optzeci.

În 1875 se încheie însă tratatul comercial cu Austria. S'a arătat mai sus însemnătatea lui politică; economicește tratatul era greșit, căci diplomații români nu aveau încă practica necesară ca să facă o operă bună și să o apere. Prin acest tratat exportul de vite fu din ce în ce mai restrâns, și chiar acel al cerealelor ar fi putut fi mai avantajos. Austria din potrivă putea să importe aproape nestânjenită toate fabricatele, toate, până la cele mai obișnuite obiecte de lemn, ca linguri pentru țerani, scobitori și altele de felul acesta — întocmai ca pe bunele și simplele vremuri săsești — și chiar se plătia cu prețuri ridicul de ieftene pentru mărfuri adesea ridicul de proaste. Importul austriac își întrel valoarea în perioada de la 1875 până la 1885; de la patruzeci de milioane se urcă la o sută treizeci de milioane. Din Franța, care-și aducea în țară articolele ei de lux și mărfurile de modă, se aducea, din contra, numai între cinsprezece până la douăzeci și patru de milioane; importul din Anglia însă se ridică de la douăzeci și cinci la cincizeci și șase de milioane, căci Englesul preîntâmpina noile nevoi în fabricate grosolane de bumbac ale țeranului. Partea Germaniei, care în importul din 1875 era numai de cinci milioane, se urcă până la treizeci-

patruzeci de milioane; Italia, Belgia și celelalte State jucară însă numai un rol secundar¹.

Trebuie să se observe că exportul românesc prezintă cu totul alte proporții: Anglia lua cu 38% locul întâiu printre țările care cumpărau produse românești. Austro-Ungaria sta cu 16% pe a doua treaptă; Franța și Turcia nu erau nici mai bune cumpărătoare, nici mai rele ca mai înainte, de oare ce ele importau între 19 sau 11 milioane de lei din aceste produse românești². Germania, cu tot marele său export în România, nu cumpăra direct cereale românești decât de două milioane de lei. Bilanțul era atunci numai în mică măsură activ, fără ca pentru aceasta să fim îndreptățiți la concluzii pesimiste cu privire la bogăția țării, căci trebuie să ne gândim că ea își învia cu totul capitalul consolidat, care consta în clădiri, străzi, echiparea oștirii, etc. De fapt, mult mai mulți bani românești se duceau în străinătate prin aceia ca destui Români preferau șederea peste graniță, și toți aceștia nu contribuiau cu nimic la îmbunătățirea situației Regatului cu cele necesare unei vieți moderne. Se și atrăsese capital străin pentru satisfacerea cerințelor Statului și tot așa în vederea întemeierii de instituții de credit în folosul proprietarilor de case și de moși.

România întrase în viața modernă absolut fără capital, căci în epoca turcească nimeni nu putuse economisi. Pentru țărani așa de jafuiți fusese o curată imposibilitate, iar exploatorii străini din acea vreme părăsiseră de mult țara. Boierii însă își cumpărau proprietăți teritoriale. Circulația banului era mai ales foarte mică; Statul însă avea nevoie de bani mulți ca să-și refacă din teme-

¹ Băicoianu, *l. c.*, I¹, p. 198.

² *Ibid.*, p. 188 și tabelele.

lie instituțiile, și de mulți bani aveau nevoie și marii proprietari, mai ales în Moldova, dacă voiau să facă agricultura în stil mare. Dar și viața de plăceri de la Paris costa mulți bani.

Impositul se sprijinia însă pe aceeași basă pe care o prevăzuse Regulamentul Organic. Statul cerea în primul rând de la fiecare persoană majoră capitația, *contribuția personală*, iar comunele prestația, sau cum se chema acum: «căile de comunicație». Acest imposit nu era prea mare, cum era de așteptat într'o țară ai cărei locuitori erau mai ales țărani săraci; el se aduna mai mult sau mai puțin regulat, iar statistica birnicilor era foarte imperfectă; dacă s'ar fi acordat perceptoilor o tantiemă, aceasta i-ar fi îndemnat la mai mult zel. Mai ales în orașe întârzierea plății birului era considerabilă, și de aceea impositul personal abia aducea Statului șase milioane pe an. Apoi fiecare țeran trebuia să contribuie la facerea și întreținerea șoselelor; ei erau însărcinați cu aducerea acestui serviciu Statului în anumite timpuri ale anului câteva zile, de către administrația municipală a satului. Cine nu vrea să execute lucrul — și aceas a se întâmpla nu rare ori — acela își putea împlini datoria întocmai ca orașeanul, prin plata unei despăgubiri în bani.

Un al doilea fel de dare era *impositul funciar*, care a fost introdus între 1859 și 1860. Hotărât, el împovăra prea greu pe țărani, pe când marele proprietar — proporția era de 5% din valoare pentru proprietar, 6% pentru arendaș, 12% pentru proprietarul ce trăiește în străinătate — plătia mult mai puțin și totuși ar fi putut mult mai ușor suporta o sarcină mai mare. Considerații politice au fost amânat totuși mult timp o reformă a aprecierii exacte a valorii pământului. O impunere

la o dare mai ridicată a marelui proprietar ar fi avut tot odată și mântuitoarea înrăurire că s'ar fi mai restrâns sistemul arendărilor și neglijarea agriculturii. La orașe impositul funciar plătit de proprietarii de imobile era mai bine regulat și pro lusul său total aducea Vistieriei Statului aproximativ șaptesprezece milioane.

Comerțul era supus la patentă ; la o mai bună organizare nu se ajunsese încă, și de aceia produsul era de abia patru milioane. Din potrivă pare anormal că impositul licenței cârciumarilor aducea el singur un venit de patru milioane și jumătate. Avera mișcătoare, precum și venitul ca atare nu erau supuse impositului, și de aceia ce plăteau avocații și medicii, așa-numitele *profesii libere*, era neînsemnat ; considerații politice față de clasa conducătoare contribuieră la aceasta. Din contra, în timpul crizei din anul 1899 se pusesse un imposit proporțional, începând cu 5 %, pe venitul prea numeroșilor, dar în genere nu destul de bine plătiților funcționari, chiar pe acel al funcționarilor privați, și prin aceasta ajunsese să se scadă leafa funcționarilor Statului până la 20 la sută. Impositul pe moștenire, de câțava vreme ceva mai ridicat, era totuși prea mic, chiar în cazul unei înrudiri îndepărtate. Împotriva nenorocitei șederi în străinătate, care avea ca urmare desastre financiare și înstrăinare, nu se procedase încă până atunci cu energice măsuri fiscale. Numai pensionarii Statului erau îndatorați să trăiască măcar câțeva luni pe an în țară, dar se făceau nu rare ori excepții.

Industria, ivită abia de curând, contribuise numai de câțava vreme, și chiar în măsură insuficientă, prin taxa pusă pe petrol și alcool, cu un venit de trei până la zece milioane la acope-

rirea nevoilor Statului. Industria se bucura în special de privilegiile vamale, scutiri de impozite și chiar premii de Stat mai mult decât era prielnic finanțelor Statului. Țăranul, în schimb, în ținuturile deluroase trebuia să plătească scump pentru prunii sau pentru țuica sa. Se introdusese și o taxă pe vin.

Mai înainte veniturile comunale constau în cea mai mare parte din taxele (acsisele) luate de la tot felul de mărfuri puse în vânzare, și o lege specială încuviințase comunelor să crească aceste taxe până la un maximum hotărât. De aici se născură veșnice vexațiuni mai ales pentru țerani, se întâmplară multe mănătorii din partea funcționarilor și întinse contrabande, cu toate urmările lor periculoase. Apoi taxa se plăti la locul de încărcare și produsul ei se adăugi „fondului comunal“, care până atunci se dezvoltase multămitor.

Cel mai vechiu monopol al Statului era monopolul sării, care existase în toate timpurile. El aducea peste șapte milioane lei. Monopolul tutunului, cu un venit de treizeci și șapte milioane, exista de la 1870¹. Pe la jumătatea deceniului al optulea se introdusese și un monopol al chibriturilor, care aducea trei milioane. Cel mai nou monopol era acel al hârtiei de țigară, un expedient al ultimei crize: venitul era de două milioane. Ceva aducea și monopolul cărților de joc și al prafului de pușcă de pe la 1880, dar ambele la un loc dădeau cel mult un milion. În total prin toate aceste monopoluri se ajungea la o sumă de cincizeci până la șaiszeci de milioane, deci cam 25 % din venitul total al Statului. Un

¹ V. lucrarea d-lui Busuiocescu, *Monopolul tutunului în România* (Iena, 1905). Cf. în întregime și articolele economice din *Enciclopedia Română* din Sibiu și C. G. Picțaru, *Studiul impozitelor române* (București 1900).

monopol pe alcooluri ar fi fost mântuitor pentru sate și tot odată foarte folositor finanțelor Statului; ideia s'a și desbătut de mai multe ori, și unele capacități economice naționale recomandaseră o astfel de măsură, anumite comisii trimise special pentru acest scop în Rusia studiaseră împrejurările respective. Din nenorocire și aici se amestecaseră interese politice, căci cârciumarii aveau o însemnată influență la alegeri.

Vama a fost organizată modern încă de prin anii cinzeci; cu tot marele import, se ridica totuși anual pentru Stat numai până la douăzeci și cinci de milioane, cu toate că era de o mare însemnătate financiară.

Cei trei mii kilometri de căi ferate, care aduceau cel mult douăzeci de milioane venit net, și Serviciul Maritim al Statului nu acoperiau cu mult dobânda, socotită la cinzeci și două de milioane, a capitalului întrebuintat la construirea lor. Poșta, organizată perfect, dădea și ea numai foarte puțin.

Domeniile Statului erau, după cum s'a spus, foarte întinse, și, dacă n'ar fi domnit nenorocitul sistem al arendării, ar fi contribuit mult la acoperirea nevoilor financiare ale Regatului în răpede dezvoltare. O parte dintr'insele au fost întrebuintate în 1884 pentru crearea unui Domeniu al Coroanei; douăsprezece moșii mari, cu o întindere de 132.112 hectare, ajunse iute un model de gospodărie¹, trecură atunci în stăpânirea Coroanei. Unele moșii fuseseră parcelate și împărțite la țărani în schimbul unei rente anuale. Celelalte și această rentă aduceau tesaurului douăzeci de milioane. În sfârșit cam la zece milioane aducea taxa

¹ V. *Notice sur le domaine de la Couronne de Roumanie pour l'Exposition Universelle de 1900 à Paris* (București 1900).

timbrului, și ceva și taxa serviciului militar, revoltător de nedreaptă.

Din toate aceste diferite ramuri ale veniturilor Statului se capăta un total, care în anul 1872 putea fi socotit la șaptezeci și trei de milioane, iar în 1904 se urcase până peste două sute zece milioane. Suma aceasta putea fi suficientă pentru viața zilnică, dar nu era de ajuns, atunci când se întreprindeau astfel de lucrări însemnate cum erau Căile Ferate și porturile, în special cel de la Constanța, care costă șaiszeci de milioane, sau cel de la Giurgiu, apoi marele pod de peste Dunăre, care înghiți treizeci și patru de milioane, când se înălțau clădiri publice și afară de aceasta se organiza din nou administrația, se înarma modern oastea, iar în țară (Galați-Nămoloasa-Focșani) și în jurul Capitalei se făceau întărituri costisitoare.

O instituție de credit pentru proprietatea teritorială era absolut necesară, dacă nu voiau ca împovărarea enormă a moșiilor să ducă la o catastrofă a agriculturii naționale. Și tot așa era necesară o instituție de credit pentru construirea caselor în orașe, dacă era să ne gândim serios la modernizarea și înfrumusețarea lor. Nu mai puțin necesară o Bancă Națională pentru înlesnirea operațiilor zilnice. Puținul capital indigen nu era de loc organizat, și până prin al optulea deceniu lipsia chiar Casa de depuneri și consemnații, care se înălță pe Calea Victoriei din București ca una din cele mai frumoase clădiri și căreia i s'au încredințat peste șasezeci milioane de economii. Abia mai târziu se creară cele d'întăiu societăți românești de asigurare, care erau în special necesare împotriva desului pericol al focului: Societățile Dacia-România, Patria, etc.

În astfel de împrejurări împrumuturile Statului erau absolut necesare.

Și în vremuri mai vechi, când Vistieria era greu apăsată de rechisiții și contribuții turcești sau rușești, se gândiseră la împrumuturi; ocârmuirea moldovenească încercase d. ex. să contracteze unul în anul 1823 la Evreii din Galiția¹, și supt Grigore Ghica² se încheiase un împrumut în Muntenia. Dar de obicei persoane particulare sau instituții de binefacere împrumutau banii necesari, cari se înapoiau pe încetul, cu foarte mari dobânzi. Nici supt Cuza-Vodă nu se ajunsese încă la un mare împrumut de Stat în străinătate, și primele împrumuturi făcute în 1864 la Englesi nu se ridicaseră nici la trezeci și cinci milioane. Era împrumuturilor necesare cum și a celor nefolositoare începu propriuzis abia în 1866. Drumurile de fier costară aproape opt sute de milioane: era o sumă enormă pentru puterea țării, și ea fu împrumutată de Societatea Română a Căilor Ferate cu diferite dobânzi mari, sau trebui să fie împrumutată de Stat pentru răscumpărarea întregii rețele, pentru ca să despăgubească societatea galițiană a drumurilor de fier Lemberg-Cernăuți-Iași de porțiunea românească. În schimbul obligațiilor, asigurate prin moșiile Statului, sau în schimbul hârtiilor ipotecare intrară în țară numai în cursul anului 1871 peste o sută de milioane în bani. Hârtii de rentă cu procente de patru și cinci la sută fură destul de des emise după 1880, pentru ca să plătească cele două sute șasezeci și șase de milioane înghițite de armată, fortificații, clădiri publice, gări, poduri, etc. Din nefericire s'a întrebuintat acest mijloc extraordinar și periculos de a introduce în Vistieria Statului bani

¹ Hurmuzaki, X, pp. 250-251, 256.

² *Documente Știrbei*, I, p. 86.

străini chiar și atunci când marile lucrări se apropiau de sfârșit, și încă într'o și mai mare măsură, ca și cum ar fi fost absolut necesare. În anul 1894 se făcu un împrumut de o sută douăzeci de milioane, după ce abia între anii 1891 până la 1893 se scosese o sumă încă mai mare de pe piața universală. Urmară apoi nouăzeci de milioane în anul 1896 și o sută optzeci de milioane în 1898. Apoi sosi anul de crasă 1899; din nou trebui să se contracteze un împrumut și tocmai într'un timp când războiul sud-african absorbia zilnic uriaș de mult capital european: 175 de milioane se căpătară numai în grele condiții, care fură îndulcite abia prin conversiunea din 1902; ele se asociară împrumuturilor anterioare și ridicară datoria Statului la suma totală de peste una mie patru sute de milioane (precis: 1.412,339 lei). Afară de aceasta orașele aveau o datorie de 45.371.000, comunele rurale una de peste un milion și județele una de 14¹/₂ milioane. Când fiecărui contribuabil îi revine o parte de 2.500 de lei din datoria publică, și încă într'o țară necomplet dezvoltată economiceste, orice om politic prevăzător, cinstit vedea că pe această cale lunecoasă nu trebuie mers mai departe. În cursul ultimilor patru ani de guvernul liberal, adevă de încercatul, cumpănitul și bine calculatorul său șef D. A. Sturdza se echilibrară planurile finanțelor Statului și se plăti datoria flotantă fără a se recurge la expedientul altor împrumuturi. Guvernul Sturdza s'a retras însă în Ianuarie 1905, când după o nouă nouă recoltă rea se răspândise zvonul unui nou împrumut românesc și ministrul de finanțe Take Ionescu arătase că acest zvon este numai «prea grăbit¹». În cele din urmă se ajunsese de fapt la o

¹ Bracket, *o. c.*, Cap. III, p. 82 și urm.

conversiune, care nu aduse încă Statului român niciun folos real¹.

Cu banii străini îngrămădiți în țară se plătită înainte de toate fabricațiile străinătății. Importul acestora ajunsese de fapt foarte însemnat, chiar în unii ani, ca de pildă în 1891, la mai mult de patru sute treizeci de milioane și nu scăzu nici odată supt trei sute treizeci de milioane. Abia de la 1900 se observă o hotărâtă scădere, și în aceasta se oglindește iarăși conștiința publică, care pricepe nevoia economisirii în gospodăria privată ca și în cea de Stat. Cifrele statistice exportului diferă adesea foarte mult de la un an la altul, și la aceasta contribuie o îngrijitoare nestatornicie a împrejurărilor climaterice, de care atârnă producerea cerealelor. Valoarea exportului se urca uneori la trei sute șaptezeci de milioane, alte ori numai la două sute douăzeci și patru milioane și în cel mai rău din anii răi, în 1899, a scăzut chiar la o sută patruzeci și nouă de milioane. În ultimii ani se arata o ușoară creștere a exportului².

Dar în această ultimă perioadă împrejurările ajunsesera mult mai complicate ca înainte. De o parte, mijlocia prețurilor de care se servește Statistica fiind încă tot cea de la 1870, era învechită și trebuia scăzut aproape 30%. De alta parte, România poseda ea însăși o industrie, căreia i se prezicea chiar în străinătate o dezvoltare favorabilă. Acum exista un partid industrial în fața celui agrar, care prin Societatea Agrară, cu ajutorul expozițiilor agrare — cea din 1904 se prezenta destul de frumos — și prin ziarul său «Agrarul» își susținea interesele. De când însă în 1873 se întemeiasă pe lângă modestele mori și micile vel-

¹ V. lămuririle lui Gr. P. Olănescu în ziarul „Epoca”, Maiu 1905.

² Brackel, *o. c.*, p. 72; Băicoianu, *o. c.*, p. 184 și urm.

nițe de rachiu o primă fabrică de zahăr, de când însemnatul agronom și om politic P. S. Aurelian predica neîncrezătorului public român industrializarea, multe se îmbunătățiseră în această privință. Industria hârtiei s'a introdus în România în anul 1883, și în 1885 țara căpătase prima sa fabrică textilă. Supt influența campionilor «industriei naționale» aceste prime întreprinderi căpătară mari privilegii. Dar la baza lor erau și socoteli sănătoase. Zahărul austriac era prea scump plătit într'o țară în care cultura sfeclei putuse prospera; pentru autorități, pentru cărțile de școală, ziare și literatură, care se dezvoltaseră repede, era nevoie de multă hârtie; în sfârșit armata singură avuse nevoie de atâta postav, încât să dea suficient de lucru unei astfel de fabrici, mai ales într'o țară așa de bogată în lână. Fostul ofițer Alcaz, un original, care călătorise și prin America-de-Nord, avuse destul simț practic ca să ridice la Buhuș (jud. Neamț) o fabrică de postav — întâia în Moldova, de când se închisese, pe la 1770, aceia a lui Grigore Alexandru Ghica. Printre acționarii cari procuraseră capital colonelului Alcaz se afla și M. Kogălniceanu, care mai târziu își însușise fabrica¹. Pentru dezvoltarea unora din ramurile industriale nici nu fusese absolută nevoie de sprijinul Statului. Micile mori înființate în vechime trebuiseră să cedeze numai decât locul marilor mori de aburi, datorită numai exportului; prin 1904 existau treizeci de astfel de mori, mai ales în Botoșani, dar și în alte localități din Moldova și Muntenia. Capitalul străin represintat prin capitaliști străini putea să lipsească aici; Evreii din țară aveau în stăpânire

¹ V. Odobescu, *Notice*, p. 103, care citează și alții mai puțin însemnați.

această ramură industrială. Tăierea pădurilor trebuise să ducă firește la înființarea de fierăstrăie mecanice, de care în primul deceniu al aceluși veac existau peste patruzeci. Săpunăriile, fabricile de lumânări de ceară și stearină trebuiseră să se transforme în întreprinderi mai mari de industrie modernă. De oare ce se construia mult în toate orașele Regatului, era necesară o fabrică de ciment, o fabrică de ceramică și chiar mai multe turnătorii de fier și stabilimente pentru lucrarea metalului. Astfel se înființă fabrica de ceramică de la București, fabrica de ciment de la Sinaia și usina Lemaître. Dacă însuși Matei Basarab își avuse sticlarii săi, nu se putea închipui că epoca mai nouă s'ar fi putut lipsi cumva de fabrici de sticlă; dacă aceia de la Azuga, pe valea Prahovei, se întemeiasă cu capital sășesc, un arendaș evreu din Moldova înființase fabrica de sticlă de la Deleni-Maxut, și existau și alte mici stabilimente. Modeste fabrici de haine și ghete și chiar fabrici de mobile existau bine înțelese, și nu mai puțin se dezvoltase industria preparatelor alimentare, care fabrică ciocolată, conserve, cogniac, etc.

Ar fi greșit dacă s'ar fi atribuit această înfiri-pare a industriei, a unei industrii *bine definite* numai războiului vamal cu Austria sau măsurilor de protecțiune luate de guvern.

Războiul vamal ruinase poate câteva fabrici ardelenice, dar România nu avuse pe atunci curajul de a se împotrivi cu arme egale protivniciei sale, care lupta cu vămi prohibitive. Nu; guvernul românesc s'a mărginit la aceia de a retrage mărfurilor austro-ungare toate privilegiile speciale. Asupra ideilor conducătoare, care trebuiseră să fie hotărâtoare pentru noua politică vamală, nu se putuseră uni între ei nici măcar oamenii politici

conducători ai partidului liberal, atunci la putere, cu atât mai puțin cu urmașii lor conservatori din 1888. Tarifal autonom fusese scăzut abia de acesăia din urmă, conservatorii, și astfel se ajunsese la noile tratate cu Germania și Austria (1891). Abia la înnoirea acestor tratate comerciale în 1905 Români dovediră o cunoștință îndestulătoare a stării economice a țării lor și urmărirea unui scop hotărât. Atunci pentru întâia oară ei au arătat idei nepreconcepute și un spirit practic, științific. A fost prima noastră operă bună în acest domeniu, și întâmplarea făcu ca unul din partide să pregătească și să încheie tratatul, iar celalalt să fie la cârmă la votarea lui definitivă de Parlament.

Dar cât de departe eram chiar și atunci de idealul care pluia înaintea ochilor în anul 1886, când începuse războiul vamal! Se puseseră mari speranțe pe legea industriei din 1887; orice întreprindere care dispunea de un capital de cel puțin 50 000 de lei și se îndatora după cinci ani să angajeze două treimi de lucrători români se bucura de scutirea de vamă, de scutirea de impozit, de privilegii la transportul pe căile ferate și primia chiar un teren pentru clădirea fabricii. Cu toate aceste măsuri de ajutorare însă, indigenii tot nu găsiră capitalul necesar pentru nașterea unei industrii mari. Evreul nu înclina spre afaceri riscate; străinii din parte-li nu veniau bucuroși într'o țară cu caracter național bine definit, care acorda numai cu greu cetățenia și care trebuia în chip necesar să țină ca numai fiil țării să poată căștiga proprietate teritorială. Numai fabrica de hârtie de la Letea, căreia i se puse la dispoziție în condiții favorabile lemnul trebuincios din pădurile Statului și care conform contractului alimentase

cu fabricatele sale guvernul și administrația Regatului, se dezvoltă răpede, și acest exemplu încurajase și pe alții la înființarea de fabrici de hârtie. Industria zahărului se dezvoltă numai atunci când întreprinzătorul căpăta o primă de export; căci numai așa putuse neînchipuit de ieftenu zahăr românesc să concureze în Peninsula Balcanică pe cel austro-ungar. În zădar se încercase desființarea primelor: convenția europeană a zahărului a zădărnicit acest gând, și acum consumatorii indigeni trebuiau să plătească zahărul deosebit de scump. Abia în anii din urmă se pusese și un impozit pe exportul zahărului.

Numai morile prosperau în împrejurările create de războiul vamal. Toate celelalte ramuri ale industriei române mergeau pe calea lor firească, modestă. Chiar când cutare sau cutare fabricant sas din cauza războiului economic se strămutase în România și întemeiase la Sud de Predeal vre-o fabrică, un astfel de fapt nu făcuse câtuși de puțin parte din dezvoltarea sănătoasă și rodnică în domeniul industrial al poporului românesc. Pentru Stat industria, creată în mod forțat, asemănătoare cu cea din Statul prusian al lui Frederic al II-lea, însemna o împovărare anuală de 21 de milioane. Pentru locuitori, cari, pentru a avea o ocupație pe vreme de iarnă, ar fi avut nevoie de o astfel de industrie, poate de o industrie casnică organizată supt controlul Statului sau cu sprijinul capitalului claselor mai bogate¹, acea mare industrie precoce, făcută numai pentru export, a fost de mic folos. Abia 40.000 de muncitori români își găsiu hrana în fabricile din toată țara, și nimic n'a fost mai ușor decât să

¹ Acest punct de vedere a fost represintat la tratativele asupra tratatului cu Germania de d-rul C. I. Istrati, distinsul chimist și fost ministru.

se ocolească bunele intenții ale legii prin întrebuințarea celor două treimi de Români, cari în adevăr existau, la munci grosolare, plătite nespuse de prost și care alurea erau lăsate pe sama viteslor de povară. Numai membrilor români din comisiile de control, advocaților români, unor întreprinzători și multor parasiți comerciali, și nu în ultimul rând câtorva puțini teoreticieni, li părea de dorit noua direcție supt care se presinta hărnicia românească¹. Fiecare popor își face doar datoria sa economică, când lucrează ceia ce pricepe mai bine.

Urmările războiului vamal cu Austria s'au simțit mai mult într'un alt domeniu. Pe timpul lui, România își exporta cerealele mai mult spre Anglia și Germania, direct sau prin mijlocirea Anversului, ca să nu mai vorbim de exportul în Olanda și de cel din Belgia. În schimb, importul din Germania în România luă o dezvoltare uriașă, ridicându-se la peste 90 de milioane anual. Aici intrau acele fabricate pe care Austro-Ungaria nu le putea oferi în condiții atât de bune, mai ales obiecte de metal, rechisite militare și armament, printre care și tunuri, etc. Dar de la încheierea tratatelor cu Austria părea că se întorseseră și vechile relații cu această țară căci exportul românesc într'acolo se ridicase iarăși, iar importul atinsese aproape aceiași valoare ca și cel din Germania. Trebuie însă să ne mai gândim că doar comenzile militare nu se mai făceau atât de des și în stil mare, că industria textilă englesă făcea o însemnată concurență oricării alteia, că articolele de lux ale Franciei erau tot mai mult căutate și că în sfârșit de la începutul politicii agrare germane protecționiste cerealele noastre

¹ Cf. Brackel, *o. c.*, p. 69, 71.

erau acolo mult mai încărcate de dări. Logica geografică e totdeauna mai puternică decât toate înțelegerile diplomaților: cu toată atitudinea dușmănoasă a Ungariei, România întreținuse cele mai însemnate raporturi comerciale ale ei cu Austria și cu depărtata Anglie, care avea nevoie de cerealele noastre și nu putea fi niciodată agrară¹.

¹ Cf. asupra acestora studiile lui Biron (Robin) în *Convorbiri literare*, anul 1902-1903, precum și articolul aceluiași asupra bilanțului în aceeași revistă, anul 1901, August.

CAPITOLUL III.

Viața socială, politică și culturală

Din punct de vedere social-politic, dacă nu ne mărgenim numai la forma exterioară, ci vrem să prindem, să descriem și să explicăm chiar evoluția, putem deosebi în populația românească câteva grupe bine deosebite unele de altele.

În primul rând trebuie cercetat satul, căci din populația actuală a României 86 la sută erau țărani față de 14 la sută târgoveți. Apoi, printre aceștia din urmă, erau și alte naționalități, pe când originara și curată populație românească o formau țăranii, și de aceia numai din clasa țărănească putea să apară în sfârșit adevărata civilizație românească a timpurilor nouă, căci în țărănime tot mai dăinuia încă aceia ce formă în trecut caracteristica poporului românesc. Țăranii alcătuiau însă și până în clipa aceia econonicește cea mai însemnată parte din populație, și chiar în provinciile vecine cu regatul României Românii represintau prin țărănime majoritatea precumpănitoare. În Basarabia tot elementul românesc aparținea aproape numai clasei țărănești; în Bucovina el avea numai o foarte mică însemnatate în clasa funcționarilor și una și mai mică în pătura industrială și comercială. Populația românească din su-

burbiile oraşelor din Ardeal şi Banat şi-a fost păstrat în cea mai mică parte ocupaţiile agricole, iar în Maramurăş, precum şi în dreapta Dunării, Românii erau în întregime ţărani.

Într'un capitol precedent¹ am cunoscut viaţa sătească la originea şi în bazele ei. Ca întregire trebuie să arătăm acum ceia ce s'a introdus nou în această viaţă, sau, mai bine-zis, ce s'a strecurat într'însa, căci ceia ce ne interesează în acest loc este satul şi locuitorii săi aşa cum se găsiu atunci.

Legile politice au influenţat viaţa sătească, dar abia în decursul ultimului veac; încolo, până aici nu se simţiau de fapt decât înrâuririle culturale ale străinilor cari au trăit laolaltă cu unele grupe de ţărani români. De aceia satul românesc din Ardeal sta pe o treaptă mai înaltă de dezvoltare decât cel din regatul României: acolo exista o adevărată stradă a satului în locul drumului murdar şi prăfos obişnuit dincoace de munţi; pâraul care străbate satul avea stăvilare de lemn şi slujia zilnic la spălatul pânzeturilor şi a hainelor. Ici, colo, străzile erau chiar luminate; ograda era ținută curat, câte odată chiar pietruită; casa era clădită sănătos şi trainic, avea ferestre mai mari şi era alcătuită din mai multe încăperi; membrii familiei nu mai dormiau laolaltă cu toţii în aceeaşi cameră; pe pat se întrebuiţa rufărie de in în locul obişnuitei ţesături aspre de lână. În toate acestea se recunoştea înrâurirea de sute de ani a ţăranilor saşi, căci în Regat chiar cel mai bogat ţaran, dacă rămânea ţaran, păstra obiceiurile primitive ale trecutului şi-şi întrebuiţa banii numai ca să cumpere pământ, cât mai mult pământ. În Bucu-

¹ Vol. I.

vina, unde au fost imigrați și coloniști din provincii care se bucurau de o cultură superioară, satul românesc avea de asemeni o înfățișare mai bună, totuși nu putea rivalisa cu satele din părțile sașești ale Ardealului.

Legislația Statului s'a ocupat, cum s'a mai spus, abia târziu de țărani, și înrăurirea ei se poate observa mai bine în România veche, unde de la Stat se aștepta mult și unde acesta — tot odată reprezentantul chemat al naționalității românești — datoria o deosebită atenție celui mai însemnat factor al existenței naționale. Încă de prin anii 1830 au început încercările care tindeau la o modernizare a satului. Înainte de epoca Regulamentului Organic țăranul nu fusese ținut în samă de Stat decât în calitatea sa de birnic, așa încât felul lui de traiu de pe la 1800 era același ca și la 1400, și poate ca și cel de pe vremea Dacilor.

Chiar și Regulamentul Organic, întru cât se ocupa de chestiile sătești, urmăria mai ales scopuri fiscale. Pe baza Regulamentului nu exista încă un Consiliu comunal, căci la țară nu existau comune. *Pârcălabul* sau fruntașul satului, care se alegea numai pe câte un an, avea să adune impozitul personal și să împiedece fuga birnicilor, și în acest scop el putea să recurgă la ajutorul jandarmului rural, nou-creatul *dorobanț*. Se clădia o casă «cu bănci, o masă și un dulap», sau se amenaja una existentă, ca să păstreze într'însa actele fiscale ale satului. Pe lângă acesta, toți țărani, de la cei mai săraci până la cei mai bogați, alegeau din mijlocul lor mai mulți judecători, *jurați*, după obiceiul tradițional; aceștia făceau dreptate în micile certuri zilnice, și anume Dumineca și serbătorile, după slujba bisericească, într'o casă oarecare. În aceste zile se cetiau legile chiar în

biserică sau în «Casa obștii». Pentru puținele cheltuieli ale satului, care de regulă creșteau numai prin ridicarea birului, prin subvenția pentru *dorobanți* și prin jalbele față de instanțele superioare, exista și o Casă de bani a lui. Supravegherea o avea însă totdeauna marele proprietar sau arendaș, care trebuia să asculte toate și să ia măsurile decisive în toate cazurile. Preotul, care în cele mai multe cazuri nu putea decât să cetească și cel mult să scrie, era pe lângă marele proprietar conducătorul țăranilor.

O mare piedecă pentru o dezvoltare mai departe o formă vechiul obicei al Românilor de a locui în mici cătune, cu gospodării împrăștiate — așa-numitele *odăi* sau, la câmp, după numirea tătarască, *târle*. Cu lipsa de drumuri și în ierlene aspre nu era tocmai lesne să se întrețină o legătură între aceste neînsemnate centre, și pe de altă parte părea o imposibilitate să atragi pe Români la așezări mai mari. De aceea se luă cel puțin în Muntenia dispoziția să se strice casele împrăștiate, făcute numai din lemn și împletitură de nuiele și care se puteau ușor transporta și să le reclădească de a lungul șoselei¹.

În curând însă transformarea politică atrase toată atenția, și acestor prime reforme nu li mai urmau altele. Constituția creată în grabă primise puterea legală în 1866, găsind însă pe țărani cu totul nepregătiți în vechea lor organizare. Părțile satului erau împrăștiate, o mare mulțime de ogrăzi izolate acoperiau văile regiunii deluroase și poalele munților; casa era prost clădită și foarte sărăcăcios mobilată; șosele nu erau nici în sate și

¹ *Regulamentul Organic* (București 1847), pp. 46, 232, 367, 371, 490 și urm.; Iorga, *Studii și doc.*, I-II, p. 322, no. CVI.

mai ales nici între sate¹. Pentru marele proprietar țărani, de când deveniseră prin lege proprietari, nu mai erau ocrotiții săi de până acum, ci niște străini pe cari-i putea exploata în toate chipurile. Cu toate că fiecare Episcopie își avea seminariul ei — nu existau pe la 1870 mai puțin de opt seminarii! —, preotul de sat era neînvațat, foarte adesea cu totul preocupat de propriile sale interese lumești și se număra une ori printre cei mai buni mușterii ai cârciumei. Autoritatea lui dispăruse, și cuvintele *popă* și *fecior de popă* erau întrebuințate în loc de cuvinte de ocară. Mulți membri din clasele înalte n'ar fi primit în salonul lor pe preot, căci el era socotit printre plebea de rând. Câteva școli primare se întemeiaseră datorită îngrijirii lui M. Kogălniceanu, dar ele nu corespundeau de loc menirii lor, căci în mijlocul acelei mari miserii și acelui întunecrec învățătorul îmbrăcat orășenește desprețuia pe țărani, fiind el însuși la rândul lui desprețuit la Curtea boierească². Iar partidele politice își risipiseră mulți ani de-a rândul prețiosul timp în zădarnice lupte de calomnii! Și, după ce ele se uniră pentru a combate pe Cuza, deteră țerii o Constituție făcută după model frances și belgian.

Pentru țeran ea cuprindea câteva lucruri bune:

¹ Înainte de 1861 țara avea numai 727 kilometri de șosele; în Moldova cele mai multe erau după vremea lui Mihail Sturdza; în cei șase ani următori se mai construira cam numai până la 100 de kilometri anual (Odobescu, *Notice*, p. 7). Poșta regulată ajunsese în mâna Statului încă supt Cuza, dar numai în ce privește scrisorile interne, și tot așa cu telegrafia, introdusă în timpul ocupației austriace (1854-1856) (*ibid.*, pp. 9-10). Acum România avea o rețea de șosele de 20.000 de kilometri. Cf. Brackel, *o. c.*, p. 55; [Nestor Urechă], *Les routes de Roumanie* (București 1900). În anul 1879, îndată după întemeierea Uniunii poștale universale, și România se alipi la ea. Rețeaua telegrafică avea acum 7.000 de kilometri. În Maiu 1905 intră în activitate legătura cablului Constanța-Constantinopoli.

² V. Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București 1928.

se alcătuiise comuna cu un *consiliu comunal* autonom și cu un *primar* ales, precum și un *notar*, care îngrija de ținerea registrelor, și *vătășei*; exista de acum în colo primărie și arhivă a comunei. Repartizarea impositului și strângerea lui fu luată din mâna funcționarilor Statului și încredințată *perceptorului* ambulant. Preotul nu mai ținu registrele stării civile, ci le luă notarul. Felul de cugetare liberal, progresist al reformatorilor împrumutase odată cu litera Constituției franceze și anticlericalismul frances, îndreptățit istoricește acolo, și era prin urmare dușmănos față de preotul de sat, îngrijindu-se puțin de adânc-înradăcinata credință ortodoxă a țeranului. Preotul nu mai trebuia să fie de acum nimic decât preot, și chiar pentru o o mai bună educație în numeroasele seminarii proaste nu se luară mai de loc măsuri. Pe de de altă parte marele proprietar rămase tot cel pe care-l știm, cu toate că legal el nu mai reprezintă niciun fel de autoritate față de țerani. Chiar și cel mai mic drept de jurisdicție se luă sătenilor, *jurații* dispărură și reapărură abia mai târziu supt un alt nume (judecători comunali) și cu drepturi mai mici. Noile cărți de legi nu scutiră pe țeran nici de cea mai neînsemnată parte din incurcatal drept romano-napoleonian, îmbrăcat în forme fine apusene. Se păstrară până și expresiile lui juridice, care erau și au rămas nepricepute pentru țeran. În loc de a introduce folositoarea instituție a judecătorilor ambulanti — aveau doar pe perceptorul ambulant! —, constrânseră pe țeran, chiar pentru cele mai neînsemnate certuri, să meargă la oraș, unde se găseau «judecătoriile de pace» și tribunalele¹. Aceste certuri priviau mai

¹ Instanțe mai înalte erau Curțile de Apel, Curtea de Casație și Curtea de Conturi.

mult stăpânirea pământului și pentru a le împiedeca ar fi fost nevoie de stabilirea cadastrului. Numai încet de tot s'ar fi putut alcătui acesta printr'o muncă continuă, dar abia în anii din urmă s'au fost gândit la îndeplinirea lui; la urmă planul a fost părăsit, căci așa ceva ar fi necesitat cheltuieli uriașe, pe care țara nu le putea suporta.

Astfel viața sătească se împărți în fiecare din cele peste 3.000 comune nou create ¹ în trei părți. Cea d'întăiu o formau țăranii, cari erau săraci și inculți și nu erau în stare să priceapă drepturile și datoriile lor; numai acei cari după introducerea serviciului militar obligatoriu (de la 1872) slujiseră supt drapel, știau ce înseamnă Statul și șeful său — cel puțin pe acesta din urmă! Ei urau pe notar, care făcea pe boierul și în cele mai multe cazuri îi înșela cu nerușinare; nu aveau nicio încredere în primarul lor, care li era impus de Guvern, adică de partidul de la putere; credeau cu tărie în prevederea divină, în sfinții făcători de minuni și desprețuiau pe preot; în sfârșit considerau școala, care acum, în urma legii instrucției din 1865, copiată mecanic după cea franceză, se încetățenia tot mai mult, ca un mijloc drăcesc pentru ca să-i lipsească de forțele copiilor mai mari, atât de necesare la munca pe micul ogor al familiei sau pe întinsele proprietăți ale boierului; numai țăranul mai chiabur lauda această școală a răului, lacomului Stat, iubitor de persecuții, de oare ce printr'însa fiul său se putea înălța la situația comodă de boier „care nu face nimic” și gustă toate bunurile de pe lume.

A doua grupă socială a satului o formă preo-

¹ Cu privire la numele lor și părțile lor componente să se compare *Indicatorul comunelor urbane și rurale din regatul României* (București 1896).

tul și învățătorul, cari se socotiau ambii ca funcționari. Preotul era într'o măsură mulțămît: el avea de nevastă o fată de țaran, care-l servia ca pe un stăpân, își cumpăra casă și pământ, adesea își însușia și pământul bisericii și se bucura de multe venituri, la care n'ar fi renunțat nicio-dată. În unele casuri el era tot odată și învățătorul satului. Învățătorul obișnuit era crescut la Școala Normală din Iași sau București și se stricase une ori prin cetirea presei de opoziție și de senzație; era nemulțămît cu poziția sa, pismuia pe preot, adesea își amăra viața cu visuri socialiste sau se deda la viții. Preotul și învățătorul trăiau de obicei rău unul cu altul și doar împreună cu notarul represintau autoritatea laică, cea spirituală și cultura.

La Curte trăia numai marele proprietar. Numai puțini membri ai acestei clase petreceau la țară mai mult decât lunile de primăvară și de vară, până la sfârșitul culesului. Toamna și iarna însă, când țaranul fără ocupație vegeta în odaia sa închisă sau în cârciumă, boierul se deda la plăceri și la viața politică, sau pleca în călătorii. Arendașul făcea tot așa, numai cât într'o mai mare măsură. Pe ogoarele părăsite se așeza zăpada de un metru, lupii își așteptau prada; femeia și copiii țeranului stau pe cuptor, dormiau, plâneau și cosiau acolo; stăpânul însă petrecea în murdara odaie a cârciumarului, care da bucuroș pe datorie. Proprietarul, cum s'a spus, era ocupat aiurea; lui nu i se putea cere niciun sfat; la el nu se găsia nici ajutor și nici sprijin.

Pe când se lucra de zor la clădirea Statului modern, nimeni nu se uita la aceste adâncuri nenorocite, din care putea să iasă cea mai mare primejdie pentru viitor. Abia în al nouălea dece-

niu al secolului trecut, pe când o viață nouă se trezia în toate domeniile și mai ales o conștiință de sine nemai observată până atunci, începuse reforma clasei țărănești de către Statul, acum cel puțin într'o oarecare măsură mai binevoitor și mai pricepător.

Ministrului de instrucție Spiru C. Haret îi revine meritul de a fi început această operă.

În primul rând școala primară primi o basă sănătoasă. Se clădiră peste tot școli comode și ieftene, și unii prefecti¹, ca N. N. Săveanu din Putna și Scarlat Vârnăv din Constanța, se folosiră de toate mijloacele poziției lor oficiale și ale relațiilor lor personale ca să înzestreze județul lor cu școlile necesare. Se înființă în 1896 o Casă a Școalelor, și din aceasta s'au plătit clădirile școlare; sprijinul Statului, ajutoare de-ale comunelor și donații ale persoanelor particulare mărinimoase adăugiră mereu mijloace nouă. Aproape șapte sute de școli nouă se deschiseră în timp de șase ani pentru copiii de țerani. Ici și colo se luară chiar dispoziții ca elevii cari aveau de făcut un drum lung și greu să capete masa de prânz la școală în schimbul unei plăți neînsemnate (5 10 bani pe zi) sau pe socoteala amintitelor persoane particulare (*cantine școlare*). Din venitul monopolului cărților de școală se creă un fond ca să procure copiilor fără mijloace cărți și haine. Pe de altă parte se luară măsuri mai energice ca să se mărească frecventarea școalelor, dar, cu toate că Ministeriul dispunea atunci de peste 4.900 de invă-

¹ Țara se împărția în 32 de districte sau județe, care erau administrate de numitul prefect în unire cu un Consiliu județean ales și un Comitet Permanent al lor. Mai înainte erau și împărțiri administrative inferioare, *plăși* sau *plaiuri* (la munte), cu un subprefect ca locțiitor al prefectului; de la 1904, s'a pus peste mai multe comune un *inspector comunal*. V., pentru toată dispoziția administrativă, Aurel Onciul, *Dreptul administrativ român* (Viena 1900).

țatori, cari căpătaseră cu toții în «școlile normale» — din păcate schimbarea de guvern săvârșită în 1905 li-a păgubit organizarea — o desăvârșită cultură modernă și practică, erau necesari însă cel puțin 11.000 pentru ca să dea și în sate pâinea zilnică a culturii, dar budgetul Statului nu putuse întrebuința până atunci mai mult de șase milioane pentru învățământul rural. De aceia s'a recurs la un expédient și s'au grupat copiii din cele cinci clase în trei divisiuni: cea d'întăiu, a începătorilor, frecvența școala numai în ceasurile d'inaintea prânzului, pe când celelalte două primiau instrucția după prânz. Programa s'a simplificat simțitor, dar s'a adăugit cultura rațională a pământului, mai ales cultura legumelor, și mulți din învățatori, buni tâmplari și împletitori de coșuri, împărtășiră elevilor lor cunoștinți folositoare de industrie casnică și lucru manual. Dacă acest minunat învățământ practic ar fi fost continuat și dus mai departe cu același zel de urmașii lui Haret, retras din nefericire a doua oară din motive politice, cele aproximativ 4.000 de școli rurale ale înapoiatului, dar de altfel foarte cumintelui și întreprinzătorului țaran din regatul României ar fi ajuns la cea mai mare prosperitate.

Răpede, dar firesc s'a realizat programul noului învățământ primar într'un mod original, potrivit cu împrejurările locale. Învățătorii se adunau în zilele libere în așa-numitele „cercuri culturale“, pentru ca să se sfătuiască împreună asupra chestiunilor de pedagogie și luminarea poporului; țaranii erau poftiți și ei, și acum, când câștigaseră încrederea că învățătorii îndeplinesc o muncă serioasă, veniau bucuroși și se întorceau acasă cu sfaturi folositoare. Ministeriul publica o revistă cu titlul „Albina“, menită absolvenților școlilor

primare, și societatea „Steaua“, în fruntea căreia stăteau Haret și administratorul Domeniilor Co-roanei, I. Kalinderu, oferia pe prețul de 15 bani cărți bine scrise, cam de 100 de pagini, care răspândiau cultura și se vindeau bine. S'a fost emis chiar părerea de a se înființa teatru pentru țărani.

Învățătorul s'a arătat ca persoana destoinică să învieze la sate interesele sufletești și pe cele economice. Și preoții cari părăsiau acum noile Seminarii — nu mai erau de cât două — cu o cultură mai bună și cari de la legea din 1893 erau siguri de o leafă stabilă de la Stat, își făceau adesea datoria, cu toate că li sta în cale, împiedcând și păgubind, amestecul clerului înalt, care adesea făcea politică și niciodată nu voia să se coboare în popor. Episcopii erau mai mult preoți din București și Iași, cari după moartea soțiilor lor au fost trecut la viața călugărească numai ca să urce Scaunul episcopal. Dacă își ajungeau scopul, ei aduceau cu dânsii tot felul de amintiri din viață, relațiile lor cu rudele, prietenii și protectorii, și adesea și datorii contractate ca să-și satisfacă ambiția. Din călugării obișnuiți, cari foarte adesea vegetau desprețuiți în condiții miserabile, în ignoranță, lene și vițiu — mult mai curată era viața numeroaselor maici, mai mult văduve sau fete sărace de țară —, nu se puteau lua episcopii Bisericii române, acum de la 1885 de sine stătătoare, «autocefală». Statul și partidele politice, care hotărau și în această ramură a vieții naționale, aveau datoria să reformeze complet Biserica și în ce privește elerul superior¹.

¹ Raportul lui Haret către Rege (București 1903), apărut și în franceză sub titlul. „Rapport adressé à S. M. le Roi sur l'activité du Ministre de l'Instruction Publique et des Cultes“. Asupra Bisericii cf. scrierea oficială, *Biserica ortodoxă și cultele straine din Regatul român* (București 1904).

Învățătorul își făcea mai mult decât datoria, iar de mica lui leafă nici nu putea fi vorba. Lui i se încredințase și combaterea alcoolismului. El ajunsese conducătorul satului și ar fi fost într'un grad și mai mare, dacă partidele ar fi voit în primul rând să renunțe la numirea din motive politice a «revisorilor școlari» și la favorisarea proprietarului în dauna învățătorului. El luase parte predominantă și la formarea Bancilor populare. Înainte de 1890 nu exista niciuna; cămătarul era din potrivă singurul creditor. În anul 1891 se creă din inițiativă particulară prima Bancă în marele sat Urziceni (jud. Ialomița). În cei șapte ani următori se mai înființară încă douăzeci, dar izolate: nu era încă o organizație care să le unifice. De când însă Haret acordase acestei mișcări sprijinul său, se înființaseră numai în șase ani peste o mie de bănci, în care se adunau economiile a 80.000 de membri; ele represintau un capital de 8 milioane, și această sumă avea pentru neamul românesc o mai mare valoare decât cele 200 de milioane de capital străin care s'au fost vărsat în industria creată artificial. Pe urmă, în anul 1903, prin silințele tinerilor liberali-democrați se obținuse formarea unei Case centrale a Statului, la București. În fiecare an aveau loc congrese ale membrilor Consiliului de administrație al Bancilor populare, care deveniau astfel mari adunări ale învățătorilor și preoților de sat. Împărțirea de mijloace de hrană țăranilor în cursul ultimei crize se făcuse prin garanția Bancilor populare, și încă în alte privinți au contribuit ele cu folos la combaterea foametei. Tot lor ei se datorește că la ultimele arendări ale moșiilor particulare și ale Statului obștile sătești au putut ajunge arendași, și anume în douăzeci și două de

casuri¹. „Nu este un mai bun platnic de cât țărănul“, spunea autorului unul din cei d'întăiu mari proprietari, care își da bucuros în arendă moșia obștilor satești.

Se cuvenia învățătorului pentru munca lui un mai mare rol politic, o mai mare influență în administrația satului, ale cărui interese le reprezintă mai bine el, singurul om cu carte, decât cei mulți, ignoranți. Învățătorului și preotului, poate și unui represintant al mării proprietăți trebuia să li se acorde necondiționat un vot în Consiliul comunal. Alegerea din nou a întregului Consiliu la fiecare patru ani și dizolvarea lui când partidele se schimbă la cârma Statului, aceasta însemna o imposibilitate de a introduce în sat o mai bună gospodărie. Dacă nu voiau să se provoace noi mișcări țărănești, trebuia să se ajute satele spre o stabilitate și să li se acorde pe mulți ani o muncă liniștită, tăcută, într'o pace lăuntrică. Și, dacă pe lângă acestea marele proprietar ar fi putut fi recâștigat la chemarea sa firească ca agricultor, dacă n'ar fi vroit să-și aleagă politica drept cel mai înalt țel al vieții și ambiției sale, dacă ar fi știut să priceapă comunitatea firească a intereselor sale cu acelea ale micului său vecin și muncitor, atunci abia România, care nu se putea sprijini decât pe sate, ar fi avut o basă sigură pentru viitorul ei.

Această idee pâruse de fapt să fie recunoscută ca dreaptă de mulți politiciani români conducători. Ministrul de Interne din ultimul Ministeriu Sturdza, V. Lascăr, propusese o nouă orânduire comunală, a cărei cea mai însemnată inovație

¹ V. G. Dumitrescu-Bumbești, *Călauza Băncilor populare*, București 1904), precum și lucrarea fraților Pătrășcoiu (București 1903), *Studiu introductiv asupra băncilor populare*.

consta în formarea de «Sfaturi satești». Populația unei obști se împărția astfel în mai multe sate cu administrație proprie, căci numai puține sate erau în stare de a forma singure o comună și a o întreține. Pe când Consiliul comunal își ținea ședințele în satul principal, fiecare sat izolat își avea și o administrație proprie, de și cu un cerc de influență mai restrâns. Însă propunerea aceasta primise multe prefaceri nu prea fericite și multe restrângeri, iar în lupta internă ce continuă între cele două curente din partidul liberal, autorul ei a fost mult îndușmănit și a putut străbate numai foarte cu greu. Astfel nu s'a obținut această nouă lege originală, plănuită cu îndrăzneală, care ar fi fost necesară pentru a face să se nască un sat așa cum îl doriau patrioții români.

Supt Ministerul lui Lascăr se luase în sfârșit măsuri ca să se acorde satului și o mai bună îngrijire igienică; lui i se datorește înființarea primelor *infirmerii rurale*. Aceste modeste instituții au contribuit în măsură simțitoare la combaterea bolilor molipsitoare, care răpiau pe an în sate mii de copii (20% mai mici de un an, 16% în vârstă de la 1 până la 5 ani) și care împiedecau o înmulțire a populației considerabilă în raport cu numărul nașterilor. Din nenorocire lipsiau și aici nu numai banii, ci și mijloacele medicale necesare, căci *agenții sanitari* pricepeau foarte puțin din misiunea lor și nu inspirau mare încredere populației. La acestea se adăugia și nestatornicia împrejurărilor politice, care împietase de curând și în acest domeniu al reformei. De aceia multă vreme încă a fost chemată la patul bolnavului *baba* cea meșteră cu buruienile ei. Printre medicii plătiți de Stat și cari stăteau cu Statul într-o relație asemănătoare aceleia din celelalte țări de

cultură, numai generația mai tânără poseda adevărata iubire de oameni și un patriotism curat. Mulți din medicii mai tineri meritau toată lauda; ici colo ei participau și la «Cercurile culturale» și încercau să îndrepte pe țărani spre combaterea chiar de către ei a bolilor obicinuite și să-i obișnuiască cu măsurile preventive. Pelagra (30 de mii de bolnavi), malaria, alcoolismul, tuberculoza și sifilisul aduceau cele mai mari pustiiri.

* * *

În provinciile locuite de Români, care încunjurau regatul României, satul românesc sta, ce-i drept, sub o administrație străină, dar avea cu toate acestea o viață economică și culturală proprie.

Peste tot, în Basarabia rusească, în Bucovina austriacă și în părțile ce țineau de Ungaria, pentru a lăsa cu totul la o parte insulele mai mici românești, autoritatea administrativă a satului și justiția se slujiau de o limbă străină, care nu era pricepută de cei mai mulți Români, pe când alții o pricepeau și o puteau vorbi numai puțin. Notarul comunei sau funcționarul care îndeplinea sarcina acestuia trebuiau de aceia să fie aproape totdeauna străini, dar în Consiliul comunal erau bine reprezentati Români, cari-și alegeau dese ori primul din mijlocul lor.

Relațiile cu marea proprietate și cu capitalul nu erau peste tot aceleași. Țăranul basarabean era foarte îndatorat la Evrei și Greci și atârna încă mult de boierul său «moldovenesc» sau de urmașul său legal rus, grec sau chiar evreu. În Bucovina relațiile cu proprietarul erau aproape aceleași; dar Evreul care într-o singură persoană era *propinator* (cârciumar), perceptor, consilier comunal, arendaș al impozitelor publice și, cu toate băncile

populare, și cămătar, avea în mai mare măsură în mână sa satul și ducea pe locuitorii acestuia încotro vroia el, pe când în Basarabia legea opria de la excese. În Maramuraș în această privință era tot ca în Bucovina, mai puțin totuși în Ardeal. În această din urmă provincie și influența marelui proprietar abia se observa.

În ce privește condițiile culturale, învățătorul era în Basarabia un Rus sau un «Moldovean» rusificat. Școala rusească nu formă însă nicio primejdie pentru păstrarea naționalității române, căci ea ținea numai câteva luni pe an și avea o durată numai de trei ani; afară de aceasta învățământul era atât de defectuos, încât niciun școlar român nu putea învăța să cetească și să scrie, fie macar cât de cât, limba de Stat. Teama guvernului rusesc de o adevărată luminare a poporului se arăta deci pentru Români, ca naționalitate, de cel mai mare folos. Preoții învățau în seminariul rusesc din Chișinău, capitala provinciei; episcopul lor era Mitropolitul Basarabiei și exarhul sinodului rusesc, și de pe la anul 1830 încoace a fost mai totdeauna un Rus. Dar, de oare ce turma sufletească nu pricepea limba rusească — în unele cazuri contribuia poate la aceasta și o mică scânteie de iubire pentru mai marea patrie pierdută și niciodată autorul acestei cărți n'a auzit acolo pronunțându-se cuvântul «Moldova» fără să se fi exprimat printr'însul o adevărată iubire —, preoții se slujiau foarte adesea în mod tacit, cel puțin pentru predică, de limba «moldovenească». Mai în urmă, datorită ultimelor tulburări politice din Rusia, se dase încuviințare de a se tipări cărți bisericești românești, dar numai cu litere chirilice. În Biserica Basarabiei prin urmare această limbă nu s'a stins cu desăvârșire.

În Bucovina îndeplineau slujba de învățători la sate elevii colegiului perfect organizat de la Cernăuți, în care instrucția era împărtășită în limba germană. Învățământul limbii și literaturii române se făcea acolo cu multe lipsuri. Tinerii aceștia erau bine instruiți și silitori, nu aveau însă nici curaj, nici originalitate, iar în sat jucau un rol neînsemnat. Mult mai stimați erau preoții, cari aveau venituri bune și aduceau cu ei din Seminariul de la Cernăuți sau de la Facultatea de Teologie de acolo cunoștințe solide teologice în sens strict ortodox. Bisericile erau peste tot foarte frumoase, întocmai ca acelea care s'au fost clădit în ultimul timp prin satele din Muntenia, dar nu atât de frumoase ca vechile clădiri din Regat, în felul cărora și Bucovina avea câteva superioare exemplare. Pentru păstrarea lor în bună stare arhitectonică se purta bine de grija aproape peste tot, și era o adevărată plăcere să vezi chipurile bine legate și înalte ale țaranilor întunecați, cu lungile lor plete și în cele mai multe casuri cu ochii negri, în lungile lor cojoace și cu înaltele cizme, ascultând plini de cuviință și serioși slujba bisericească îndeplinită cu evlavie. În mănăstirile de care Cârmuirea îngrijia destul de bine, dar niciodată cu un anumit sentiment de pietate față de trecutul moldovenesc — unele au fost restaurate chiar destul de îngrijit, cu toate că totdeauna foarte împetrișat — trăiau câțiva călugări modești, mai rar virtuoși, cari de altfel se puteau asemăna cu cei din Regat. Dar blajinii preoți învățați, cari une ori aveau atât de multă pricepere pentru cultură și știință, acești păstori sufletești iubiți chiar ici și colo de țărani și ascultați cu atenție învățaseră în școlile lor în special credința față de dinastie și de ortodoxie, și aceste sentimente ei le puteau exprima tot atât

de bine rusește ca și românește, cel mai bine însă poate nemțește. Pentru păstrarea conștiinței românești, pentru răspândirea literaturii românești și pentru îmbogățirea ei, ei nu făceau nici pe departe, cum era și ușor de înțeles în astfel de împrejurări, ceia ce ar fi putut face. Mitropoliții din Bucovina au fost până atunci Români: cinstitul bătrân păstor sufletesc, dr. Vladimir de Repta, mai înainte profesor universitar, înfațișa în cel mai mare grad calitățile și defectele clerului său. Înainte de numirea sa ca Mitropolit Cârmuirea înviase în favoarea lui episcopatul de Rădăuți, dar numai ca episcopat de titlu. Mitropolitul era încunjurat de un consistoriu de preoți români și ruteni; el nu era și nu se simțea însă de loc cap al unei Biserici autonome. Toate hotărârile lui aveau nevoie, din potrivă, de consimțământul Cârmuirii, iar bogatul fond religios era administrat de Stat, fără vre-un control din partea lui și era întrebuințat nu numai pentru scopuri bisericesti și cu atât mai puțin pentru scopuri naționale românești, cu toate că acest fond era o danie a vechilor Domni și boieri ai Moldovei.

În Ardeal și Ungaria, din contra, clerul avea o putere însemnată prin aceia că-și administra singur bogăția și se bucura de o mare independență; de aceia el era în stare să exercite o înrăurire foarte însemnată asupra tuturor ramurilor de viață românească, și el dispunea de toate școlile românești, numai cu un slab control al Statului, cu toate că acesta se pregătia la un mare atac viitor. Păcatul era numai că, în urma evenimentelor religioase din veacul al XVIII-lea, Români erau despărțiți în două lagăre dușmane, în Biserica ortodoxă sau greco-orientală, de care atârna

majoritatea populației românești, și cea unită sau romano-catolică.

Cea d'întâlu căpătă un Mitropolit abia cu Șaguna. Șaguna dăduse acestei Biserici și minunata ei organizație populară, defăinată de protivnici supt motivul că ar fi calvinească. Un Consistoriu, în care se primia și laici, sta alături de Mitropolit, și tot așa cu si fraganii lui din Arad și Caransebeș. În Sibiiu, reședința Mitropolitului, precum și în cele două reședințe episcopale, existau Seminare, din care ieșiau toți preoții ortodocși ai satelor românești. Acolo se bucurau de o instrucție care, conform cerinților Statului, îi ajuta chiar la învățarea limbii ungurești ca limba străină; se ocupau însă și de limba și literatura română, dacă nu și cu istoria Românilor, căci aceasta nu era îngăduita. Învățătorii erau cu toți buni Români, în parte chiar apostoli entusiaști ai neamului lor, iar tânărul cleric cetia cărți și gazete naționaliste. El intra în cariera sa cu conștiința că vine la frații sai mai puțin culti ca să-i ferească de primejdioasa înstrăinare de sentimentele naționale și făcea slujba bisericească în limba românească. Din clipa în care intra în slujbă — și aceasta se potrivea și pentru preoții uniți —, el era cel d'întâiu om din sat și avea mult mai multă încredere decât toți Ungurii și Evreii ce stau în slujba guvernului. Veniturile preotului erau în genere foarte bune, și un mic capital se aduna în cursul a câtorva ani în mâinile „popei”. Familia lui oferia țăranilor o pildă de activitate, cultură și mulțămire; fiii preotului erau de cele mai multe ori cei d'întâiu în școala satului. Și acolo, în școlile „confesionale” întreținute de Biserică, nu lucra un dușman, nici un rival sau piznaș al preotului, cu toate că învățătorul era prost plătit și un reprezentant, ba adese ori un coleg de Seminarium al

popii, care era crescut în aceleași idei și se închina aceluiași ideal înalt. Preotul și învățătorul împărtășiau țaranului cultura, îi dau sfaturi bune și indicații politice la alegeri și la nevoie îl ajutau să facă un împrumut la una din cele nouăzeci de bănci ale Românilor ungaro-ardeleni¹.

Biserica românească unită din Blaj căpătase ceva mai înainte încoronarea prin înființarea unui Scaun metropolitan. Finul, învățatul, activul și vioiul Mitropolit Victor Mihályi de Apșa, care se tragea dintr'o familie nobilă din Maramurăș, era capul Bisericii, căreia îi aparțineau nu mai puțin de trei episcopate și anume acela din Gherla, în colțul nord-răsăritean al Ardealului, din Oradea-Mare și din Lugoj. Veniturile acestea erau cu mult mai mari decât acelea ale episcopilor ortodocși, căci această Biserică favorisată și sprijinită mai din vreme de Stat dispunea și de multe danii, pe care le oferiseră Habsburgii veacului al XVIII-lea, și astfel de ex. Mihail Pavel, un fiu de țaran, a putut în lunga sa activitate preoțească la Oradea-Mare să adune o mare avere, pe care de altfel a întrebuințat-o numai în scopuri culturale și de binefaceri, devenind astfel cel d'întâiu ciitor al neamului său în ultimele decenii. Din acele venituri și din daniile celor de o credință, cari formau un milion, trăiau preoții uniți și se întrețineau școlile primare. În Seminariul din Blaj și tot așa în alte câteva ale Bisericii unite școlarii se însuflețeau pentru dogma istorică romană și nu mai puțin pentru neamul românesc. Numai foarte puțini preoți cultivau prin excepție învechitul ideal fanatic al «confesionalismului» și astfel de păstori sufletești, cari slujiau întâiu pe Papa și numai în

V. asupra acestor bănci un articol în revista bucureșteană *Le mouvement économique*, anul I (1904-1905).

al doilea rând națiunea lor, aveau numai puțină trecere, căci un zel mai nobil anima toată româ-nimea Ardealului, până jos la țărani.

Împotriva școlii românești luptă de mult Statul unguresc, care lucra pentru cunoscuta «idee de Stat» maghiară. Concurența școlilor primare cu limba de predare ungurească, mai bine organizate, a smuls într'adevăr câțiva elevi școlilor românești, dar și aceștia rămăseseră în marea lor majoritate tot Români, cu toate că își însușiseră limba ungurească destul de bine. Cei mai mulți copii se duceau însă la școala neamului lor, a limbii lor materne și a religiei lor. Numai puțini învățatori români trecură în slujba Statului și erau de aceia aspru criticați de consângenii lor. Încercarea de a înființa în ținuturile locuite de Români multe grădini de copii cu limba de predare ungurească n'a avut un succes prea strălucit; din po-trivă, Români își făcuseră și ei ici, colo în orașe grădini de copii de-ale lor. O mult mai grea lovi-tură ar fi fost legea instrucției plănuită de minis-trul Berzeviczy, dar el căzuse odată cu Minis-terul Tisza jertfă ultimelor alegeri. După pla-nul acestuia se acordase un mult mai mare rol învățării limbii ungurești în toate școlile confe-sionale, și se prevedeau măsuri severe pentru a se exercita un control mai eficace. Exista mai ales teama că supt apăsarea unei astfel de legi multe școli primare române naționale erau să fie închise, dar, de oare ce țăranul trăia printre alți țărani tot de neamul său, locuia așa de izolat și afară de aceasta în cele mai multe ținuturi ale Ardealului nu existau aproape de loc Unguri, nu era deci nicio primejdie ca Românul, numai pe urma constrângerii la frecventarea unei școli stră-ine, să fi putut uita propria sa limbă. Guvernul,

pentru a-și atrage câțiva preoți, oferise clerului românesc de ambele religii o leafa de Stat, care a și fost primită de unii; dacă totuși prin aceasta se puteau influența sentimentele naționale ale acestora, rămânea foarte îndoielnic. Cu privire la autonomia Bisericii unite, ale cărui precepte și organizație concordau în unele puncte cu ale Bisericii catolice a Ungurilor și ai cărui conducători au luat parte chiar la sinoadele acestora, s'au și dat pe față temeri¹.

În afara Regatului orașele aveau o însemnătate cu totul secundară pentru Români. În Basarabia se găseau Români mai mult în mahalale, pe când în centrul miserabilului, murdarului și înapoiatului oraș — numai capitala Chișinău era în parte pietruită și luminată — locuiau numai săraci negustori evrei și mândri funcționari ruși. Nici măcar un singur târg n'avea în majoritate populație românească.

În Bucovina orașul sau târgurile care sămăneau cu el formau aproape exclusiv un punct de sprijin pentru Evreimea care năvălia cuceritoare; mici dugheni cu activi negustori murdari de cea mai săracă specie erau podoaba lor reală. Funcționarii, cari aparțineau tuturor naționalităților Imperiului, dar mai ales celor represintate în Galiția, locuiau în cele mai bune case. Nobilul sta mai mult la moșia lui și avea în oraș numai o casă de descindere. Astfel micul Evreu era peste tot stăpân: în Cernăuți numărul «cetașenilor nemți» de credință iudaică trece peste 17.000, pe când nicio altă naționalitate nu atingea un număr de suflete de 10.000 și Românii ca și Polonii numărau numai ceva peste 7.000. În Sadagura, un târg care trecea

¹ Bunea, *Discursuri, Autonomia bisericeasca, diverse* (Blaj 1903), p. 141 și urm.

drept loc sfânt, nu numai pentru Bucovineni, ci și pentru Galițieni și Evreii moldoveni, locuia în mijlocul tovarășilor lui de credință, cari îl adorau, un mare rabin, un „fiu al lui David“.

Potrivit cu Constituția din Búcovina, țara avea o Dietă basată pe alegeri. Din cei treizeci și unul de membri ai ei, zece erau aleși de marii proprietari, doisprezece de sate și șapte de orașe. Însă, cum s'a spus, Românii nu jucau acum niciun rol în orașe, și de aceea acestea nici nu erau reprezentate în Dietă de Români. În sate Slavii de diferite nuanțe aveau acum, ce-i drept, majoritatea, dar o majoritate foarte neînsemnată, care nu se observa în Dietă. Numai marea proprietate era în parte românească.

Boierii mari și mici aveau mai mult vederi austriace și țineau morțiș la privilegiile lor politice și sociale. Numai unii din ei, ca familia Hurmuzachi și Flondor, arătau oarecare interes pentru naționalitatea lor și pentru cultura românească. Un om ca Nicolae Vasilco trecuse la Ruteni și ajunsese unul din șefii lor cel mai cu vază; «nimeni să nu mă întrebe», a spus el odată în dietă, «ce am fost, ci numai *ce sânt acum!*»... Pentru viața românească în total, cei de aici n'aveau aproape nicio inclinare, și trecuse de mult vremea când casa Hurmuzacheștilor din Cernauca, care de altfel acum se afla pe mâna Evreilor, formă locul de întrunire al tuturor naționaliștilor români, cari scăpau aici de urmările din Ardeal și din Moldova. În cercurile înalte românești din Bucovina România însăși era privită cu o indiferență din ce în ce mai mare, sau cu desprețul obișnuit la funcționarii austriaci. Când regele Carol într'o călătorie se opri câteva clipe la gara din Cernauți și ținu cerc cu numeroasele persoane prezente,

i se dăduse de către baronul Mustatza (de origine greco-moldovenească), căruia regele îi vorbise românește, caracteristicul răspuns: «Sântem crescuți nemțește, Maiestate», din care pricina Suveranul român, jignit se depărtase de el.

După cele spuse, ni putem închipui cât de greu avuse de luptat partidul românesc în Bucovina; el nu putuse câștiga nimic și abia își putuse apăra ce avea. Din clasa românească mijlocie nu se născuse încă până în al nouălea deceniu al veacului trecut niciun singur conducător. Mult iubitul de către țărani dr. G. Popovici, care adusese puțină viață în aceste cercuri ferocate ale lenei și vanității, trecuse în timpul din urmă în România, unde era să fie ajuns de o cumplită nenorocire, și tot așa ziaristul născut în Ardeal, G. Bogdan-Duică, care prin ziarul partidului național trezise pricepere pentru interese mai înalte și pentru cultură. Urmăririle sistematice și confiscările guvernului local supt guvernatorul dușman Românilor, Pace, scoborâseră presa românească la reviste speciale bisericești, cum era «Candela», care apărea de mult în românește și ruteneste, sau la mici organe palide, care apăreau numai de două ori pe săptămână, ca iute decedata țara glorie: «Deșteptarea».

Așa stătea cu politica românească când tânărul director de bancă de pe atunci, dr. Aurel Onciul, care ca scriitor se manifestase printr'o bună lucrare despre «Starea constituțională a României» și ca jurnalist prin scoaterea «Privitorului», un îndrăzneț organ critic, dar foarte puțin răspândit, se întorsese din Brünn în patria sa, Bucovina. El voise să-și facă o carieră politică și de aceea nu se dete îndărăt nici de la cele mai violente atacuri împotriva concurenților săi, ba chiar împotriva

României și a societății românești, pe care o încărcase de cuvinte insultătoare. Programul său era să se lege cu Rutenii, să realizeze o reformă agrară și prin aceasta să ridice în țară viața economico-financiară. Cârmuirea păruse că-l sprijină într'aceasta, și el învinse la alegeri, mai ales fiindcă mulți preoți și învățători, cărora li făgăduise o leafă sau venituri mai mari, votaseră pentru el și prietenii lui. După biruința boierii capitulară în fața adversarului lor fără scrupul, și în locul *Deșteptării* partidului lor apăru ca organ românesc faimoasa *Voința Poporului* a lui Onciul. După tot felul de coaliții Dieta porni lucrarea de reformă; ea a putut fi dusă la un bun sfârșit, stătea însă în afara idealului național și a intereselor neamului românesc.

Aceste fapte arătau foarte lămurit la ce primejdii e expus un popor când fără o clasă mijlocie el e alcătuit numai dintr'o boierime mai mult sau mai puțin decăzută și din bieți țărani plini de invidie și incuți; cu ajutorul puterii numerice a acestora din urmă, orice om doritor de fapte, cuminte și fără scrupul, se putea înălța la un loc de frunte, chiar dacă binele întregului neam suferia prin aceasta.

În Ardeal și în părțile românești ale Ungariei nu exista o astfel de primejdie.

Nici aici Românii nu erau stăpâni pe orașe; acestea, din potrivă, aparțineau în cea mai mare parte vechii aristocrații burghese a Sașilor producători de comerț și industrie, precum și noii funcționari ungurești. Elementele românești din orașe le formau, întocmai ca în Bucovina, mai mult locuitorii mahalalelor, cari trăiau în condiții țărănești, aici firește mult mai bune. Așa Brașovul număra aproape șase mii de Șchei, cari ocupau

suburbia de sus, și printre ei erau multe familii cu stare și chiar foarte bogate. Și în vechiul oraș Brașov, care la Români se numia *Brașovechiu*, se găseau foarte mulți locuitori români, cari se ocupau mai mult cu meșteșugurile. Mult mai mic era însă numărul Românilor din clasele de jos la Sibiu, precum și la Bistrița și în alte orașe de provincie. Din potrivă, în mica Orăștie ei jucau un rol mare.

O treaptă socială superioară o formau preoții, profesorii mai înalți, avocații și medicii, ici colo și funcționarii de bancă. În fiecare oraș seafia un protopop român, și se întâmpla uneori ca pentru ambele contesiuni exista un protopop. Unele biserici, așa de pildă cea neunită a Sf. Nicolae din Șchei, aveau venituri mari, rente și moșii și contribuiau mult la dezvoltarea vieții românești în orașe. Profesorii funcționau la școlile primare și la seminarii, la gimnasilor (în Brașov, Blaj, Beiuș și Năsăud), la școlile de comerț (numai în Brașov) și la școlile de fete (în Brașov, Beiuș, Sibiu și Blaj). Ei învățaseră la Cluj sau Budapesta la Universitățile ungurești, unii chiar la Viena sau în Germania, rare ori și în România și trecuseră examenul de Stat unguresc pentru învățământul secundar. Când nu se alipiau din motive mici la diferite partide, ei formau ca total un factor foarte însemnat pentru cultura românească și pentru menținerea ei pe domeniul național. Prin relațiile lor zilnice cu poporul, avocații, diplomați ai ambelor Universități ungurești, erau totdeauna în stare să însuflească viața unei mișcări politice. Aceasta s'a arătat limpede prin aceea că, după ultimele alegeri, cu toate că de ani de zile încetase la Sibiu activitatea disolvatului comitet național, oprit de către Stat, Românii, datorită activității avocatului la oraș și aceleia a preotului la țară, au

putut trimete nu mai puțin de opt reprezentanți în Parlamentul din Budapesta. În felul acesta s'a arătat un mai mare zel și o mult mai aprinsă însuflețire, iar inviolabila solidaritate românească, de la episcop până la muncitorul cu ziua, se dovedi în mod strălucit. Și la multe alegeri de comitat, adevărat la acelea în care se hotărau membrii Consiliilor comitatense, Românii au avut mai ales în Banat un bun rezultat. Numai că trebuiau promovate în această privință interesele culturale din partea cercurilor românești conducătoare din orașe prin societăți literare și științifice și întruniri pentru luminarea poporului.

La un răpede proces de maghiarizare într'un viitor apropiat nu trebuia să se gândească nimeni. Numai câțiva funcționari de Stat își tagaduiau naționalitatea și adoptau nume ungurești, dar în sinceritatea convertirii lor nu credeau decât doar interesații. Casătorii amestecate între Români și concetățenii străini, ca acelea din Bucovina, erau aici o raritate, și chiar foarte des generația a doua se întorcea la naționalitatea părăsita de tată. Mulți Români buni poartă azi un nume unguresc, care a fost impus vre-unuia din strămoșii lor.

* * *

În România propriu-zisă trebuie să deosebim în ceia ce privește viața orașenească târgul, orașul de provincie și Capitala.

Târgul moldovenesc sămăna în toate privințele cu cel din Bucovina, numai că aici Evreul, de altfel tot atât de murdar, nu se bucura de drepturi politice mai mari. Strada era tot atât de lungă, prăfoasă și murdară; se vedeau aceleași dugheni joase, întunecoase, în care se vindeau

mărfuri ieftene și proaste; țărani schimbau după același sistem produse bune ale solului cu fabricate proaste; și aici se observa peste tot, pe ascuns, camăta.

La o parte de furnicarul negustorilor săraci, dar zgomotoși, funcționarul român trăia într'o casă draguță, cu o grădină în față; el era un plăcut om de societate, dar ceva cam greoiu, și se dădea prea mult plăcerilor și politicei de partid. Dacă aceasta din urmă nu l-ar fi amenințat mereu cu mutarea și chiar cu destituirea, ar fi fost și el un bun reprezentant al puterii Statului, dar în împrejurările acelea, în care numai profesorii și funcționarii mari înalți judecătorești puteau privi sigur în viitor, el trebuia să deie ajutor la ocazie de alegeri, să-și caute un protector și une ori să-și economisească și câte ceva care nu-i venia din leafă, pentru greul «timp de opoziție». Agitația politică se făcea în acest mic centru supt supravegherea prefectului, a reprezentantului său, care în loc de subprefect ajunsese administrator de plasă, și chiar supt acela a primarului, folosindu-se de toate mijloacele cinstitute și necinstitute. Țăranul își da cele mai multe ori votul fără să fie prea lămurit asupra însemnătății acestui act și urma în aceasta adesea, dorinții funcționarilor administrativi sau amenințărilor celui ce-i da de muncă și une ori și făgăduielilor, chiar cinice, ale candidaților, cari nu se dau în laturi nici de la primejdioasa făgăduială a unei împărțiri de pământuri. Evreul nu se amesteca pe față în politică și, dacă ar fi făcut-o, amestecul lui ca alegător sau ca ales n'ar fi însemnat decât încă o întărire a lipsei de moravuri legată de viața politică.

În târgurile din Muntenia, care erau mult mai slab populate, Evreul lipsia. Aici mai ales țărani

își dau întâlnire pe vremea bâlciurilor, care în Muntenia pierduseră mult mai puțin ca în Moldova însemnătatea lor economică. La bâlciul de la Râureni (Vâlcea) se îngrămădiau timp de mai multe săptămâni sate întregi, pe când vestitul bâlcu evreiesc de la Folticeni represinta din potrivă o distracție a orășenilor, cu panorame, musici și reprezentații populare. De altfel în Muntenia nu s'a aplicat sistemul de a forma *târguri* prin atragerea străinilor numai în interesul tezaurului Statului. În momentul la care am ajuns, din contra, unele sate destul de mari, frumoase și bogate (ca Rucărul din județul Muscel) tocmai de aceia n'au fost ridicate la rangul de târg ca să se împiedece intrarea străinilor.

În orașul românesc de provincie trăiau de fapt străinii și Românii unul lângă altul.

Străinii erau în Moldova aproape exclusiv Evrei; colonii creștine de străini erau numai puține, și nici acestea n'aveau o organizație. În opoziție cu aceasta Evreii aveau organizațiile lor religioase deosebite, rabinii și *hahamii*, cari tăiau vitele după ritul ebraic și despărțeau *coșerul* permis de *triful* spurcat, care se vinde creștinilor. Ei aveau școlile lor proprii—dar numai un gimnasiu în București—, care erau în genere clădite foarte puțin igienic și în care predau numeroși *belferi*, nespun de prost plătiți. La Iași și Botoșani aveau și spitale, cu toate că bolnavii lor erau primiți și în spitalele românești, care poartă numele vre-unui sfânt, mai ales al Sf. Spiridon dătătorul de sănătate, și din care foarte multe sânt fundate de persoane particulare. Acești străini locuitori ai orașelor moldovenești nu formau însă o singură clasă; în complicata ierarhie existau, din contra, trepte foarte deosebite, de la nenorocitul meșteșugar sau negustor de mă-

runțișuri, care abia își putea câștiga ceapa cea de toate zilele și rătăcia îmbrăcat în zdrențe nepus de murdare, până la bogatul bancher, la medicul cu clientela mare sau la arendașul de moșii întinse. Nu lipsia nici interesantul tip al ziaristului evreu; el nu redacta însă foi evreiești — nu exista decât o singură foaie în jargon —, ci foile de partid românești, și chiar cu multă însuflețire. Foarte răspânditul ziar bucureștean *Adevărul*, care combătea dinastia și nu-și vedea, de fapt, decât numai de interesele sale zilnice, era cu totul în mâna Evreilor.

Până sus la bancher, muncitorul evreu și omul de afaceri vorbeau numai nemțește, adecă jargonul iudeo-german. Evreii erau în relații numai între ei. Drepturile politice li erau indiferente, căci asupra sărăciei sau bogăției lor dreptul de a alege și a fi ales nu putea să aibă nicio influență.

Altfel sta cazul cu pătura intelectuală evreiască, care se cultivase în școli românești, făcuse serviciul în oastea românească și care putea participa la viața politică tot atât de puțin ca și negustorul de mărunțișuri și cămătarul. Unii dintre acești cei mai buni represintanți ai națiunii evreiești din România vorbeau binișor românește; acei cari vorbeau limba de Stat fără greșală erau pe atunci însă o mare raritate. Ei cetiau și scriau românește în domeniul literar și științific. De origine ebraică era naturalistul Barasch și filologii Tiktin, Șăineanu (trăiește acum la Paris) și Gaster (acum rabin la Londra), precum și poetul Ronetti Roman (naturalizat), pe lângă cari erau mulți alții de o însemnătate mai mică. La aceste persoane excluderea de la viața politică era o mare durere, și li s'ar fi putut face dreptate ținându-i în samă la o naturalizare individuală, însă politicianii de pe

acel timp preferau pe omul de afaceri evreu. Dar o condiție de la sine înțeleasă, care încă nu fusese îndeplinită, era aceea ca ei însuși să înceieze cu totul purtarea lor rezervată ori dușmanoasă față de românism și să se contopească sufletește cu societatea românească. Pentru aceasta însă învațământul public avea o datorie pe care n'o îndeplînise. Trebuie apoi să se mai observe că societatea românească din Moldova-de-sus, foarte îndatorată și total fără energie, nu mai desprețuia intrarea în relații sociale cu Evreii cei mai bogați, cari vorbeau franțuzește și românește.

În principatul de odinioară al Munteniei se găseau Evrei în masă numai în orașele mai mari și în porturi, în București, Brăila și Craiova. Cei mai mulți au fost venit din Moldova și aparțineau ramurii galițiene. Alții însă ca număr erau mai puțini, formau comunități de Evrei spanioli, și dintre aceștia mulți vorbeau binișor românește.

Grecii din Brăila formau cea mai însemnata comunitate grecească din țară. O frumoasă biserică grecească este încă una din podoabele regulat clăditului și curat ținutului oraș de la Dunăre; cea nou construită la București îi rămâne cu mult în urmă, și era și mai puțin frecventată. Sume însemnate se trimeteau din Brăila pentru scopuri de cultură elenică și pentru idealurile politice ale elenismului. Mulți căutau să-și mărite fetele la Constantinopol și în Grecia. Grecește se cetia cu zel; în București apărea chiar ziarul grecesc Πατρις («Patria»). Une ori se vedea în prăvăliile cas lor comerciale din Brăila chiar regeli grecesc Gheorghe și alte tablouri patriotice. Ceilalți Greci împrăștiați prin țară și în localități mai mici nu posedau însă o conștiință națională așa de pronunțată.

O organ sare a locuitorilor bulgari din orașele

românești nu se simția: persoane isolate contribuiau la fondul pentru revoltele și omorurile din Macedonia, și, poate că făceau ici și colo și unele servicii de spionajiu Statului bulgăresc; cu prilejul omorului Macedoneanului M. Hăileanu se descoperise cel puțin existența unui punct central primejdios de propagandă bulgărească în București.

Colonia austriacă nu era organizată ca atare; Sașii ardeleni, cari până pe la 1880 fuseseră în fruntea elementului german din București, își aveau acum societatea lor aparte. Ungurii țineau biserica lor calvină și școlile corespunzătoare și scoteau de o bucată de vreme și o gazetă. Colonia cea mai însemnată și tot odată și cea mai bine organizată era aceea a Germanilor din Imperiu. Acum li aparținea în primul rând biserica evanghelică din Strada Luterană, și la solemnități steagul Imperiului era ridicat alături cu cel românesc la biserică și la școlile ce stau în legătură cu ea — printre ele o școală reală cu șase clase. Germanii aveau și desăvârșite instituții de diaconese, o școală mai înaltă de fete pe Strada Diaconeselor ni un sanatoriu. O societate germană de gimnastică (Turnverein) exista de mult, și una din cele mai frumoase săli de concert din București era cea de la „Liedertafel“. „Rumänischer Lloyd“ și „Bukarester Tageblatt“, de astfel foi mediere, apăreau în București mai ales pentru Germani, pe când foile scrise franțuzește: „L'Indépendance Roumaine“, pe atunci un organ perfect redactat și „La Roumanie“, nu erau umvă pentru colonia franceză ci represintau numai părțile liberalilor și conservatorilor pentru străinătate. Și în orașele aici mici se observa solidaritatea Germanilor. Șvabii din Turnu-Severin, cari se așezaseră aici cu vreo optzeci de ani în urmă, și-au fost păstrat caracte-

rul lor german și de curând se formase în micul Târgul-Jiului, ca să dăm numai un exemplu, o buna școală primară germană¹.

În toate privințele Germanii datorau mulțămire clerului luteran pentru cele săvârșite. Clerul catolic juca, bine înțeles, un cu totul alt rol și nu se punea în serviciul unei naționalități. De prin anul 1880 Biserica romană se organizase unitar, și șeful ei era arhiepiscopul din București, care își clădise o frumoasă reședință și dispunea de două biserici mari: de noua și luxoasa catedrală Sf. Iosif, care era legată de un Seminarium, și mai vechea, dar restaurată *Bărăție* (biserica barăt-ilor, a Franciscanilor unguri). Prelatul, în care se puseră mari speranțe, Xavier de Hornstein, se trăgea dintr'o familie elvețiană și nu era prea iubit la Curtea regelui catolic, dar nici în alte cercuri nu era prea mult cunoscut. Catolicismul lui părea că pornește din influențe străine. Clerul putea fi une ori mai bine ales; membrii lui însă făceau parte din diferite naționalități; Francesii cel puțin duceau propaganda religioasă în familiile din aristocrație, cunoscătoare de limba franceză. Episcopul din Iași fusese până în ultimii ani un fost profesor la Universitatea din Freiburg din Elveția și tot Elvețian de origine, Dominique Jacquet. După ce, din cauza vechii neînțelegeri cu clerul unguresc, din cauza dreptului, reclamat de episcop de a numi preoți de sat de orice naționalitate în comunitățile ungurești catolice din Moldova, se retrăsese, în locu-i fusese numit episcop la Iași meritosul Italian și prieten sincer al României, Camilli. Administrarea acestei diocese corespundea

Cf. Teuschländer, *Geschichte der evangelischen Gemeinde in Rumänien* (București 1891) și H. Meyer, *Die Diaspora der deutschen evangelischen Kirche in Rumänien, Serbien und Bulgarien* (Potsdam 1901).

mai mult interesului Statului român. Calugăriile de la Sacré Coeur și Notre Dame de Sion, Ordine franceze, înființaseră la Iași, Galați și București mărețe școli de fete; instrucția era însă în multe privinți defectuoasă și casuri de proselitism provocaseră (1904) un proces împotriva Surorilor, care însă au scăpat de pericolul amenințator de a-și vedea instituturile închise¹.

Locuitorii români din orașe se împărțiau în patru categorii sociale.

În Muntenia ca și în Moldova avem întâiu pe locuitorii din suburbii, cari după turcescul *mahalâ* se numiau *mahalagii*. Suburbiiile erau în toate orașele foarte întinse, rău administrate și rău păzite. De la începutul administrației moderne autonome a Statului, nu se avuse curajul de a se hotărî fără nicio considerație un teritoriu măsurat pentru aceasta, așa că orașul cuprindea de fapt și mai multe sate. Locuitorii acestora din urmă erau mai mult oameni săraci și puțin culți; casele lor sămănuau cu acelea de la sate, dar starea lor era mai rea decât aceea a sătenilor, căci ei nu dispuneau de diferitele privilegii ale legii agrare și afară de aceasta trebuiau să plătească impozitele comunale orașenești. Unii dintr'înșii erau căruțași și, ca atare, înainte de introducerea drumurilor de fier aveau un frumos câștig ca *grânari*, cărăuși de cereale; pe urmă însă acesta s'a tost dus pentru totdeauna. Acum ieșiau la piață cu căzăturile lor de mârțoage și așteptau răbdători să fie chemați pentru transport. Numai puțini aveau un meșteșug și abia în vremea din urmă s'au fost introdus din nou printr'o lege vechile corporații

¹ V. nota lui C. Auner, în *Enciclopedia română*, supt cuvintul *România (Biserici)*. Lucrarea lui A. Abt, *Die katholische Kirche in Rumänien* (Würtzburg 1879), nu mi-a fost nici până acum la îndemână.

desființate mai înainte, a căror conducere stătea în mâni românești. Legea Missir, care provocase o mare nemulțămire față de Statul român¹, mai ales fiindcă fusese greșit înțeleasă, cuprindea și hotărârea că se cerea o autorizație specială când cineva voia să exercite un meșteșug și că șeful corporației avea să exercite un control asupra condițiilor în care se lucra. Până atunci legea aceasta n'adusesse de altfel încă roade vizibile. Încă și mulți mahalagii își găseau ocupație în fabricile din București, mai ales în fabricile Statului, pe lângă numeroși străini. La construirea caselor, foarte activă până în ultimul timp, găsiseră întrebuințare mai ales Italieni, cari erau chemați și la șosele, precum și foarte ieftenii și veselii lucrători țigani din satele vecine.

Sărăcia și îndrăzneala acestor mahalagii bucureșteni li-a fost procurat un loc nu prea strălucit în luptele politice. Partidele îi organisaseră ocașional militărește și, în schimbul unei rasplăți mici sau a făgăduielii unei slujbe modeste în serviciul Statului, ei apăreau — alegători sau nu, de asta puțin li păsa — în localurile de vot ca bătăuși, cari prin strigate, injurători și lovituri împiedecau de la vot pe dușmanul politic al mandatarilor lor. Unul din capii lor, un cunoscut bețivan, s'a fost ridicat în felul acesta până la rangul de deputat în Camera conservatoare. Cu toată legea nouă (1904), care garanta votul secret, s'au petrecut grație activității lor scene de violență și la alegerile din 1905.

O clasă superioară a burghesiei române, care să fie capabila de comerț și de întreprinderi, abia dacă exista în Moldova; în Muntenia însă, unde multe elemente grecești, bulgărești și albanese

¹ De aceea legea apărură și în traducere francesă și germană, *Loi pour l'organisation des métiers* (București 1903).

s'au fost pierdut în populația românească și se pierdeau încă zilnic, o astfel de clasă era destul de tare. În viața lor socială aceste cercuri veniau în atingere cu poporul, dar numai puțini capatau intrare în societatea cercurilor înalte. Cu clasa funcționarilor, din potrivă, ei întrețineau foarte des relații și se stabiliau legături de familie, cu toată deosebirea, de obicei foarte mare, a felului lor de viață.

Starea funcționarilor nu era de loc mulțămitoare. Lefurile, înainte prea mari, fuseseră prea mult scăzute în ultima criză financiară, iar printre funcționarii superiori, foarte adesea netrebuincioși, numai foarte puțini căzuseră jertfă a acestor greutăți. Chiar acum în urmă se creaseră noi posturi, absolut zădarnice, pentru partizani. Noua lege a pensiilor, care înlăturase multe abusuri, părea că acordă mijloace de viață prea restrânse; însă, față de îngrămădirea pensiilor, Statul nu putea face mai mult. Cel mai rău era însă sistemul după care se numiau, se înaintau și se înlăturau funcționarii. În administrație, sau nu se cerea nicio calificare specială, sau diploma de licențiat al Facultății de drept era socotită suficientă. Inșă, cu reaua organizare a Facultăților respective, nu era nimic mai ușor de cât să se obție în trei ani de zile o astfel de diplomă. Numărul acelor care o posedau era prin urmare foarte mare, și de aceia alegerea se făcea printre aceștia, dar chiar și printre candidații înă fără diploma, după motive de partid. Mulți tineri și-au fost creat de regulă până în ultimul timp cariera lor viitoare de funcționari ai Statului, făcând încă din vremea studenției servicii guvernului sau partidelor în opoziție, petrecând întreaga școală a oratorului de vorbe goale și puțin sincer și stricându-și caracterul și judecata

pentru toată viața prin multă vorbărie. O schimbare a guvernului răsturna apoi pe astfel de oameni. Atunci ei se folosiau de diploma lor ca să facă pe advocații, de și erau destui de aceștia. Adesea se făceau și datorii, care erau să fie plătite la o viitoare numire sau la o înaintare. Pentru a nu pierde această speranță a unui viitor mai bun, „agitația politică” era continuată mai departe și chiar din ce în ce mai cu aprindere. Dacă timpul cât partidul opus sta la cârmă ținea prea mult, această agitație atingea o culme îngrijitoare; insultele din discursurile către „popor”, insultele din ziarele de partid¹, pe care le redactau adesea astfel de oameni, deveniau din ce în ce mai fără scrupul; chiar și față de rege se purtau în chipul cel mai necuviincios. Presa partidului conservator cuteză chiar odată, pe când se afla în opoziție, să discute cu satisfacție asasinatul din Belgrad! Atunci sosia în sfârșit timpul critic de mult așteptat: „voința poporului” era împăcată și opoziții sărăciți și împinși la extrem chemați să guverneze. Zilnic aveau loc noi schimbări de funcționari; mulți funcționari capabili își pierdeau locurile fiindcă trebuiau răsplătiți „partisanii” noului guvern. În cea mai mare parte ceata politicianilor se compunea din astfel de oameni, la cari se asociau persoane cu dare de mână, independente economicește. Acestea din urmă socotiau drept cel mai înalt scop al vieții lor participarea la guvern, sau macar cinstea de a fi

¹ Cele mai bune erau „Voința Națională”, a liberalilor, și „Epoca”, a junimiștilor. Din potrivă presa conservatorilor, chiar și pă ce partidul ajunsese la cârmă, nu era ținută în frâu; calomniile nesfârșite se tipăreau zilnic într'însa. Nici o foaie de partid nu avea un interes sincer pentru cultură. Dintre cele fără partid se cetia din ce în ce mai mult bine informatul ziar „Universul”. Toate ziarele bucureștene erau cotidiene. Tirajul lor se urca, cel mult, la 100.000 de exemplare.

deputat¹. Spre paguba țării mulți proprietari își arendau moșiile pentru ca să stea la București și să participe aici zi cu zi la politica de interese personale. Chiar funcționarii pensionari jinduiau locuri în Parlament și luau parte cu o aprindere juvenilă la viața politică. Din vanitate își cerea partea sa în aceste lupte și corpul profesoral, care atârna numai într'atât de schimbarea partidelor, întru cât treptele inferioare puteau fi pedepsite cu transferări. Dispoziții nefericite în noua lege a învățământului îngăduiau afară de aceasta guvernului să favorizeze pe un profesor secundar prin aceia că-i da un mai mare număr de oare și astfel el primia o leafă mai mare. Apoi unii profesori primari sau secundari² doriau să fie „detașați“ din provincie la București, adecă transferați provizoriu și, în sfârșit, Ministeriul avea puterea să numească pe suplینtorii profesorilor după voie, pe când locurile de profesori ordinari nu puteau fi ocupate decât de persoane care au fost trecut examenul de profesor secundar (așa-numitele *examene de capacitate*). De o bucată de vreme furia politicei domnia și în oaste, căci și aici mulți sperau să-și grăbească prin ea înaintarea; une ori și ofițerii erau nevoiți să viziteze localurile de alegeri și aceasta s'a întâmplat și la ultimele alegeri.

Țăranii, cari formau majoritatea precumpănitoare a populației, nu jucau politicește niciun rol.

¹ Exista o Camera Deputaților cu 183 membri aleși pe patru ani și un Senat cu 108 membri aleși, la cari se adăugiau legal cei opt episcopi și Principele Moștenitor. Aproape aceiași alegători orășeni, numai altfel distribuiți (erau trei clase de alegători împărțite după cens pentru Camera, două pentru Senat), votau la alegerea ambelor corpuri. Legile se propuneau în ambele; cu bugetul însă se ocupa numai Camera Deputaților.

² Profesorimea secundară număra peste 1000 de membri; existau peste 40 de licee-gimnasilor, cu mai mult de 700 de profesori. La aceștia se adăugiau aproape 100 de profesori de la școlile practice (comerț, industrie și agricultură) și tot așa de mulți la școlile speciale de același grad.

Numai când împliniau anumite condiții, își puteau da direct votul; cei inculți și săraci dintre ei, adică până atunci cei mai mulți, puteau alege numai pe alegătorii cari se duceau în capitala județului și aici alegeau de obi eiu pentru Cameră pe candidații Guvernului. La alegerile pentru Senat ei n'aveau niciun vot. Țarani formau înainte un al patrulea Colegiu de alegători; acum, împreună cu unele elemente orășenești, Colegiul a treilea, care alegea mai puțini deputați decât cele două d'întăiu. Cu ajutorul primarilor, une ori și cu a preotului satului și a cârciumarului din orașul de reședință, cum s'a spus mai înainte, izbutia să se aleagă mai totdeauna candidatul Guvernului; rare ori numai reușia un proprietar cu influența, dacă se arăta gata la daruri electorale extraordinare. Încercările de a întemeia un partid țărănesc nu izbutiseră până atunci, din nevrednicia acelor cari s'au fost dat drept conducători și prin contra-măsurile fiecărui Guvern. Merită să fie amintit numai ca o curiositate faptul că foștii socialiști, cari s'au perdut mai târziu în partidul liberal, când văzura că n'au avut noroc pe lângă puținii muncitori de la oraș, mai mult străini și fără drepturi politice, se întorseseră în spre țarani: aceștia părură că nădăjduiau, de fapt, că prin acești prieteni ai poporului vor ajunge la dorita împărțire a pământurilor, și astfel șeful de pe atunci al socialiștilor, popularisatorul științific Ioan Nadejde, fu ales deputat. Aceasta aparținea însă trecutului. Până atunci țarani fuseseră însă un factor neînsemnat în viața politică, ceea ce se explica îndeșt prin starea lor economică de atâr-nare, prin cultura lor insuficientă și prin imposibilitatea de a se organiza singuri.

Oligarhia orășenească a magistraților, funcțio-

narilor și reprezentanților „profesiunilor libere“ (medici, ingineri, etc.), rentieri, cârciumari și mahalagii, din potrivă, ținea pare că într'un fel de arendă moștenită viața politică.

Aristocrația boierească și-a fost pierdut în cea mai mare parte însemnătatea. Multe din cele mai de samă familii cazuseră într'o săracie rușinoasă. Moșiile celor mai mulți erau împovărate cu datoriile de necrezut, și era aproape o minune că ei se mai puteau ținea prin tot felul de ajutoare prietenești și stratageme politice. Boierii nu mai pășiau în fruntea culturii, și acei dintre ei cari nu voiau să știe de o altă limbă vorbită și de o altă literatură decât cea francesă¹, erau chiar cu totul străini față de cultura națională — și de aceia erau din ce în ce mai mult în luptă cu reprezentanții inteligenței române. Erau chiar printre ei de aceia cari nu puteau participa real la viața politică din cauza slabei lor familiarisări cu limba de S aț! Ei aveau des soții din cercurile nearistocrate, și astfel acea aristocrație pierduse simțul înălțător al sângelui nobil. Numai viața socială, care imita modelul parisian, rămăsese tot strălucitoare, și spre seara Calea Victoriei, cea mai însuflețită stradă din București, ce-i drept strâmtă și cotită, dar cu multe clădiri publice, precum și Șoseaua strălucitoare din primăvară și vară până toamna târziu, cu multele echipagii și scumpele toalete, formau un minunat spectacol pentru străini, dar nu mai puțin și pentru aceia cari erau obișnuiți. Bogații din burghesie și chiar mulți dintre funcționarii cari prin căsătorie sau prin speculații politice ajunseseră bogați, luau pa te la acel vesel spectacol al vanității, pe când în părțile opuse

¹ Vezi Iorga, broșurile citate în bibliografie.

ale oraşului, cu prăvăliile lor lipite una de alta, mai ales în Stradele Lipscani şi Şelari îşi avea loc comerţul, care se afla mai mult pe mâni străine; peste Dâmboviţa însă erau stradele evreieşti în apropiere de Calea Văcăreşti, şi acolo comerţul mic era în floare.

În celelalte oraşe — aşa şi în Iaşi — boierimea se stinsese aproape cu totul, şi o mai amintiau încă în foasta capitală a Moldovei numai frumoasele locuinţi elegante, încunjurate de grădini minunate, de pe strada Copoului şi de pe tăcutele şi curatele strade vecine, moarte însă. Marile, înaltele biserici din Iaşi cu inscripţii slavone stăteau triste şi părăsite; biserica metropolitană restaurată de Stat strălucia chiar în mijlocul furnicarului evreiesc din strada principală.

De câţiva vreme unele familii aristocrate se consacraseră cu zel şi pricepere agriculturii şi urmau bunul exemplu pe care-l dădea administraţia Domeniilor Coroanei; scoteau şi venituri bune. În acest fel Barbu Ştirbei, nepotul fostului Domn cu acelaşi nume, se străduia pentru prosperarea bunei stări naţionale, şi ici colo şi alţi membri din aristocraţie începeau să se adapteze cerinţelor vieţii moderne.

Dar până atunci pe această clasă nu se putea încă sprijini un partid conservator. Priceperea unui astfel de partid exista, ce-i drept, şi nu numai la bătrâni, dar un partid românesc era numai acela care vrea să guverneze şi încă să guverneze singur. Toate acele partide care urmăriseră un ideal hotărât, împărtaşit însă numai de puţini membri şi cari de acea nu putuseră ajunge la cârmă, şi-au fost pierdut influenţa. Aşa s'a prefăcut societatea literară *Junimea* într'o grupare politică supt conducerea lui P. P. Carp, un om politic

neobișnuit de înzestrat, energic și sincer. Regele îi încredințase Guvernul în anul de tranziție 1888. Când însă *junimiștii*, cari-și adăugaseră numele de «constituționali» nu se putuseră menține singuri, ei trebuiră mai degrabă să se înțeleagă prin tot felul de compromisuri cu conservatorii lui Catargiu. După moartea acestuia însă, Carp fu recunoscut de șef numai al minorității conservatorilor, pe când majoritatea își alesese de șef pe cel mai bogat proprietar din țară, coborâtor dintr'o vestită familie, G. Gr. Cantacuzino. Câțiva ani ambele partide conservatoare fură în ceartă, până în sfârșit Carp ajunsese prim-ministru al tuturor conservatorilor, pe când Cantacuzino păstră conducerea ideală. În curând însă Ministeriul lui fu răsturnat de Camera conservatoare, și acum în cepu iar lupta între «carpiști» și «cantacuziniști», — în ironie aceștia erau numiți și «bizantini» sau, după numele celui mai activ și mai talentat conducător al lor, Take Ionescu, «tachiști». Partisanii lui Carp nu voiau să se presinte ca un al treilea partid. Take Ionescu avea din parte-i foarte mulți partizani în masa mare a acelor cari se recunoșteau părtași ai oligarhiei orașenești de care tocmai fusese vorba, mai ales dintre căutătorii de slujbe de Stat, dar „tachiștii“ lui nu erau conservatori și n'aveau de altfel nici un program deosebit.

Pamfletistul ziar radical *Lupta* și revista socialistă pentru știință și literatură *Contemporanul* al cărui cuprins era cele de mai multe ori foarte amestecat și avea numai puțină valoare artistică, fură mult cetite. Evreii din Moldova și tinerimea bucureșteană erau încântați de *Lupta*: aceștia din urmă îi plăceau mai ales puternicele atacuri în contra Regelui, prin care își câștigă faima și „Adevărul“, scris miserabil. În literatură se în

cepu îndată o luptă pentru „arta pură“ și arta care slujește nevoilor sociale; cea din urmă era o chestie atacată de Gherea (C. Dobrogeanu; refugiat socialist rus, stabilit la Ploiești) și care avea numai puțin a face cu dezvoltarea poporului românesc. Tinerii trecură aproape cu toți la Gherea și se întoarseră de la meritosul Maiorescu, care nu mai era pentru ei sârbătoritul conducător al culturii române, ci căzu în ochii lor și ca metafisician criticat. Gheorghe Panu, Ioan Nădejde și V. G. Morțun ajunseră chiar deputați, dar nu se pricepură să reprezinte cu demnitate ideile lor. Trecură câțiva ani de așteptare zădarnică, și la urmă socialiștii se uniră cu partidul liberal, radicalii însă, afără de nestatornicul, ratacitor Panu, cu conservatorii. Din cei d'întăiu, conduși de Morțun, se formă grupul progresist al liberalilor, pe când cei din urmă nu mai reprezentau o direcție deosebită și au dat guvernului conservator din 1905 doi membri.

Se poate afirma că adevărații conservatori erau în stingere, căci puternicii partidului îi formau „tachiștii“. În opoziție cu ei stau liberalii, cari se compuneau la rândul lor iarăși din două grupe. Batrânii și câțiva tineri reprezentau ideile oligarhiei orășenești, care se poate caracteriza de oportunistă și al cărei principiu suna: „numai să nu se schimbe prea mult!“. În raport cu „tachiștii“, acești politicieni aveau idei „aristocrate“ și „conservatoare“, și partidul liberal supt ultimul cabinet Sturdza luase dispoziții împotriva acestei *plebe* a funcționarilor. De aceștia din urmă nici conservatorul Carș nu voia să țină samă; ei aflară însă cea mai bună primire la Take Ionescu, pe care l-au ajutat în conducerea Statului. Batrânii liberali țineau încă morțiș la unele idei conducătoare și

se siliau să păstreze forma externă, pe când la tachiști totul se petrecea „fără peidea“. Progresiștii tineri, în cea mai mare parte foști socialiști, represintau un punct de vedere mult mai înalt, căci ei se gândiau mult mai puțin la mărirea și dezvoltarea partidului, cât la unele reforme folositoare. Ei erau în această privință ca și carpiștii, și poate în măsură și mai mare, dar într'un mod mai puțin prudent, iubitori de reforme. Doriau introducerea votului universal, întemeierea unei instituții de credit țărănesc, etc. Frații Brătianu, fiul lui Ion, Ioan și Vintilă, țineau și ei de aceștia, de și pe de altă parte se consacrau cu zel partidului lor. Septuagenarul D. A. Sturdza, cărui i se datora aproape excepțional de buna conducere a ultimului Guvern liberal, cultiva personal mai mult ideea de Stat și hesitarea lui nehotărâta între aceste direcții a pricinuit căderea-i și aceea a Guvernului liberal (1905).

* * *

Cu toată lupta de partid se putea vorbi de o continuitate cel puțin în unele ramuri ale vieții românești. Se întâmplase, ce-i drept, foarte adesea, că o lege bună primia de la Guvernul dușmănește următor adausuri rele sau suferia chiar o prefacere depășită. Une ori un șef al opoziției declara pe față că partidul lui va desființa cutare sau cutare lege, dar cu toate acestea multe rămăneau numai amenințări sau f gâduieli. Așa de pildă partidul liberal a păstrat în esență legea minelor cu toate că la votarea ei părăsise Camera. La noua lege a instrucției au contribuit miniștrii Take Ionescu și Haret. În chestiile economice nu mai exista atitudinea de antagonism principial din 1890, și de curând chiar un senator conservator

recunoscuse ca bun tratatul comercial cu Germania, opera ministrului liberal Costinescu.

Politica externă a României rămânea mereu aceeași, căci regele Carol își rezervase pentru el această parte a cârmuirii și tot așa chestiile referitoare la armată, care ajunsese cel mai puternic sprijin al Statului. Ea număra în 1900 treizeci și patru de regimente de infanterie, opt batalioane de vânători, șase regimente de roșiori, unsprezece regimente de călărași, paisprezece regimente de artilerie și două regimente de geniu, fără să mai ținem samă de unitățile mai mici. Pe lângă trei sute de tunuri țara putea pune pe picior de războiu la o primă chemare 150.000 de oameni, dintre cari 60.000 formau părțile permanente. Numărul ofițerilor, cari și căpătau educația în două școli inferioare (la Iași și Craiova), în trei mari superioare (școala de Infanterie, de Artilerie și de Administrație din București), în trei școli de specialitate (institutul de Artilerie și Geniu din București, școala de Marină și, de la 1884, și școala de Cavalerie din Târgoviște, precum și Școala Superioară de Războiu din București), trecea peste trei mii. Pentru a preîntâmpina greutățile financiare, două treimi din infanterie și o mai mare parte din cavalerie se instruiu numai în mică măsură, de oare ce acești soldați erau chemați numai cu schimbul; această măsură se luase și în vederea intereselor agriculturii și economiei rurale. Timpul de serviciu ținea trei ani, pentru bacalaureați un an; la un batalion de vânători s'a fost introdus ca încercare un serviciu de doi ani. Toată oastea era împărțită în patru corpuri de armată și în «divisiunea activă din Dobrogea».

Marina de războiu nu corespundea încă nevoilor de apărare a Țării; se număra numai un cruci-

șator și cinci torpiloare pe lângă câteva cano-niere¹.

* * *

Se putea spera, cum o făceam atunci, că într'un viitor nu prea depărtat se va forma de sigur un puternic partid de reforme, care va tinde spre ideale mai înalte și va combate elementele anarchiste ale sus-numitei plebe de politiciani. Căci aceasta s'a fost dovedit încetul cu încetul, prin scrieri literare și științifice, ca un lucru necesar.

Curentul latinist s'a fost stins de mult în forma sa originara. De la apariția ridiculului „Dicționariu” al lui Laurian și Massim, cari refușau oricărui cuvânt nelatin dreptul de a fi scris și vorbit, s'au fost schimbat multe lucruri, și fanaticii aceia rămaseseră izolați. Dar din această direcție latinistă în filologie și în istorie — Laurian a scris o Istorie a Românilor pentru școlile secundare, pe care o începea cu Romulus și Remus! — a ieșit un fel de a vedea care a înrâurit încă multă vreme după aceia.

Conform acestei direcții, Românii erau latini curați, Romani adevărați. Niciun popor nu se putea asemăna cu ei; viitorul lor era asigurat, trecutul românesc însă, cu cărțile sale slavonești, cu alfabetul său cirilic, cu întunerecul său religios și cu Domnii săi „fanarioți”, trebuia îngropat în grabă și pentru totdeauna. Se cerea să pornim iarăși de-a dreptul de la tradiția romană. În politica externă, conformă ei, singura idee îndreptățită era „ideia latină” rău înțeleasă, care ne îndrepta numai prin manifestații retorice, fără o cunoștință adâncă a legăturilor sufletești, a intereselor materiale, a

¹ *L'armée roumaine en 1900, notice publiée pour l'Exposition Universelle de Paris par la commission militaire roumaine (Angers 1900)*

aspirațiilor de viitor, spre Italia și mai ales spre Franța. Încă de prin al nouălea deceniu al veacului trecut rătăciră de două ori peregrini români și peregrine la Columna lui Traian supt conducerea unui profesor universitar, unei doamne și unui ciudat cioban ardelean, care trăia numai pentru ideia „originii romane“. Toate mōdele Franciei erau maimușarite în literatură, în politică și în viață, fără a cunoaște tocmai ce e mai sănătos și mai vrednic de admirat și de urmat în viața mării țeri apusene¹.

În literatură, încă de prin anii 1830 Alecsandri, Bălcescu și Kogălniceanu făcuseră încercarea să ajute biruința unei direcții românești, numai românești. Ei avuseră și succes, dar curând își ridică iar capul direcția latinistă, italianistă, franțuzistă. Tocmai la timp apăru, cam prin al șaselea deceniu din veacul trecut, la Iași, revista «Convorbiri literare». Ea critica fără scrupul, mai ales prin pana lui Maiorescu, enormitățile care rezultau din curentele dominante, și pe calea dreptății și a măsurii, recomandată de acest critic luminat, au pășit apoi mai departe scriitori de primul rang ca Nicolae Gane și Ion Creangă, dintre cari cel d'întăiu a descris viața de oraș, iar cel din urmă pe aceia d'n satele Moldovei, Slavici, care-și luă subiectele din viața românească a Ardealului, Ispirescu, care reproduse simplu și totuși atrăgător basmele populare ale Munteniei. În afară de cercul «Junimii» a scris în aceiași sens archeologul Alexandru Odobescu, un elegant stilist, și universalul B. P. Hasdeu. Dar pe aceștia toți i-a întrecut un om care cunoștea neamul românesc în toate clasele și pro-

¹ Cuvintele adause aici la textul german nu cuprind o retractare, ci o precizare, care atunci, supt apăsarea cultului înstrăinării, nu era de nevoie, cuvintele aspre cuprinzând revolta opiniei publice nouă contra „înstrăinătorilor“.

vinciile lui, în starea lui prezentă și în tot trecutul său, din istorie și literatură, și care împrumută acestei științe întinse cea mai curată și bogată limbă, ca să exprime puternicele sentimente și înaltele cugetări ale genialei sale personalități: în Mihail Eminescu, născut în 1849, care a dus o viață nestatornică și plină de neazuri, până când muri în vârstă de abia patruzeci de ani la ospiciul de alienați din București, nu numai literatura românească, ci și *cugetarea* românească își găsi un model și tot odată un conducător în toate domeniile.

După ce societatea literară «Junimea» se desființă pe la 1880, și după nereușita junimiștilor în politică, părea că se pregătesc iarăși vremuri rele. Dar unele întâmplări fericite provocară redeşterea conștiinței naționale, care se dovedi curând în toate domeniile.

În urma procesului din Ardeal și a agitației Românilor de acolo, își făcu pentru întâia oară drum convingerea că întreaga națiune, cu toate că despărțită politicește în mai multe părți, formează totuși un întreg și posedă un suflet propriu național. De acolo veni în 1890 și cântărețul vieții de țară, al vieții vesele, harnice, modeste și poetice de pe ogoarele ardelene, Gheorghe Coșbuc. El se trăgea din colțul bistrițean și era un mare artist, pe care nu-l egala în desăvârșirea formei nici unul din poeții noi, și poezia românească se dezvoltă de-acum o bucată de timp — făcând abstracție de imitatorii simboliştilor și decadenților parisieni — supt influența lui Coșbuc. În «Asociația transilvană pentru cultura și literatura română», înființată în 1861, care însă până atunci se ocupase numai puțin cu literatura și știința, păru că se trezește conștiința datoriei, căci ea publică prima

Enciclopedie româna din Sibiu (1897-1904). Liga agricultorilor români din Sibiu dădu din parte-i, în 1904, un minunat album de tablouri cu porturi țărănești de ale noastre și produsele artel naționale în cusături și broderii.

Cum s'a accentuat și mai sus, cercurile conducătoare dădeau mai multă atenție ca înainte țaranului. Cercurile literare și științifice studiară cu stăruință poeziile, poveștile, cântecele, legendele, portul, în scurt toate formele de cultură spirituală ale poporului, iar Academia din București sprijini continuu această mișcare. În aceeași Academie, în fruntea căreia stătuse de fapt multă vreme D. A. Sturdza, se întreprinse cu o îngrijire plină de dragoste studiul istoriei românești. În anii din urmă și cunoștințele ce se dădeau la Universitățile din București și Iași încercaseră o prefacere, ca să se potrivească mai bine cu nevoile sociale. Aceasta se observa mai ales în București, unde Facultatea de medicină trecea, de altfel, încă de mult, și pe drept, ca fiind cea mai bună din Răsăritul european¹.

În aceste condiții a crescut o generație nouă, care se liberase de orice falsă latinitate, de ideea romană ideologică și de adorația exclusivă față de cultura franceză. Practică și cu sânge rece, ea căuta să cunoască adevărul și să se facă folositoare românismului prin trezirea unui sentiment național general, care să plutească sus de-asupra claselor și provinciilor și să se facă respectat în toate ramurile culturale și politice. Tinerii făceau cinste înaintașilor lor în domeniul literar; aceștia erau, afară de Coșbuc: clasicul povestitor și spiritualul observator al împrejurărilor sociale într'o epocă de tranziție, I. L.

¹ V. Gr. Antipa, în *Convorbiri literare*, 1905,

Caragiale, finul stilist Barbu Delavrancea și poetul Alexandru Vlahuța, care a exprimat în forme blânde cele mai adânci sentimente ale sufletului. Lângă aceștia au fost pășit în timpul din urmă poeți cu simțirea delicată, Iosif, Goga, Cerna și prosatorii M. Sadoveanu, C. Sandu, V. Pop, în primele lui manifestări promițătoare, și Ciocârlan. «Convorbirile» se continuau conform spiritului nou, iar supt conducerea sau cel puțin supt influența autorului acestor rânduri stăteau cele trei reviste care reprezentau direcția cea nouă în București, în Moldova (Bârlad) și în Budapesta (1905): *Sămănătorul*, *Făt-Frumos* și *Luceafărul*. Alături de această școală literară se găsea o școală științifică, prin care se înlăturau nimicurile și se împărtășia neamului cunoștința necesară a limbii sale (O. Densusianu) și a istoriei sale (I. Bogdan, D. Onciul), singurele pe care se putea clădi mai departe. Cercuri din ce în ce mai largi se alipiau la această «Renaștere» și credeam cu dreptate că în curând se va simți mai deslușit în viața publică urmările ei.

Cu acest gând mângâietor încheiam ediția germană, din 1905, a acestei cărți.

Douăzeci și trei de ani de viață națională, în care acest curent sănătos a luptat cu tot ce i se opunea într'un trecut fără virtuți și a dus pe căi de cultură sufletească la înfăptuirea celui mai nebun și mai mare vis: realizarea unității naționale, așteaptă a fi povestiți, cu grijă de adevăr, cu compătimire pentru suferinți, cu bucurie pentru triumfurile scump câștigate și, înainte de toate, cu cea ce învie orice narațiune: *cu iubire*.

Sper s'o pot face într'o vreme nu prea depărtată.

TABLA DE MATERII

TABLA DE MATERII

	<u>Pag.</u>
CAP. V. — Statul unit al României. — Domnitorul Cuza și Regele Carol I	3

Partea a opta

Starea poporului român în 1900

CAP. I. — Starea populației	81
CAP. II. — Viața economică a Românilor în prezent	98
CAP. III. — Viața socială, politică și culturală	146
